

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

ORDU'DA OSMANLI DÖNEMİ KİLİSELERİ

OSMAN KARADENİZ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. İLHAN EKİNCİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2020

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans Yeterlik tezi olarak savunduğum “**ORDU’DA OSMANLI DÖNEMİ KİLİSELERİ**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmada yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

04 /02/ 2020

Osman KARADENİZ
16530350015

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Osman KARADENİZ'in hazırladığı "ORDU'DA OSMANLI DÖNEMİ KİLİSELERİ" başlıklı tez 10 /01 / 2020 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Prf. Dr. İlhan EKİNCİ	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Süleyman UYGUN.	Ordu Üniversitesi	
	Dr. Öğretim Üyesi Oktay KARAMAN	Giresun Üniversitesi	

ÖNSÖZ

Ordu şehri, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz bölümünde yer alan ve Kiraz Limanı koyu kenarında 18. yüzyıl sonlarına doğru kurulmuş ve 1870 yılında Bucak kasabası iken Ordu adını almış yeni bir şehirdir. Bu topraklar pek çok medeniyet tarafından yurt edinilmiş. Osmanlı Devleti tarafından 15. yüzyılda hâkimiyet altına alınan Ordu bölgesi, coğrafi konumu itibariyle kara ve özellikle 19. yüzyıl sonrasında deniz ticareti açısından önemin kazanmıştır.

Osmanlı coğrafyasında yer alan pek çok şehirde olduğu gibi Ordu kazasında da din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde gayrimüslim halkın inanç değerlerine yönelik farklı cemaatlere mensup kiliseler inşa edilmiştir. Hâlihazırda var olan dinî yapılar ise merkez teşkilatı ile yapılan yazışmalar neticesinde tamir edilmiştir.

Bir Osmanlı şehri olan Ordu'da da gayrimüslim cemaatlere ilişkin benzer problemler yaşandı. Nitekim özellikle Rum Ortodoks ve Ermeni Protestan cemaatlerine ait kiliselerin inşa ve onarımına yönelik yazışmalarda bu durum açıkça görülmektedir.

“Ordu'da Osmanlı Dönemi Kiliseleri” adlı çalışmamızda Ordu'daki ilk yerleşimlerden Osmanlı devri sonlarına kadar olan süreçte kilise yapım, onarım faaliyetleri ve bu süreçte yaşanan anlaşmazlıklar ele alınmaya çalışılmıştır.

Tezin giriş bölümünde, Ordu'nun coğrafi ve tarihsel geçmişinden bahsedilmiştir. Birinci bölümde Anadolu'da Osmanlı dönemi kiliseler ve bu kiliselere mensup cemaatler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, geçmişten Osmanlı son dönemine kadar Ordu'daki kiliseler, kiliselerin tamir ve inşası ile bu süreçte yaşanan uygulamalar, anlaşmazlıklar ve Batılı devletlerin müdahalelerine yer verilmiştir.

Çalışmanın tespiti sürecinde beni bu konuya yönlendiren ve akademik anlamda katkılarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. İlhan EKİNCİ'ye en içten teşekkürlerimi sunarım.

Osman KARADENİZ

Ordu, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
TABLolar DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ:	1
Ordu Şehrinin Tarihi Coğrafyası.....	1
Şehrin Kuruluşu ve İlk Yerleşim.....	2
Türk Hakimiyeti ve Beylikler Devri.....	2
Osmanlı Devri.....	3
19. Yüzyılda Ordu.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ANADOLU'DA HRİSTİYANLIK VE KİLİSELER	
1.1. OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE KİLİSE.....	8
1.1.1. Kavram Olarak Kilise ve Kilise Mimarisi.....	8
1.1.2. İslam'da Kilise Hukuku.....	9
1.1.3. Osmanlı Döneminde Kiliseler.....	11
1.1.3.1 Osmanlı Döneminde Kilise Hukuku.....	11
1.1.3.2 Osmanlı Döneminde Kiliselerin Tamir ve İnşası.....	12
1.1.3.3 Kiliselerin Tamir ve İnşasında Yaşanan Anlaşmazlıklar.....	20
1.2. CEMAATLERİN KİLİSELER ETRAFINDA OLUŞUMU.....	22
1.3. 19. YÜZYILDA ORDU'DA GAYRİMÜSLİM CEMAATLER.....	25
1.3.1. Rum-Ortodoks Cemaati.....	28
1.3.2. Protestan Cemaati.....	29
1.3.3. Ermeni Cemaati.....	32
İKİNCİ BÖLÜM	
2. ORDU'DA KİLİSELER	
2.1 ORDU'DA OSMANLI DÖNEMİ KİLİSELERİ.....	38
2.1.1. Ordu Merkezde Bulunan Kiliseler.....	39
2.1.2. Ordu Kazalarında Bulunan Kiliseler.....	41
2.2. ORDUDA KİLİSELERİN MEKTEP, VAKIF VE ÖRGÜTLERLE İLİŞKİLERİ.....	43
2.3. ORDU'DAKİ KİLİSELERİN İNŞA VE TAMİRİ.....	44
2.3.1. Kiliselerin İnşa ve Tamirinde İlişkin Resmi İşlemler.....	44
2.3.2. Ordu'da Tamir ve İnşa Edilen Kiliseler.....	51
2.3.3. Kiliselerin İnşa ve Tamirinde Yaşanan Anlaşmazlık ve Şikâyetler.....	60
2.3.3.1 Cemaatler Arası Anlaşmazlıklar.....	60
2.3.3.1.1 Ordu Merkezde Çıkan Anlaşmazlıklar.....	60
2.3.3.1.2 Ordu Merkezi Dışında Çıkan Anlaşmazlıklar.....	68
2.3.3.2 Yabancı Devletlerin Müdahaleleri.....	70
2.3.4. Kiliselerin İnşasına İlişkin Şikâyetler.....	75
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	80
EKLER.....	91

ÖZGEÇMİŞ.....	108
----------------------	------------

ÖZET

ORDU'DA OSMANLI DÖNEMİ KİLİSELERİ

Ordu şehri, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz bölümünde yer alan 18. yüzyıl sonlarına doğru kurulmuş yeni bir şehirdir. 1870'de Bucak kasabasının isminin Ordu olarak değiştirilmesiyle günümüzdeki ismini almıştır. Osmanlı iskân politikası çerçevesinde Ordu şehrinde de gayrimüslim nüfusun farklı dönemlerde iskân edildiği görülür. Söz konusu zümreye din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde kiliseler de inşa edilmiştir. Mevcut Hristiyan mabetleri ise merkez teşkilatı ile yapılan yazışmalar sonucunda tamir edilmiştir. Kiliselerin inşa ve tamir sürecinde bir takım anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Gerek Müslüman halk ile Hristiyan cemaatler gerekse Hristiyan cemaatlerin kendi aralarında bazı problemler yaşadıkları görülür. Ordu özelinde özellikle Rum Ortodoks ve Ermeni Protestan cemaatlerine ait kiliselerin inşa ve onarımına yönelik yazışmalarda bu durum açıkça ortaya çıkar. "Ordu'da Osmanlı Dönemi Kiliseleri" adlı bu çalışmada Ordu'daki ilk yerleşimlerden Osmanlı son dönemine kadar kilise yapım, onarım faaliyetleri ve bu süreçte yaşanan anlaşmazlıklar ele alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı dönemi Ordu'sunda kiliseler ve bu kiliselere mensup cemaatler ele alınmıştır. Daha sonra, Ordu'daki kiliseler, kiliselerin tamir ve inşası ile bu süreçte yaşanan uygulamalar, anlaşmazlıklar ve Batılı devletlerin müdahalelerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Kilise, Ortodoks, Protestan, Ermeni.

ABSTRACT

OTTOMAN PERIOD CHURCHES IN ORDU

The city of Ordu is a new city built in the Middle Black Sea region of the Black Sea Region in the late 18th century. In 1870, the name of the town of Bucak changed to the name of the current name of the Ordu. Within the framework of the Ottoman housing policy, the city of Ordu has also been inhabited in different periods. The church was built within the framework of freedom of religion and conscience. The existing Christian temples were repaired as a result of correspondence with the central organization. There have also been some conflicts in the process of building and repairing churches. Both the Muslim community and the Christian communities and the Christian communities have some problems among themselves. This is clearly evident in the correspondence for the construction and repair of churches, especially for the Greek Orthodox and Armenian Protestant communities. In this study called *yaş Ottoman Churches in the Army bu m Church construction, repair activities and the disagreements during this period were discussed. In this context, the churches in the Ottoman period and the communities belonging to these churches were discussed. Later on, the churches in Ordu, the repair and construction of churches, the practices in this process, disagreements and the interventions of the Western states were given.*

Key Words: *Ordu, Church, Orthodox, Protestant, Armenian.*

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.md.	:Adı geçen madde
a.g.t.	:Adı geçen tez
AÜ	:Ankara Üniversitesi
BEO	:Bâb-ı Âlî Evrak Odası
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCFD	:Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Haz.	:Hazırlayan
HR. HMŞ. İŞO.	:Hariciye Nezareti Hukuk Müş. İstişare Odası Belgeleri
HR. MKT.	:Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri
İ.DH.	:İrade Dâhiliye
İ.HR.	:İrade Hariciye
İ.MVL.	:İrade Meclî-i Vala Riyaseti Belgeleri
MVL.	:İrade-i Meclis-i Vâlâ
nr.	:Numara
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
ŞD.	:Şura-yı Devlet Evrakı
TAED	:Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Y.A.RES.	:Yıldız Tasnifi Resmi
Y.PRK.TKM.	:Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1: Ordu Kazasının Nüfus Yapısı (1869-1914).....	6
Tablo 2: 1910'da Ordu Kent Nüfusu.....	7
Tablo 3: Ordu Merkezde Bulunan ve Arşiv Kayıtlarında Geçen Kiliseler.....	41
Tablo 4: Ordu Kazalarında Bulunan Kiliseler.....	42
Tablo 5: Kilise Başvurusunda Bulunması Gereken Evraklar.....	49
Tablo 6: Taşbaşı Ermeni Protestan Kilise İnşaatına Yardımda Bulunanlar.....	55
Tablo 7: Kilise Keşifnamesi.....	58-59
Tablo 8: Meryemana Kilisesinden Çalınan Eşya Listesi.....	76-77

GİRİŞ

Ordu Şehrinin Tarihi Coğrafyası

Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde yer alan Ordu şehrinin merkez olduğu Ordu ili, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Boztepe'nin batıdan çevirdiği Kiraz Limanı Koyu'nun kenarında 18. yüzyılın sonlarında kurulmuş yeni bir şehirdir. Giresun, Sivas, Tokat, Samsun illeri ve kuzeyden de Karadeniz ile çevrilmiştir. Merkez ilçe dışında Akkuş, Aybastı, Çamaş, Çatalpınar, Çaybaşı, Fatsa, Gököy, Gülyalı, Gürgentepe, İkizce, Kabadüz, Kabataş, Korgan, Kumru, Mesudiye, Perşembe, Ulubey ve Ünye adlı on sekiz ilçesi bulunmaktadır.¹ Ordu ilinin 2016 yılı itibariyle nüfusu 750.588'dir²

Osmanlı idari teşkilat yapısı içerisinde Canik-i Bayram olarak adlandırılan Ordu'nun idarî ve fizikî sınırları, Osmanlı döneminde Canik sancağına bağlı iken Cumhuriyet devrinde Ordu iline bağlanan Fatsa³'nın doğusundan denize dökülen Bolaman Deresi'nden günümüz Aybastı kazasının batı sınırını takip ederek Kelkit vadisine inen ve doğu sınırında Giresun'un batısındaki Batlama Deresi'ne kadar olan coğrafyayı içine almaktaydı. Fatsa-Giresun arası bu bölge, Yeşilirmak boylarına doğru yükseltisi azalan, Doğu Karadeniz sıra dağları silsilesinin orta bölümünde yer almaktaydı.⁴

Ordu'nun dar bir kıyı şeridi, nemli ormanları ve kıyından uzaklaştıkça yükselen engebeli bir arazisi bulunmaktadır. Sınırları batıda Samsun'un Terme ilçesinden doğuda Giresun'un Bulancak ve Piraziz ilçeleri ile güneyde Kelkit Irmağı'nın çevrelediği alana kadar uzanır. Daha iç kesimlerinde ise geniş yaylalar ve meralar, orman bakımından geniş ve zengin alanlar yer alır. Doğuda

¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Ordu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 370; İlhan Ekinci, *Halk, Ayan ve Devlet: Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 20-21.

² T.C. Ordu Valiliği Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü, <http://www.orduilnufus.gov.tr/2016-yili-istatistikleri>. (17 Eylül 2018)

³ Ordu kazasının hâkimiyet alanının genişliği, nüfus miktarındaki artış ve Trabzon vilayet merkezine uzak olması nedeniyle Ünye ve Fatsa nahiyelerini de içerisine alan müstakil bir sancak olması girişimlerinde bulunuldu. Bu girişimlerden ilki 1907 yılında gerçekleşti. Adnan Yıldız (Haz.), *Osmanlı Belgelerinde Ordu*, Ordu Valiliği, Ordu, 2013, s. 110-111.

⁴ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 40.

Turnasuyu'nun dik kıyıları ile batıda Boztepe'nin kuzeyindeki dik kıyıları yerleşimin yoğun olduğu yerlerdir.⁵

Şehrin Kuruluşu ve İlk Yerleşim

Antik dönemlerde Ordu yöresinde bulunan ilk yerleşim Kotyora adı verilen şehirdir. Kotyora, M.Ö. 670'lerden itibaren Miletoslular tarafından oluşturulan ticaret kolonilerinin ilklerinden biri olan Sinope (Sinop) tarafından kurulmuştu. Burada demir ve bakır madenleri ihracatı yapılıyordu. Pontus Kralı I. Farnakes (M.Ö. 190-169) Giresun'un olduğu yarımada Farnakia'yı kurunca Kotyora halkını buraya iskân etti. Bu olaydan sonra dönem kaynaklarında Kotyora'dan bahsedilmez.⁶

Ordu merkez ilçesi, önceleri Kaşkalar, ardından Hititler ve 9. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinden gelen Amazonların hâkimiyetine girmiştir. M.Ö. 4. yüzyılda ise sırasıyla Med, Kimmer ve İskit saldırılarına maruz kalarak, daha sonra Pers, Makedonya, Roma ve Bizans İmparatorluklarının hâkimiyetine girmiştir. Bölgede 4.yüzyıldan itibaren Hristiyanlık yayıldı. IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'un işgali (1204) sonrasında Trabzon'da kurulan Rum Devleti'nin sınırları içinde kaldı.⁷

Türk Hâkimiyeti ve Beylikler Devri

Günümüz Ordu ilinin de yer aldığı Orta Karadeniz bölgesi, öncelikle Tacettinoğulları ve Hacıemiroğulları olmak üzere iki beyliğin hâkimiyetini tanımıştır.⁸ 1270-1380 tarihleri arasında çeşitli Türk beyliklerinin, özellikle Hacıemiroğulları'nın mücadeleleri sonucunda Türkler tarafından ele geçirilmiştir. Ordu çevresinde Bayram Bey idaresinde bir Türkmen beyliği kurulmuş ve oğlu Hacı Emir 1350 yıllarında beyliği genişletmiştir. Canik Emiri Taceddin Bey, Hacı

⁵ Mustafa Özdemir, "Orta Karadeniz Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Bakış", *Orta Karadeniz Kültürü*, Siyasal Kitapevi, Birinci Basım, Ankara 2005, s. 34.

⁶ Yediyıldız, 2007, s.367.

⁷ Anonim, "İlin Özet Tarihi-Ordu", *Yurt Ansiklopedisi*, C.IX, İstanbul 1984, s. 6261.

⁸ Bahaeddin Yediyıldız; Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 329-330.

Emir'in oğlu Süleyman'ın Ordu bölgesindeki topraklarına saldırmış, fakat mağlûp olarak öldürülmüştür(1386). Süleyman Bey, şiddetli çatışmalar sonrasında 1397'de Giresun'u da fethederek burasını da Türkmenlerin iskânına tahsis etmiştir.⁹

Trabzon Rum Devleti'nin kilise tarihçisi Panateros da, 1280-1297 tarihlerinde Ordu, Fatsa ve Ünye'nin Türk hâkimiyetine girdiğini kaydetmektedir.¹⁰

I. Bayezid, 1398'de büyük bir orduyla Canik bölgesine girince diğer bazı emirlerle birlikte Ordu yöresi emiri Süleyman da ona tâbi olmuştur. Bu mücadele sonrasında Türkler bölgeye tamamen yerleştiler. Hacıemiroğulları Beyliği 1427'de Osmanlılar tarafından ilhak edilmiştir.¹¹

1461'de Fatih Sultan Mehmet'in Hacıemiroğulları ve Trabzon Pontus Rum İmparatorluğu'na son vermesiyle Ordu şehri tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹²

Osmanlı Devri

Beyliğin yapısına ilişkin Fatih Sultan Mehmet devri 1455 tarihli Tahrir Defteri'nde Ordu yöresinin adı "vilâyet-i Canik-i Bayramlı maa İskefsir ve Milas" şeklinde geçmektedir. Tahrire göre, Bolaman Irmağı ve Aksu Irmağı sınırı olarak belirlenip yöre üç kazaya bölünmüştür. Bolaman Irmağı'nın batısında kalan bölüm Canik Sancağı, iki ırmağın arası Vilayet-i Bayramlı, Aksu Irmağı'nın doğusunda kalan kısım ise Vilayet-i Çepni olarak kaydedilmiştir. Vilayet-i Bayramlı olarak isimlendirilen ve Bolaman Irmağı'nın doğu kısmında kalan bölgenin sınırı, bugünkü Ordu İli'nin sınırlarından farklıdır.¹³ Bir diğer ifadeyle Ordu kazası sınırları günümüz sınırlarından oldukça küçük bir durumdadır.

⁹ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 31-32.

¹⁰ İsmet Erçal, *Kumru Yöresi Tarihi*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2014, s. 22.

¹¹ Yediyıldız, 2007, s.367.

¹² Anonim, "İlin Özet Tarihi", s. 6261.

¹³ Necati Demir, "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı", *ATASE ve Genel Kurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları*, 2005, s. 77.

Deftere göre Canik vilâyeti yirmi dört idarî birimden oluşmaktadır. Bugünkü Ordu ve yakın çevresi “bölük-i Geriş-i Bucak”, daha sonra “nâhiye-i Bucak” diye adlandırılmış ve on dört köyden oluşmuştur. Nefs-i Ordu diye anılan yer bütün Canik-i Bayram bölgesinin merkezidir. Burası daha sonra “kazâ-i Bayramlı, nefsi Ordu nâm-ı diğer Alevî” diye adlandırılmış ve 1613’te “nâhiye-i Bayramlı nâm-ı diğer Ordu” adını alacaktır. Osmanlı devrinde, Ordu yerleşimi bölgenin ilk merkezi olan bugünkü Eskipazar’dadır. Bucak yerleşkesi ise günümüzde Ordu’nun kurulduğu yerdedir. Dolayısıyla Ordu’nun sahilden 4 km. güneydoğuda Civil deresi üzerinde bugünkü Eskipazar’da Hacıemiroğulları tarafından kurulduğu kabul edilir. Burası 18. yüzyılın sonlarına kadar bölgenin idarî merkezi olmuştur. 18. yüzyılda kıyı şeridinde asayişin sağlanması ve pazarların oluşmasıyla birlikte, bugünkü Ordu’nun temelleri de kıyıda Bucak köyü merkezli olarak atılmış oldu.¹⁴

Gerek 16. yüzyıl Tahrir defterlerinde gerekse Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde söz edilmeyen günümüz Ordu şehri açısından bakıldığında 18. yüzyıla kadar burada herhangi bir yerleşimin olmadığı anlaşılmaktadır. Kuruluştan sonra bir müddet Bucak adıyla anılan ve 18. yüzyılın son çeyreğine kadar Eskipazar ve Bayramlı kasabalarını ifade eden Ordu şehrinin 1834’e gelindiğinde oldukça gelişmiş bir Osmanlı kasabası olduğu görülmektedir¹⁵. Şehrin ilk ismi olan Bucak yerleşkesi, günümüzde Ordu şehri içinde bir mahalle olarak yer almaktadır.

19. Yüzyılda Ordu

Yaklaşık iki yüz yıllık bir süreç içerisinde kurularak gelişen Bucak kasabası(Ordu şehri), özellikle 18. yüzyılın sonlarında bölgeye iskân edilen Türkmen aileleri¹⁶yle birlikte Kirazlımanı ve Taşbaşı mahalleleriyle birleşerek nüfus olarak artmış ve sancak birimine dönüştürülmüştür. Şehirde ilk belediye

¹⁴ Yediyıldız, 2007, 367-368; Mithat Baş, *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu 2012, s. 236.

¹⁵ Sıtkı Çebi, *Ordu Tarihi ve 50. Yılda Ordu Şehri*, Ordu Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Ordu, 1973, s. 45; Yediyıldız, 1985, 55.

¹⁶ Bölgedeki boylar, Çepni, Döğer, Eymür, Karkın, Ala-Yundlu, Bayadı, Bayındır ve İğdir gibi Oğuz boylarıdır. İbrahim Erdoğan, “Orta Karadeniz Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyası”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Siyasal Kitapevi, Birinci Basım, Ankara 2005, s. 21-32.

teşkilatı ise 1868’de kurulmuştur. Belediye sınırları içerisinde Aziziye, Düz, Bucak, Saray, Selimiye, Şarkiye(Elmalık), Taşbaşı ve Zaferi Milli mahalleleri bulunmaktadır. 1869 yılına gelindiğinde ise şehrin ismi üzerindeki ikiliğe son verilerek halkın da genel isteğiyle “Ordu” adını almıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi 1876’da yürürlüğe girmiş ve Ordu kazası Trabzon’a bağlı bir idari birim olarak varlığını sürdürmüştür. 1870 mali yılından sonra bütün resmî belgelerde Ordu adı¹⁷ kullanılmaya başlamıştır. Vona(Perşembe), Ulubey, İbasdı(Aybastı), Hapsamana(Gölköy) ve Bolaman bucakları da buraya bağlanmıştır. Ordu, 1920 yılında çıkarılan bir kanunla Ünye ve Fatsa kazaları dâhil edilerek müstakil sancak haline getirilmiş ve 1923’te il olmuştur.¹⁸

Tanzimat sonrası Giresun Kazası ve Bulancak nahiyesi Ordu Kazasına bağlanarak Ordu Livası oluşturuldu. Oluşturulan Ordu Livasının idari birimleri ise şu şekildeydi: 1. Kireson 2. Camaş 3. Ordu maa Bayramlı ve Bulancık 4. Karakuş 5. Bulaman 6. Uzgara maa Ulu-beğ 7. Ebil-Hayr maa Nevahi 8. Nahiye-i Pir Aziz 9. Pençşembe ve Ya’kub-Beğ 10. Nahiye-i Ayvasıl 11. Hapsamana 12. Almalu 13. Aybasdı 14. Ak- küy 15. Karamık maa Şefik 16. Pazar-suyu¹⁹

1883 yılında Ordu’nun önemli bir bölümü yandı, çarşının önemli bir kısmı yangından hasar gördü. Kaymakam dâhil halk ve yöneticiler Çambaşı yaylasına göçtü, hapisane de oraya nakledildi. Bu vesileyle ilk imar planı yapıldı ve şehir yeniden kuruldu²⁰.

1800’lü yılların sonlarında Ordu Kasabası’nda köyler dâhil olmak üzere 15.681 kadın, 16.415 erkek, Perşembe nahiyesinde 8.566 kadın, 8.643 erkek, Bolaman nahiyesinde 6.383 kadın, 6.946 erkek, Ulubey nahiyesinde 5.494 kadın, 5.674 erkek, Hapsamana nahiyesinde 6.577 kadın, 6.748 erkek, Aybastı nahiyesinde 5.206 kadın, 5.461 erkek ve 240 konverti (dönme, mühtedi) ile 8.000

¹⁷ Mithat Baş, *İlkçağ’dan Günümüze Ordu Tarihi*, Yason Yayınları, Ankara 2014, s. 328-329.

¹⁸ Pars Tuğlacı, “Ordu”, Osmanlı Şehirleri, *Milliyet Gazetesi*, (İstanbul 1985), 259; Ahmet Gürsoy, *Şehir Coğrafyası Yönünden Ordu*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998; Yedi yıldız, 2007, s. 369.

¹⁹ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2000, s. 239-240.

²⁰ Yedi yıldız, 2007, 369.

muhacir olmak üzere kaza genelinde 49.887'si erkek ve 47.907'si kadın toplam 105.794 nüfus bulunmaktaydı.²¹

1895'te toplam nüfus 80.333 Türk, 10.443 Rum, 7583 Ermeni ve 288 Protestan olmak üzere 98.647 kişi idi.²²

Tablo 1: Ordu Kazasının Nüfus Yapısı(1869-1914)²³

Tarih	Ordu Kazası Genel				Ordu Merkez			
	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
1869	53.478	9.398	5.422	68.298	15.326	4.598	2.890	22.814
1878	65.916	9.398	6.660	82.514	18.222	5.252	3.982	27.456
1882-1884	79.771	10.398	7.552	97.721	-----	-----	-----	-----
1895	80.333	10.443	7.871	98.647	-----	-----	-----	-----
1902	91.139	13.736	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1903	110.185	13.658	-----	-----	-----	-----	-----	-----
1914	94.974	14.188	9.983	119.145	26.796	7.238	5.728	39.762
1914	111.421	18.505	12.349	142.275	-----	-----	-----	-----

1860 yılında yapılan nüfus sayımına göre Ordu kazasında, 39.500'ü Müslüman, 8.680'i Rum, 3.000'i Ermeni olmak üzere toplam 51.180 kişi bulunuyordu. 1890'larda ise Ordu Kazası 80.000 Müslüman ve 19.000 Rum ve Ermeni olmak üzere 99.444 nüfusa ulaşmıştı.²⁴ Gayrimüslim nüfus, dışarıdan gelen göçlerle desteklenerek varlığını Cumhuriyet'in başlarına kadar korudu. Ancak Lozan Antlaşması'yla birlikte Rum nüfusu mübadeleye tabi tutuldu.²⁵

²¹ İbrahim Tellioglu, "Vital Cuiet'e Göre Karadeniz Bölgesinin Nüfusu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1998, s. 99-100.

²² Yedi yıldız, 2007, s.369.

²³ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1286(1869), s. 139; Kemal Saylan, *1868-1914 Yıllarında Ordu Kazası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2007.

²⁴ Şemseddin Sami, *Kamus 'ul Alam*, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

²⁵ Yedi yıldız, 2007, s.369.

Arşiv kayıtlarında yer alan bir belgede ise, 26 Aralık 1910 itibariyle Ordu'da Müslüman ve gayrimüslim nüfusu şu şekilde belirtilmiştir:²⁶

Tablo 2: 1910'da Ordu Kent Nüfusu

	Kadın sayısı	Erkek sayısı
Müslüman	1337	1335
Rum	2693	2839
Ermeni	1093	1123
Rum Protestan	377	408
Ermeni Protestan	197	189
Toplam	5697	5894

Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarında şehirdeki gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusun dörtte birine tekabül ettiği söylenebilir.

1878 tarihli Trabzon Salnamesi 'ne göre Ordu kaza merkezinde dört medrese, on beş çeşme, üç hamam, iki şadırvan bulunmaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ordu'yu ziyaret eden Vital Cuinet de, şehirde birçok cami, 6 hamam, küçük bir Pazar yerinin olduğunu belirtmektedir.²⁷

Bununla birlikte Zafer-i Millî mahallesinde Ermeni kilisesi(1842), sahil yolu üzerindeki Rum kilisesi(1850-1856), Düz ve Elmalık(Şarkiye) mahallelerinde birer Rum kilisesinin (1868) temelleri atılmıştı.²⁸ Bu yapılar, Ordu'da gayrimüslim cemaatlere ait ibadethanelerinde önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

²⁶ BOA, ŞD.MRF.ML.NF., 1866/20, 13 Kânunuevvel 1326/26 Aralık 1910.

²⁷ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, C. LIII, S. 206,TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 237-257

²⁸ Yediyıldız, 2007, s.368-369.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ANADOLU'DA HRİSTİYANLIK VE KİLİSELER

1.1 OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE KİLİSE

1.1.1 Kavram Olarak Kilise ve Kilise Mimarisi

Grekçe 'ekkaleo' fiilinden türetilen ve "topluluk" manasındaki 'ekklesia' tabirinden gelen kilise kavramı, "birini dışarıya çağırarak, toplantıya davet etmek, toplamak" anlamlarına gelmektedir. Arami dilinde 'kenişta' sözcüğünden Arapça' ya 'kenisa/kenise' olarak geçen bu kavram daha sonra kilise şeklini almıştır. Bir ibadet mekânı olarak kilise başlangıçta gerek Hristiyan gerekse Yahudi ibadet yerlerini ifade ederken daha sonra Hristiyan mabetleri için kullanılmaya başlanmış ve Yahudi mabetleri için 'havra' ya da 'sinagog' kavramı kullanılmıştır. Kilise, ibadet edilen fiziki mekân için kullanıldığı gibi Hristiyanlıkta bir inanç, doktrin ya da mezhebi oluşturan topluluğu ifade etmek için de kullanılır²⁹.

Roma İmparatoru Konstantin'in 4. asırda Hristiyanlığa tanıdığı serbestiyet ortamı öncesinde mimarî yapı olarak herhangi bir kiliseden söz edilmez. Bu dönemden sonra Hristiyanlar, toplu ibadet amacıyla özel mimarî birimler inşa etmişlerdir. Hristiyanlığa ait ilk kiliseler, Roma mahkeme binası olan bazilikadan esinlenerek inşa edilmiş, daha sonra ise haç ve kare planlı kilise tipleri yapılmıştır. Hristiyan ibadet şekilleri karmaşıklıktıkça kilise planlarında da değişiklikler olmuş, barok döneminde kilise iç mekânları ve buna bağlı olarak da plan şemalarında yeni değişiklikler görülmüştür. Bazilika ve Latin haçı planları 20. yüzyılın ortalarına kadar Batı Avrupa ve Amerika'daki kilise tasarımlarında kullanılan temel mimari tarzı olmuştur.³⁰

Hristiyan kiliseleri, doğu tarafına konulan çıkıntı veya altar (sunak)la birlikte, Doğu'ya dönük olarak yapılmıştır. Doğu her ne kadar, herhangi bir kutsal yönü ifade etmese de, hayat kaynağı sayılan güneş geceleyin kaybolduktan sonra tekrar Doğu'dan çıktığından, ibadet yapılırken Doğu'ya yönelmek eski

²⁹C. Van Arendonk, "Kenise", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. 6, Milli Eğitim Basımevi, Eskişehir 1997, s. 576; Mehmet Aydın, "Kilise", *DİA*, C. 26, İstanbul 2002, s. 11-14

³⁰ Aydın, 2002, s.11-12.

putperestlere ait bir uygulama olup bu gelenek ilk Hristiyanlar tarafından da benimsenmiştir. Hristiyanlıkta bu anlayış, Doğruluk Güneşi İsa Mesih'in Doğu'da, Beytlehem'de doğmasına bağlanmıştır. Bir diğer inanca göre de, İsa'nın doğumu üzerine gelen müneccimler doğudan gelmişler ve onun doğumuna işaret eden yıldızları da doğuda görmüşlerdir.³¹

Bir kilisede ibadete yönelik üç ana birim bulunur: Kilisenin ana bölümüne geçiş öncesi bu kısma girişi sağlayan narteks (giriş sahnı, son cemaat yeri). Asıl ibadetin yapıldığı ana mekân naos (nef veya sahn) ve daima ibadet edenlerin yöneldiği doğuya bakan en kutsal bölüm olan apsis. Sunağın yer aldığı veya kutsallar kutsalı adı da verilen apsis kilisenin en kutsal bölgesi olarak kabul edilir. Bu bölüme yalnızca din adamları girebilir. Sahnların bitiminde bulunan apsis yarım daire şeklinde olup bir yarım kubbe ile kapalıdır. Apsisin bulunduğu kısım bir bölme ile asıl ibadet alanından ayrılmış olup diğer mekânlara göre daha yüksektir.³²

Katolik ve Ortodoks teolojisinde kilise binası bizzat İsa'nın bedeni olarak görülür. Bu nedenle kilisede ibadet günleri yeniden bedenlenme günü olarak kabul edilen pazar günüdür³³.

1.1.2. İslam'da Kilise Hukuku

İslam dini, inanç hürriyetine gösterdiği saygının gereği olarak dinî ayin ve ibadetlerin gerçekleştiği mabetler olan kiliseleri hukuken himaye altına almıştır. Gayrimüslimlerin din ve vicdan hürriyeti çerçevesinde, ilk dönemlerde İslam hukukçuları tarafından ibadet yerlerine ilişkin bazı kaideler belirlenmiştir. Bu kaideler kiliselerin buldukları yerleşim merkezi, eski ya da yeni oluşlarına göre değişmiştir.³⁴

³¹ Ahmet Güç, "Dinlerde Kible Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 2, 2002, s. 6.

³² Aydın, 2002, s.13.

³³ Aydın, 2002, s.13.

³⁴ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 3, Nesil Yayınları, İstanbul 1996, s. 263.

1856 Islahat Fermanı ile kaldırılincaya kadar gayrimüslimlere uygulanan zimmet³⁵ hukukunun bir gereği olarak, mabetler koruma altına alınmıştır. Klasik dönem İslam hukukuna göre, şehirlerin elde edilişine göre kiliselerin korunması esas olmakla birlikte cizye ödemek gibi belli şartlar altında gayrimüslimlere mabet inşa etme hakkı da verilmiştir. Bu çerçevede yıkılan kilisenin yeniden inşa edilmesi, hatta devlet başkanının izin vermesi halinde yeni kilise yapılmasının mümkün olduğu da bilinmektedir.³⁶

Dolayısıyla gayrimüslimlerin ayin ve ibadet yapma serbestisi, dinî törenlerde, bayram günlerinde haç gezdirme ve dilediklerinde kiliselerde çan³⁷ çalmalarına müsaade edilmesi, mabetlere dokunulmaması inanç hürriyeti kapsamında tanınan haklardır.³⁸

Bir Müslüman ülkesinde, gayrimüslimlerin yeni kilise yapımı için girişimde bulunmaları tartışma konusu olmuş, İslam hukukçuları çoğunlukla Müslüman mahkemesine başvurmaları durumunda böyle bir işlemin yargı kararıyla onaylanmasını doğru bulmayarak bunun geçersiz sayılacağını ifade etmişlerdir. Ebu Hanife, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerinden bazı âlimler ise gayrimüslimlerin bir davranışı ibadet saymalarının yeterli olduğunu ve ibadetleri konusunda onlara karışılmayacağını söyleyen böyle bir tasarrufun geçerli kabul edileceği görüşündedirler. Bununla birlikte kiliselerin günlük bakım, tefriş, aydınlatma, konaklama veya barınma amacıyla harcanmak üzere yapılan vakıf veya vasiyet çoğunluk tarafından geçerli sayılmıştır. Burada temel kaide, İslam dini açısından batıl bir inancın ve ibadetin onaylanması ya da desteklenmesi

³⁵ Gayrimüslimler İslam topraklarında İslam devletinin himayesini kabul ettiklerinde kendilerine, “Allah ve Peygamber’in zimmesi” verilir, gayrimüslimlerin maddî ve manevî hayatları devlet tarafından garanti altına alınır, hür olarak değerlendirilirdi. Bu sözleşmeyi kabul eden muhataba ‘zimmi’, cemaate ise ‘ehli zimmet’ adı verilir. Bkz. İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, *Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 7, 2003, s. 125.

³⁶ Mehmet Akman, “Kilise (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (DİA)*, C. 26, İstanbul, 2002, s. 17.

³⁷ Sasaniler’den alınan bir gelenek kapsamında Osmanlı Devleti, Hristiyanların tahta tokmak çalınarak ayine çağrılmasına izin vermiştir. Islahat Fermanı ile kaldırılincaya kadar bu uygulama sürdürülmüştür. Bu gelenek Hristiyanlar tarafından da benimsenmiş hatta günümüzde ayin öncesinde çanın yanında tahta tokmak vurulması geleneği sürdürülmektedir. İlber Ortaylı, “Millet-Osmanlılar’ da Millet Sistemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (DİA)*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 67.

³⁸ Mehmet Akif Aydın, “Din, Gayrimüslimler”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (DİA)*, C. 9, İstanbul, 1994, s. 325-326; Gülnihal Bozkurt, “Osmanlı Devleti ve Gayrimüslimler”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, İstanbul 1992, s. 280-281.

anlamına gelmeyip gayrimüslim tebaaya yardımı ve onlara din hürriyeti tanımayı ifade eder³⁹.

Müslümanların meskûn olduğu yerlerde bu konuda bazı sınırlamalar getirilse de⁴⁰ bunun altında günümüz tabiriyle Müslümanların rahatsız olmamaları noktasında kamu düzeninin sağlanması ve genel ahlak kurallarına uygunluk yatmaktadır.

1.1.3. Osmanlı Döneminde Kiliseler

1.1.3.1. Osmanlı Döneminde Kilise Hukuku

Anadolu'nun Selçuklu Türkleri tarafından fethini müteakip Anadolu'daki ilk beyliklerden Danişmentliler devrinde bölgede kiliselerin inşa edilerek tamir veya tezyininin yapıldığı bilinmektedir.⁴¹

Türkiye Selçuklu sultanları da, zimmîlerin ibadetlerini serbestçe yapabilmeleri maksadıyla onlara imkân tanıyarak inanç özgürlüğü çerçevesinde önemli tedbirler almışlardır. Bu bağlamda Büyük Selçuklu sultanı Melikşah, 1090 yılında çıkardığı fermanla kilise, manastır ve buralardaki din görevlilerine ait vergileri bağışladığını bildirmiştir.⁴²

Türkiye Selçuklu Hükümdarı Süleyman Şah 1084'te Antakya'yı ele geçirdiğinde Hristiyan halkın can ve mal güvenliğini temin etmiş ve burada bulunan büyük kiliseyi camiye çevirmiştir. Ancak Hristiyan halkın talebi üzerine Meryem Ana ve Aziz Cercis adlı iki kilisenin yapımına da müsaade etmiştir.⁴³

³⁹ Akman, 2002, s.17.

⁴⁰ Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *DİA*, C. 13, İstanbul, 1996, s. 421.

⁴¹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 166.

⁴² Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi*, C. 2, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1978, s. 471.

⁴³ Levent Öztürk, "Kilise(İslam Tarihi)", *DİA*, C. 26, İstanbul, 2002, s. 15; Ali Sevim, "Süleyman Şah I", *DİA*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 105.

Osmanlı döneminde de semavî dinler kategorisinde değerlendirilen Rum ve Ermeni gibi Hristiyan topluluklar ile Musevi topluluklar, 19. yüzyıla kadar gayrimüslim topluluklar olarak tanınmıştır.⁴⁴

Zimmet akdi çerçevesinde gayrimüslimlerin inançlarını yaşamalarına, kendi ibadet ve ayinlerini serbestçe yerine getirmelerine prensipte müdahale edilmemiştir. Kiliselerinin statüsünde de kilisenin bulunduğu şehrin kuruluşu ve İslam ülkesinin sınırlarına katılma şekli esas alınmıştır.⁴⁵

Bu çerçevede zimmî hukuku gereği Osmanlı'da eman sözleşmesi yapılarak ele geçirilen yerlerde kiliselerine dokunulmamıştır. Bununla birlikte bu bölgeler Osmanlı toprağı kabul edilerek yeni bir kilise inşasına izin verilmemekle birlikte, tamirat gerektiren durumlarda divana müracaat edilmiştir. Nitekim arşiv kayıtlarında fethi sulh ile gerçekleşen bir bölgede yanmış bir kilisenin tekrar imar edildiğine, hatta burada yeniden kilise inşasına izin verildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır.⁴⁶

Osmanlı'da kiliseler ve kiliselere bağlı vakıf arazileri gibi gayrimüslimlere ait bütün vakıf mülkleri devlet tarafından muhafaza altına alınmıştır. Bu husus fermanlarla resmiyet kazanarak gayrimüslim ibadet yerlerinin dokunulmazlığı teyit edilmiştir. Kiliselerin iç işleri ve idaresine kesinlikle karışılmamış; buraların idaresi ilgili cemaatin kendi yönetimine bırakılmıştır.⁴⁷

1.1.3.2. Osmanlı Döneminde Kiliselerin Tamir ve İnşası

Osmanlı hukuk sistemi içerisinde her türlü dini ibadet ve sosyal işlerini sürdürme yetkisine sahip olan gayrimüslimler, dini kurumlarının inşa ve tamiri konusunda bazı kaidelere bağlı kalmışlardır. Osmanlı idaresi yeni kilise ve havra inşasına sınırlı düzeyde izin vermiş, kiliselerin tamiri konusunda da kapsamlı bir

⁴⁴ Nicoara Beldiceanu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar)", Robert Mantran, (Haz.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. Server Tanilli), Adam Yayınları, İstanbul 1999, s. 145-165.

⁴⁵ Mustafa Fayda – M. Macit Kenanoğlu-Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 438-439.

⁴⁶Kenanoğlu, 2013, s. 439.

⁴⁷ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale, İstanbul 1996, s. 45.

prosedür uygulayarak padişah veya sadrazamlık makamından izin şartı getirmiştir.⁴⁸

Kilise ve manastırların tamir ve inşasında asırlarca devam eden istikrarlı bir uygulama olduğu görülmektedir. İslam hukukunun bu husustaki temel prensiplerin çerçevesinde kiliselerin tamir ve inşasında ise İslam hukukunda esas kabul edilen “kadim olma” ve “aslına hiçbir şey ilave etmeme” ölçütlerinin kıstas alındığı anlaşılmaktadır⁴⁹.

Bir kilisenin kadîm veya hâdis olduğuna dair Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında bir anlaşmazlık yaşanması durumunda Müslümanlar tarafından sonradan ihdâs edildiğine dair açık bir delil gösterilemediği takdirde kilisenin kadîm olduğuna hükmedilip gayrimüslimler elinde bırakılması gerektiği ifade edilmiştir. Burada kadîmlikten kasıt şudur: “kadimî kenise oldur ki kable’l-fetih kenise olub ba’de’l-fetih dahi ol vechile ellerinde ibka oluna. Eğer münhedim oldu ise izn-i hâkim ile iade edilmiş ola.”⁵⁰

Osmanlı hukukunda şehirlerde yeni kiliselerin inşasına cevaz verilmediği ve mevcut olanların aslına uygun olarak tamiri konusunda ise Sultanın izin verme yetkisine sahip olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk şeyhülislamlarından biri olan Molla Hüsrev’e göre Dâr-ı İslâm’da, bâa, kenîse ve beyt-i nâr ihdas edilemezdi, yıkılmış olan mabetlerin yeniden inşası ise caizdi.⁵¹

Bu bağlamda öncelikle diğer binaların tamir ve inşasında olduğu gibi kilise ve manastırların tamir ve inşasında da ruhsat talebinde bulunulmalıdır. Müracaat, öncelikle yerelde mülkî makamlar veya gayrimüslim cemaatin ruhanî reisi vasıtasıyla merkeze iletilmelidir. Daha sonra ilgili yere yazı yazılarak, bu talebin

⁴⁸ Önder Kaya, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 90.

⁴⁹ Hakan Olgun, “Kilise Defterleri’ne Göre İstanbul’da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği”, (Ed.) Mehmet Fatih Arslan ve Muhammet Veysel Bilici, *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir arada Yaşaması/İstanbul Tecrübesi*, İstanbul 2010, s. 228.

⁵⁰ Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri’de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 45.

⁵¹ Aşkın Koyuncu, “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 16, Bahar 2014, s. 43.

meşru ve mümkün olup olmadığı incelenerek neticenin bildirilmesi talep edilmektedir.⁵²

Şehir, kasaba ve köylerdeki gayrimüslim reayanın ibadetlerini icra ettikleri kiliselerinin sık rastlanan yangınlarda yanması, zelzeleler ve zamanın geçmesi ile harap olması gibi durumlar dolayısıyla bunların tamir veya yeniden inşa edilmelerine ihtiyaç duyulmakta idi. Kimi zaman da o yerleşim yerinde yeni Hristiyan nüfus iskan edildiği veya çoğaldığı için mevcut kilise ahaliye yetmediğinden eskisinin yıkılarak yerine yeni büyük kilise yapılması gerekmektedir. Belgelerde kiliselerin tamiri için yapılan müracaat dilekçelerinde genellikle “mürûr-ı zamanla müşrif-i harap olma” yani zamanın geçmesi ile tahribata uğrama, gerekçe olarak gösterilmiştir. Yangınlar için “harîk-i kebîrde muhterik”, depremler için ise “hareket-i arzdan mütevellid” tabirleri kullanılmıştır.⁵³

Örneğin 1855’te Bafra kazası Rumları, Osmanlı merkeze başvurarak Aya Marine adlı kiliselerinin 50-60 hanelik mahallelerinde 60 yıl önce inşa edildiğini ancak, Rum nüfusun artarak 200 haneyi aşması nedeniyle artık ihtiyaca cevap vermediğini ve geçen süreçte ibadet yerlerinin harap olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte kiliselerinin çukur bir yerde olması nedeniyle yağışlı havalarda içeriye su dolduğunu, bu nedenle rutubet ve çamurun eksik olmadığını ve ayın yapmakta güçlük çektiklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu olumsuzlukları gerekçe göstererek sözü edilen kiliselerini genişleterek yeniden inşa etmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu talep üzerine yapılan incelemelerde, söz konusu kilisenin reaya mahallesinde ve Müslüman hanelerinden uzakta olduğu anlaşılacak belirttikleri ölçüleri aşmamaları kaydıyla kiliselerini yeniden inşa edebileceklerine dair irade gönderilmiştir.⁵⁴

Kilise hukukuna ilişkin meselelerin genellikle Hanefi hukuku çerçevesinde çözüme kavuşturulduğu Osmanlı uygulamasında en önemli uygulama örneklerinden birisi Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’daki meskûn

⁵² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. VII, İstanbul 1995, s. 3996.

⁵³ Süheyl Alemdar, *Osmanlı Devleti’nde Kiliselerin Tamir ve İnşası (1839-1856)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.

⁵⁴ Mucize Ünlü, “Tanzimat Sonrasında Samsun Çevresinde Gayrimüslimlerin Kilise ve Mektep İnşa Ve Tamir Faaliyetleri”, (Ed.) Cevdet Yılmaz, *Samsun Araştırmaları*, Samsun 2013, s. 214-215.

gayrimüslimlere tanıdığı ibadet serbestisidir. Nitekim fetih sonrası Fatih Sultan Mehmet ile Ortodoks Rum cemaati lideri II. Gennadios arasında yapılan zimmet anlaşması ve Galata zimmilerine taahhüt edilen ahitnamede kiliselerine dokunulmayacağı, camiye çevrilmeyeceği, dinî ayin ve ibadetlerini eskisi gibi gerçekleştirebilecekleri ancak yeni kilise inşa edilemeyeceği ve çan çalınamayacağı karara bağlanmıştır⁵⁵.

Bu çerçevede kilise, havra ve benzeri gayrimüslim mabetlerine yönelik Osmanlı uygulaması, mevcut olanın genişletilmeksizin ve yükseltilmeksizin yapılması şeklinde sürdürülmüştür. Bu bağlamda, kiliselerin tamiri aşamasında izlenen süreç; tamir talebinde bulunulması, kilisenin bulunduğu yerde kadı ve diğer görevlilerce keşif yapılması, tamire ilişkin fetva alınması, fetvaya yönelik padişahın izni ve tamirden sonra yeniden keşif yapılması şeklindedir. Bu uygulamalar Islahat Fermanı'na kadar sürdürülmüştür.⁵⁶

Nitekim konuya ilişkin bir örnekte içinde namaz kılınan ve ezan okunan kilisenin cami sayılacağına dair bir hükmün tartışıldığı görülmektedir. Müslümanların Karadeniz Boğazı Feneri'nde Hristiyanlara ait eski bir kilisede ezan okunduğunu ve namaz kılındığını delil göstererek burayı zapt edip Müslüman halka tahsis etmek istemeleri üzerine Şeyhülislâm Mehmed Ataullah Efendi'ye arz edilerek fetvası sorulmuştur. Şeyhülislam fetvasında, eskiden beri Hristiyanların elinde olduğu belli olan bir kilisede izinsiz ezan okumak yahut namaz kılmakla kilisenin cami yapılıp gayrimüslim halkın ibadetlerine engel olunamayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla kilisenin sahiplerine iadesi hükmüne bağlanmıştır⁵⁷. Bu karardan da anlaşılacağı üzere gayrimüslim hukukunun Osmanlı Devleti'nde korunduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Osmanlı hukuku uygulamasında kiliseye bağlı arazinin tapu ile tasarruf edilemeyeceği, alınıp satılamayacağı, arazi tahriri yapanların kilise evkâfını satamayacağı, bunu yapanlardan hesabının sorulacağı belirtilmektedir.⁵⁸

⁵⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. V, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 259.

⁵⁶ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, s. 289-297.

⁵⁷ Ahmed Refik Altınay, *Onüçüncü Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1786-1882)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s. 20.

⁵⁸ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986, s. 713.

Osmanlı idaresi, 18. yüzyıldan itibaren yeni kilise yapımına da müsaade etmiştir. Nitekim Küçük Kaynarca Antlaşması(1774) ile Rusya'nın Beyoğlu'nda bir kilise inşa etmesine müsaade edilmiştir. Islahat Fermanı(1856), gayrimüslimlerin ibadet özgürlüğünü genişletmesinin yanı sıra kiliselerin inşa ve tamiri konusunda da bazı düzenlemeler getirmiştir. Örneğin bir yerleşim yerinde oturanların çoğunluğu şayet aynı mezhepten ise kiliselerin tamirinde zorluk çıkarılmaması, yeniden inşası gerekiyorsa bu durumun cemaatbaşları aracılığıyla Bâb-ı Âli'ye bildirilerek onay verilmesi halinde yeni binanın inşaatı başlatılmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yayımlanan Rum, Ermeni patrikliği ve Protestan cemaati nizamnameleriyle kilisenin hukukî statüsü yeniden şekillenmiştir. Kiliselerin tezyini ve ayinlerin icrası için gereken eşyaya gümrük muafiyeti tanınarak 1912 tarihli Kilise ve Mektepler Hakkında çıkarılan kanun ile Osmanlı tarihinde ilk defa devletin kilise yapacak kurumlara para yardımında bulunması taahhüt edilmiştir.⁵⁹

Bu dönemde faaliyet gösteren gayrimüslim cemaatlerin yalnızca kilise ve manastır gibi ibadet yerleri değil, aynı zamanda onlara ait mezarlık, hastahane, mektep ve yetimhane gibi sosyal kurumları da güvence altına alınmıştı. Kiliselere bağlı bir yan kuruluş olan "Eforia" adlı dernekler genellikle 4-6 kişiden oluşmakta ve kiliselerin cemaat ve malî işlerinin yanı sıra, kilisenin bakım ve tamiri ile de meşgul olmakta idiler.⁶⁰

Islahat Fermanı'nda ayrıca hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun bütün gayrimüslim cemaatlerin tam bir özgürlük içinde ibadet ve ayinlerini icra etmelerine olanak tanınmış, gayrimüslimlerin bağlı buldukları kiliselere ödemiş oldukları vergiler kaldırılmıştır. Ruhban sınıfı da devlet tarafından maaşa bağlanmıştır. Ayrıca gayrimüslimlerin ibadethanelerini, devlet kontrolünde inşası ve ibadetlerin serbest bir ortamda yapılması kararlaştırılmıştır.⁶¹

Gayrimüslimlerin mabetlerinin tamir ve inşalarının karara bağlanarak bu husustaki sınırlamalara büyük oranda son verilmiştir. Dolayısıyla Islahat Fermanı,

⁵⁹ Eryılmaz, 1996, 115; Öztürk, 2002, 16.

⁶⁰ M. Süreyya Şahin, *Türkiye'de Patrikhaneler*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 27-30.

⁶¹ Kenanoğlu, 2004, s.154, 305-308; Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 114; Eryılmaz, 1996, 83; Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", (Ed.) Güler Eren, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. IV, Ankara 1999, s. 198.*

fetva şartının kaldırılarak önceden tamir faaliyetinde aranan padişah izninin sadece yeniden inşa faaliyetiyle sınırlı tutulması⁶² yani konuyu düzenleyen şer'î uygulamadan vazgeçilmesi yönüyle gayrimüslimlere tanınan dinî imtiyaz ve hakların yeniden kabul edildiği hukuki bir belge olmuştur.⁶³

Arşiv kayıtlarında kiliseler ve bunlara bağlı yapıların tamir ve inşaları için yapılan müracaatlara bakıldığında tamir nedeni olarak; zamanın geçmesiyle kiliselerin kullanılmayacak derecede harap olması veya yıkılması, yanmış olması, ibadet edenlere yeterli gelmemesi, yeni ilave kısımlara ihtiyaç duyulması veya mutata bakıma gerek olması gibi hususların beyan edildiği görülmektedir.⁶⁴

Osmanlı fetva literatüründe gayrimüslimlerin tasarrufunda bırakılan kilise, havra ve manastırların zaman içerisinde müşrif-i harab veya mail-i inhidam olması ya da çeşitli nedenlerle yıkılması veya yanması durumunda, vaz'-ı kadîmi üzere (aslına uygun olarak); ke'l-evvel; vaz'-ı kadîmden asla bir nesne ziyâde etmeksizin ya da vaz'-ı kadîmi üzere bilâ-terfi' ve lâ tevsî' (aslına uygun olarak, yükseltmeksizin ve genişletmeksizin) tamirine ruhsat verildiği görülmektedir. Bu uygulama 19. yüzyıl ortalarına kadar standart olarak kullanılmıştır.⁶⁵

Kiliseleri harap olan ya da yeni kilise talebinde bulunan reayanın talepleri İstanbul'daki Hassa mimarı ya da onun görevlendireceği vekili, taşrada ise mimar-ı belde denen bölge mimarı tarafından keşfiyle onarıma karar verilirdi. Kilise planı bir kâğıda çıkarılarak metrajı yapılır ve şer'i ilâmı ile birlikte merkeze gönderilerek kilise inşa talebinde bulunulurdu.⁶⁶

Kiliselerin tamiri amacıyla gönderilen yazılarda daha çok kiliselerin çatılarının harap olmasından söz edilmektedir. Çatı kiremitleri ve diğer malzemelerin yağmur, kar ve rüzgâr gibi doğal hadiseler karşısında etkilenmeleri binanın çatısının tamiri için izin istenmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte duvarlarının yıkılması ve sıvaların dökülmesi tamir gerekçeleri arasındadır.

⁶² Karal, 2011, 260; Kemal Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit -II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri, (Ed.) Azmi Özcan, *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 256.

⁶³Ufuk Gülsoy, "İslahat Fermanı", *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, s. 189.

⁶⁴ Olgun, 2010, 232; Alemdar, 2012, 32.

⁶⁵ Koyuncu, a.g.m., s. 46.

⁶⁶Emre Madran, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler", *Belleten*, C.XLIV, TTK Yayınları, Ankara 1985, s. 527.

Tamiri talep edilen bir başka yer ise genel kullanıma ait olan yerler olup bunlar arasında misafir odaları veya papazların istifadesine tahsis edilmiş odalar bulunmaktadır.⁶⁷

Tamire muhtaç olan bir kilise söz konusu olduğunda ve bu durum devlete iletildiğinde öncelikle bu talebin meşruiyetinin hukuken tespiti için kadının bunu yerinde inceleyip bu konuda i'lâm tanzim etmesi ve merkeze göndermesi gerekmektedir. Kilise tamir ve inşası için yapılan müracaatlar sonrasında o bölgenin kaymakamı ve naibi tarafından güvenilir kimseler tayin edilerek o havalinin imamı, muhtarları ve diğer erbâb-ı vukuf hazır oldukları halde söz konusu yere gidilip keşifte bulunularak ölçüm yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Araştırma neticesinde kilise tamir veya inşa edilecek yerin ölçüleri ve diğer özellikleri ile orada bulunanların isim ve şöhretlerinin de kaydedildiği şer'î i'lâm ile birlikte bir mazbata ve planın da tanzim edilmesi gerektiğinden söz edilmektedir. Dolayısıyla kilise tamir ve inşasında yapılacak ilk iş, devletten bu konuda ruhsat talep edilmesi ve bu talebe cevap verilmesi sürecidir.⁶⁸

Kiliselerin yeniden inşa faaliyetlerinde izlenen prosedür gereği taşradan yapılan başvurular, Metropolitlik tarafından Vilayet Meclis İdaresi'ne; merkezden yapılan başvurular ise Patriklik tarafından ilgili Nezaret'e yapılmıştır.

İdari hiyerarşi takip edilmiş, en nihayetinde yeniden inşa faaliyeti padişahın izniyle başlatılmıştır.⁶⁹

Bu süreçte de dikkat edilen bazı hususlar bulunmaktaydı. Öncelikle tamir ya da inşa talebine konu olan kilisenin müracaatta bulunan millete ait olması gerekmektedir. Kilise yapılacak yer, Müslüman mahallesinde ya da yakınında olmamalıydı. Eklenecek kısmın kiliseye ait olmayan arazi üzerinde inşası sorun çıkarabilirdi. Ayrıca, kilisenin yapımının o bölgeye veya herhangi bir kişiye zarar vermemesi hususu, üzerinde durulan hususlardandı. Yapılacak binanın kimler adına kayıtlı olduğu, mülk, vakıf veya devlet arazisi olup olmadığına bakılırdı. Kilise inşa edilecek cemaatten kaç hane ve kaç kişi olduğuna dikkat edilirdi. Bu

⁶⁷ Alemdar, 2012, s.33.

⁶⁸ Alemdar, 2012, s.42-44.

⁶⁹ Talip Ayar, "Osmanlı'nın Son Dönemi Maçka'da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası", *History Studies*, Volume 9, Issue 1, March 2017, s. 13.

hususlarda bir problem olmadığı takdirde inşa için talep edilen izin verilmiş, ancak bazı uyarılarda bulunulmuştur. Sözgelimi, ruhsat talep edenlerin beyan ettikleri ölçüleri aşmamaları, inşa masraflarının usule uygun olarak karşılanması, milletten zorla para toplanmaması ve halkın herhangi bir şekilde bunaltılmaması hususları özellikle vurgulanmıştır. Bu konuda mahalli idarelere inşa süresince yapılan uyarılara uyulmaması halinde verilen izni iptal etme yetkisi tanınmıştır.⁷⁰

Kilisenin tamir süreci, gayrimüslimlerin talepte buldukları dönemden başlayarak bütün teknik detayın, şer'i temelin ve yerel mülki ve örfi idarenin sorumluluk sahibi kılınarak tamir sürecinde gayrimüslimler dahi tebaanın hiçbir üyesinin mağdur edilmemesine kesin bir dille işaret edilmiştir⁷¹.

Kilise tamir başvurularının genellikle uygun karşılandığı görülmektedir. Örneğin harap olmuş ve cemaate oranla yetersiz kalan kilisenin genişletilerek inşası talep edilip, genişletilmesi uygun görülerek yapılan kilise sayısı çoktur⁷². İçinde ayin yapılamayacak derecede tamire muhtaç olanlar veya yıkılma ihtimali nedeniyle kilise içinde ibadet edenlere zarar verme ihtimali olan yerlerin yıkılarak yeniden yapılmasına müsaade edilmiştir. Gayrimüslim cemaat patriklerine ve diğer mülki yetkililere gönderilen bir hükümde ise kilise tamiri hususunda iki şekil olduğu belirtilmektedir. Bu hükme göre, ilk tamirat çeşidi 'tamirât-ı küllîye', yani kapsamlı ve büyük onarımdır. Bir kilise kaza sonucu yanmış veya yapıldığından beri uzun zaman geçmiş olup her tarafı yıkıldığından, kalan harap yerlerinin de yıkılarak yeniden inşasıdır. İkinci tamirat çeşidi ise, 'tamirât-ı cüzîye', yani kısmî ve küçük onarımdır. Üstündeki kiremitlerin kırılarak yağıştan zarar görecektir duruma gelmesi, sıvalarının dökülmüş olması, kapı ve pencerelerinin tamire muhtaç olması gibi daha küçük işlemler bu kategoridedir.⁷³

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde gerek sulh ile gerekse zorla fethedilen şehirlerde yeni kilise ve havra yapımının şer 'an mümkün olmadığı, ahalisinin tamamı gayrimüslim olan ada ve köylerde ise Sultanın iznine bağlı olarak yeni kilise yapılmasının mümkün olduğu görülmektedir.

⁷⁰ BOA, ŞD. MLK.MRF., 1872/13, 28 Mayıs 1329/ 10 Haziran 1913; Ünlü, 2013, s.220-221.

⁷¹ Olgun, 2010, s.230.

⁷² BOA, BEO, 652/48866, 20 Haziran 1311/ 2 Temmuz 1895; BOA, İ.AZN., 81/16, 14 Eylül 1318/ 27 Eylül 1902.

⁷³ Alemdar, 2012, s.34, 45-46.

1.1.3.3. Kiliselerin Tamir ve İnşasında Yaşanan Anlaşmazlıklar

Kiliselerin tamir ve inşası sürecinde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bazı anlaşmazlıklar yaşandığı ve Müslümanların bazı gerekçelerle kilise tamir ve inşasına karşı çıktıkları görülmektedir. Bu duruma örnek olarak Çorum Kazası'nda ikamet eden Ermenilerin inşa ettikleri kilisenin yerine Müslüman halk itirazda bulunmuştur. Bunun üzerine Ermeni Patrikhanesi devreye girmiş ve kilise yapılacak yerin Beyleroğlu Hoca Agob'un mülkü olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda merkez tarafından yazılan yazıda mahalli idarecilerden konunun araştırılması istenmiştir⁷⁴.

1854 tarihinde Tiran kasabasında bulunan Katolik on aile için bir papaz ve on mesken olmakla birlikte içinde ayin yapmak üzere bir hane inşasına ruhsat verilmesine ilişkin Katolik Patriği tarafından yapılan müracaat üzerine İslâm ahali, bu inşaatın hem kasaba içinde İslâm mahallesi ortasında ve hem de İslâm evlerinin yolu üzerinde olacağı ve bir kilise şeklinde yapacaklarından izin verilmemesini talep etmişlerdir. Bu konuya dair kaza meclisinin mazbatasında 186 hane İslâm, 54 hane Rum olmasına karşılık kasabada sadece on aile Katolik olup, şimdiye kadar dışarıdan kendi mezheplerinden olan bir papazın gelip kendilerine ayin yaptırdığını, bu durumda kasaba içinde bir kilise yapılmasına İslâm ahalinin razı olmadığı, eğer isterlerse kasaba dışında bunların mezarlığının yanında, Rumlar gibi kilise yapabileceklerini söylemeleri üzerine, iki tarafın da mağdur olmaması için kasaba kenarında bir münasip yerde kilise yapılmasına ruhsat verilmesi uygun görülmüştür.⁷⁵

Bir diğer örnekte Maçka'da gerçekleştirilecek kilise tamiratları ve inşaatları esnasında masraflar için gayri Müslim vatandaşlardan zorla akçe toplanmaması ve kimsenin rahatsız edilmemesi vurgusu dikkat çekmektedir.⁷⁶ Bu durum kilise tamiri esnasında gayrimüslim halktan zorla yardım toplanılmasının halkta yarattığı rahatsızlığın bir yansıması olarak belgelere yansımıştır.

⁷⁴ Ünlü, 2013, s.217.

⁷⁵ Alemdar, 2012, s.138.

⁷⁶ Ayar, 2017, s.13; Talip Ayar, "Islahat Fermanı Sonrası Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası: Yomra Örneği", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. II, İstanbul 2016, s. 1286.

1882 tarihli bir iradede yer alan birkaç ifade ise dikkat çekicidir. Sözelimi “her hafta birkaç kilisenin dahi tamir idüğü” halde “maâbid-i İslâmiyye’nin inşâât ve tamiratına dair olan maruzatın nedreti(azlığı)” ifadeleri, Müslümanların ibadethanelerine yönelik inşaat ve tamir isteğinin kiliselerin inşasına yönelik isteklerden daha az olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gayri Müslim mabetlerine düzenleme getiren Islahat Fermanı’ndan sonra kilise tamiri ve inşasına yönelik taleplerin ivme kazandığı söylenebilir⁷⁷.

Osmanlı Devleti’nde gayrimüslim cemaatler arasında da kiliselerin tamir ve inşası konusunda anlaşmazlıklar yaşandığı bilinmektedir. Bunun bir örneği Rumlar yani Ortodokslar ile Rum Katolikler arasında gerçekleşmiştir. Sayda valisine gönderilen emirde; Rum milletiyle Rum Katolikler arasında müşterek olarak tasarruf ettikleri kilise konusunda anlaşmazlık çıktığı, daha önce tümü Rumlara ait iken, kilise ikiye bölünerek Katolik Rumlara düşen kısmın büyütülerek piskoposhaneden ilavede bulunmalarından dolayı Rumlarca şikâyet edilmiş olduğu, ancak kiliselerin izinsiz tamir edilmesinin ve aslının değiştirilmesinin yasak olduğu ve buna aykırı işlemlerin hukuka uygun olmadığı, kilisenin eskiden nasılsa yine öyle kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁷⁸

Ordu kazasında da bu tür anlaşmazlıklar yaşandığı görülmektedir. Buna ait bir kayıta Ordu Ortodoks Rum cemaatine ait Ayayorgi Kilisesine yakın bir mesafede Protestan Ermeniler bir arsa satın almışlardır. Bu arsa üzerine kilise ve mektep olarak kullanmak için büyük bir bina yapmak istemişler. Fakat Rum Patrikliğinin itirazı üzerine yapılan araştırma neticesinde arsanın hem Rum kilisesine yakınlığı hem de binanın ruhsatsız olduğu için sorunsuz başka bir yerde kilise inşasına izin verileceği bildirilmiştir⁷⁹.

Dolayısıyla kiliselerin inşa ve tamirinde Osmanlı unsuru olan farklı cemaatler arasında da bir takım anlaşmazlıkların yaşandığı ve konunun merkeze intikal ettirildiği anlaşılmaktadır.

⁷⁷ Ayar, 2012, s.9.

⁷⁸ Alemdar, 2012, s.147-148.

⁷⁹ BOA, BEO, 155/11562, 28 Kanunusani1308/ 9 Şubat 1893; BOA, DH.MKT., 11/39, 24 Mart 1309/5 Nisan 1893.

1.2. CEMAATLERİN KİLİSELER ETRAFINDA OLUŞUMU

Osmanlı Devleti, bünyesinde yer alan Hristiyan ve Musevi toplulukları semavî dinler kategorisinde değerlendirerek Ehli Kitap olarak benimsemiştir. Bu unsurları Tevrat, Zebur ve İncil gibi kutsal metinleri olan inanç grupları şeklinde kabul etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı idaresi, Rum, Ermeni ve Musevi cemaatlerini 19. yüzyıla kadar gayrimüslim topluluklar olarak tanımıştır.⁸⁰

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı yönetim anlayışında gayrimüslimlerin örgütlenmesi ırk esasına göre değil, düşünce ve inanç esasına göre şekillenmiştir. Osmanlı idaresi, her türlü inanç yapısını kendi içinde serbest bırakarak onlara belirli bir özerklik tanımıştır. II. Mahmut döneminde başlayan ve devam eden süreçte 1830'da Katolikler Ermeniler ve 1850'de Protestan Ermeniler ayrı birer millet olarak kabul edilerek, Osmanlı hükümetine karşı sorumlu bir millet başı atanmıştır.⁸¹

Millet sistemi, bir yerin İslam toprağı olmasının ardından buradaki gayrimüslim nüfusun can ve mal güvenliğini taahhüt eden bir ahitname ile İslam devleti yönetimini tanımasından kaynaklanan hukukî bir aidiyeti ifade etmektedir.⁸²

Bu çerçevede Osmanlı Devleti bünyesindeki milletlerin örgütsel ve yönetsel durumları dinî ve mezhebî aidiyetlerine göre belirlenmiştir. Dolayısıyla "Millet" kavramı da İslâm terminolojisindeki manasına uygun olarak belirli bir vahiy geleneğini veya kutsal kitabı benimseyen cemaatler için kullanılmıştır. Bu sistem çerçevesinde dinî aidiyetleriyle ön plana çıkan topluluklara 15. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar "Millet" adı verilmiştir.⁸³ Dolayısıyla Osmanlı'da millet sistemi modern dönemlerdeki şekliyle etnik anlamda bir ulusu ifade etmeyip dinî ve mezhepsel bir aidiyeti ifade etmiştir.

⁸⁰ Nicoara Beldiceanu, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar)", Mantran, R.(Haz.), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev. Server Tanilli), Adam Yayınları, İstanbul 1999, s. 145-170.

⁸¹ Kemal Beydilli, *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisenin Tanınması (1830)*, yay. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995, s. 21-36.

⁸² İlber Ortaylı, "Millet-Osmanlılar'da Millet Sistemi", *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 66.

⁸³ Uğur Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, Kütahya 2011, s. 59, 61.

Osmanlı Devleti yönetim terminolojisinde millet kavramı, “Rum milleti”, “Ermeni milleti”, “Musevi milleti” olarak bu topluluklar için kullanılan resmî bir kavram idi. Bunlara aynı zamanda ‘Ehli Zimmet’ de denilmekteydi. ‘Ehli Zimmet’ tabiri “Osmanlı Devleti’nin devletin korumasında, himayesinde bulunan Rum, Ermeni ve Musevi toplulukları” ifade etmekteydi. Ehli Zimmet mensubu olan kişiye ise zimmî denilmekteydi.⁸⁴

Bu çerçevede Ermeni milleti yekpare bir millet olarak görülmeyip Gregoryen ve Ermeni-Katolik Ermeni şeklinde ikiye ayrılıyordu. Ayrıca 19. yüzyılda Ermeniler’in bir kısmı Protestan mezhebi içerisinde yer almışlardı. Protestanlık bir mezhep olarak tanınınca Ermeniler de üç millete mensup olmuştu. Bu durum da Osmanlı bünyesindeki farklı milletlerin kültürel kodlarını ve kimliklerini muhafaza edebilmelerine olanak tanımıştır.⁸⁵

Geniş Osmanlı coğrafyasında Hristiyan, Musevi ve Sabii olmak üzere pek çok gayrimüslim unsur bulunmaktaydı. Bu unsurlar, Hristiyan Katolikler (Latinler, Ermeniler, Rumlar, Gürcüler, Süryaniler, Keldaniler, Marunîler, Kıptiler), Katolik Olmayan Hristiyanlar (Gregoryanlar, Ortodokslar, Nasturiler, Yakubi Süryaniler, Melkitler, Mandeiler), Museviler (Karailer, Rabbaniler, Samiriler) ve Sabiiler’in farklı zümreleri olarak görülmektedir. Etnik açıdan bakıldığında, Osmanlı topraklarında Rum, Sırp, Ermeni, Hırvat, Arnavut, Boşnak, Yunan, Bulgar, Pomak, Karadağlı, Romen, Gagauz Türkleri, Macar, Polonyalı, Çingene, Gürcü, Süryani, Keldani, Maruni ve Melkit Araplar, Yahudi, Kıpti ve Habeşliler bulunmaktadır.⁸⁶

Fatih Sultan Mehmet devrinde nüfusun takriben % 60’ını oluşturan gayrimüslim cemaatleri, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesine gelindiğinde toplam nüfusun neredeyse % 40’ını oluşturan bir popülariteye sahipti. Yine 19. yüzyılda Osmanlı başkenti olan İstanbul nüfusunun % 66’sının gayrimüslimlerden

⁸⁴ Benjamin Braude; Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C. 1, Holmes & Meier Publishers, New York 1982, s. 188.

⁸⁵ Ortaylı, 2005, s.66.

⁸⁶ Ercan Yavuz, “Türkiye’de XV ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu”, *Belleten*, C. XLVII, TTK, Ankara 1984, s. 1127-1130.

oluşması da gayrimüslimlerin demografik yapı içerisindeki konumunu gözler önüne sermektedir.⁸⁷

Nüfusunun büyük kısmını Müslümanların oluşturduğu Osmanlı Devleti'nde Müslüman nüfus, köy, kasaba ve şehirlerde pek çok iş alanında yaşamlarını devam ettirmekteydiler. Ordu kazasında da nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman halk büyük oranda köylerde yaşıyordu.⁸⁸

1831'de başlayan ve 1834'te tamamlandığı kabul edilen sayıma göre, Ordu merkezinde ve ona bağlı 19 kazada 26.725 erkek nüfus kaydedilmiştir. Kadın nüfusu da dâhil ederek bu sayının ikiyle çarpılması neticesinde 53.450 sayısına ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde 54 bin civarı bir Müslüman nüfustan söz edilebilir. Bu dönemde Karahisar-ı Şarki'ye bağlı Ordu kasabasında Ermeni ve Rumlar da kaydedilmiştir. Bu sayıma göre Ordu kazasında 2.846 Ermeni, 8.600 civarında da Rum nüfusu bulunmaktadır. 1869'da 9.398 olan Ortodoks Rum nüfusu, 1914'e kadar geçen 45 yıllık süreçte % 100 oranında artarak 18.505 sayısına ulaşmıştır. Aynı süreçte Ermeni nüfusu ise, 12.349'a yükselerek % 227'lik bir artış görülmüştür. Her iki gayrimüslim unsurun nüfus artışında, Anadolu'nun iç kesimlerinden Ordu kazası gibi sahil bölgelere ve batıya doğru gerçekleşen nüfus hareketi yani iç göçün etkili olduğu bilinmektedir⁸⁹.

Yukarıda da belirtildiği üzere 1860 yılında yapılan nüfus sayımına göre Ordu kazasında, 39.500'ü Müslüman, 8.680'i Rum, 3.000'i Ermeni olmak üzere toplam 51.180 kişi bulunuyordu. 1890'larda ise Ordu Kazası 80.000 Müslüman ve 19.000 Rum ve Ermeni olmak üzere 99.444 nüfusa ulaşmıştı.⁹⁰

1871'de Ordu kazasında 60.006 olan toplam nüfusun (erkek nüfusun ikiye çarpılmasıyla elde edilmiştir) 46.366'sı yani % 78'i Müslüman, % 13'ü Ortodoks ve % 8'i ise Ermeniler'den oluşmaktaydı. Kaza merkezinde Müslüman nüfus, 1914'te aradan geçen 45 yıllık süre içinde iki katından daha fazla oranda(% 107 oranında) büyüyerek 111.421 kişiye ulaştı. Bu oran, Anadolu'daki nüfus artış

⁸⁷Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 38-39.

⁸⁸ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Derya Kitabevi, Trabzon 1999, s. 182.

⁸⁹ Ekinci, 2016, 36-37.

⁹⁰ Sami, 1996, s.825-826.

ortalamasının üzerinde olan Trabzon Vilayeti'nden daha fazladır.⁹¹ 19. yüzyılın sonlarında görülen bu nüfus artışının temelinde göç hareketlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

1895'te kaza genelinde toplam nüfus 80.333 Türk, 10.443 Rum, 7583 Ermeni ve 288 Protestan olmak üzere 98.647 kişi idi.⁹² Dolayısıyla Ordu kazasında da önemli miktarda bir gayrimüslim nüfusun yerleşik olduğu görülmektedir.

1.3. 19. YÜZYILDA ORDU'DA GAYRİMÜSLİM CEMAATLER

19. yüzyılda Ordu kazasında yaşayan gayrimüslimler Rumlar ve Ermeniler olmak üzere iki etnik gruptan oluşmaktaydı. Osmanlı himayesinde yaşamlarını sürdüren Rumlar 1821 Rum isyanına kadar İmparatorluk coğrafyasında en fazla ayrıcalığa sahip olan etnik gruptu. Ancak Balkanlarda çıkan bu isyan bu ayrıcalıklarını kaybetmelerine neden oldu. Ordu kazası merkez ve bağlı birimlerde Rumların dışında bir diğer etnik grup ise Ermenilerdi. Ermeniler de Rumlar gibi pek çok imtiyaza sahip olup Osmanlı devletindeki en güvenilir Hristiyan topluluk olarak kabul edilmekteydi. Ordu kazasındaki gayrimüslim nüfusun çoğunluğu ise Rumlardan oluşmaktaydı. Ayrıca Ordu kaza merkezi ve bağlı nahiyelerde bulunan gayrimüslimler genellikle deniz kenarındaki yerleşim yerlerine yerleşmişti. Özellikle Rumların tamamına yakını sahil ve sahile yakın yerlerdeki yerleşim yerlerinde yaşamaktaydı.⁹³

17. yüzyıl ortalarına kadar Ordu kazası merkez ve nahiyelerinde gayrimüslim nüfusa çok sık rastlanmazken 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede % 18 civarında bir gayrimüslim nüfustan söz edilmektedir. Bu durumun temelinde her ne kadar Rum ve Ermenilerin hamiliği sıfatıyla Rusların Karadeniz kıyılarına yönelik iskân politikalarının yanında, Osmanlı merkezî hükümetinin

⁹¹ İlhan Ekinci, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Ordu Kazası'nda Müslim-Gayrimüslim Nüfusu ve İlişkileri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 1, Trabzon 2006, s. 60.

⁹² Yediyıldız, 2007, s.369.

⁹³ Suat Feyyaz Günaydın, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ordu 2011, s. 41.

ayanlarla mücadele sürecinde kıyı kesimlere Rum ve Ermeni nüfusu yerleştirmesinin de etkisi olduğu düşünülmektedir.⁹⁴

17 yüzyılda daha çok Mesudiye, Reşadiye ve Gökçöy'ün bazı köylerinde yerleşik olan Rumlar dışında, 18. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye başka yerlerden Rum ve Ermeni nüfus gelmeye başlamıştır. 19. yüzyılda ise sayıları önceki yüzyıllara göre bir hayli artmıştır. Bu durumun bir diğer gerekçesi olarak, İngiltere ve Yunanistan bölgede bir Rum Pontus Devleti kurmak amacıyla bölgedeki Hristiyan nüfusu arttırmaya çalışması gösterilmektedir. Nitekim bu girişimlerle bölgedeki nüfuslarını kısmen artıran Rumlar, 1904'lerden itibaren bağımsız bir Pontus Devleti kurma faaliyetlerine başlamışlardır.⁹⁵

Ordu kasaba merkezinde olduğu gibi bağlı birimlerinde de gayrimüslim nüfusun 19.yy sonlarından itibaren arttığını gösteren arşiv kayıtları yer almaktadır. Nitekim Fatsa'da yaşayan Hacı Hasan-zade Nuri, Bayraktar-zade Salih ve Hakem-zade İsmail adlı üç kişi tarafından gönderilen 23 Haziran 1906 tarihli şikâyetinde bu husustan bahsedilmektedir. Şikâyetinde Fatsa Kasabası deniz sahilinde yirmi yıl önce sadece Müslümanların yaşadığı ancak şimdi buraya etraftan gelen 100 haneden fazla Ermeni ve 400 haneden fazla Rum ahali olduğu belirtilmektedir. Birçok ifsadata neden olan Ermenilerin Müslümanlar arasında dağılık yaşadıklarından muvaffak olamadıkları ifade edilmektedir. Bunların zamanla kasabanın iki üç yüz metre yüksekliğinde üç hâkim tepeli gasp ettikleri ve ne amaçla bunu yaptıklarını bilmedikleri, bu tepelere izinsiz haneler inşa ettikleri ve bunları da Rum cemaatinden Terzioğlu Lazari ve arkadaşlarının ifsat ettiği anlatılmaktadır. Müslümanların merası olan bu yerler nedeniyle mahkemeye başvurulduğu ve kazanıldığı halde Lazari'nin Samsun istinaf mahkemesine müracaat ettiği, dosyanın da orada olduğu halde hala inşaat yapımına devam ettikleri ve yerel hükümetin de buna göz yumduğundan şikâyet edilmektedir. Bu mahallin memlekete yasak silahların sevki için müsait bir yer olduğu ve buraya mahalle teşkili ile ortaya çıkacak sorunların yerel memurlarca dikkate alınmadığı için devlete ve millete pek çok zararı olacağı anlatılmaktadır.⁹⁶

⁹⁴ Baş, 2014, s.364.

⁹⁵ Yediyıldız, Üstün, 1992, XXIV-XV.

⁹⁶ BOA, BEO, 2862/214616.4, 10 Haziran 1322/23 Haziran 1906.

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi faaliyetlerini artırmış, Trabzon bölgesinde Yunanlık propagandasına başlamıştır. Gerek bu faaliyetler ve gerekse misyoner okulların faaliyetleri sonucunda Yomra, Maçka, Tonya ve Şarlı nahiyelerinde Müslümanların din değiştirmeye başladıkları görülmüştür. Özellikle misyonerlik faaliyetlerinin artış göstererek Kızılbaşlık üzerinde etkili olmasıyla Osmanlı Devleti bir takım tedbirler almaya başlamıştır. Yapılan incelemelerde bölgenin her tarafında Ortodokslar faaliyette bulunarak, her köye papaz gönderdikleri, kilise ve manastırlarının faaliyette olduğu, buna karşılık İslamiyet'i halka telkin edecek en ilkel bir kurumun bile olmadığı, birçok yerde hoca ve imamların bulunmadığı ifade edilmiştir.⁹⁷

Bununla birlikte Maçka'nın etrafının Hristiyan Rum köylerle çevrili olması nedeniyle, Maçka'daki Kızılbaşların söz konusu Hristiyanlarla görüşmeleri onların inançlarını etkilemektedir. Merkez vilayete bağlı olan ve Rum köyleriyle çevrili Maçka nahiyesinde Müslüman köylerin Hristiyan adetleriyle kaynaşarak Hristiyan olma eğilimi gösterdikleri kayıt edilmiştir. Bu nedenle bölgede medrese açılması gerekli görülmektedir. Ayrıca nahiye ve kaza merkezleriyle içine aldığı köylerin uygun yerlerinde yeniden açılan mektepler gibi diğer köylerinde de mektep binalarının tamir edilerek tekrar açılması veya yeniden inşası ve her altı köyün ortasına bir medrese açılması gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır⁹⁸.

Ordu kazasında bulunan Rum ve Ermeniler arasında büyük sermayeli tüccarlar olduğu da bilinmektedir. Özellikle ithalatta piyasaya hakim olan bu tüccarlar, un, pirinç, şeker, çay ve kahve, giyecek, kağıt, boş çuval, teneke hatta bahçe teli ve yumurta talaşına kadar pek çok ticari ürünü yurt dışından getiren kişilerdi.⁹⁹

Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi Ordu kazası dahilinde bulunan gayrimüslimler de mezhepsel anlamda farklı gruplardan oluşmaktaydı. Bunlar arasında; Ortodoks Rumlar, Gregoryen Ermeniler ve Protestanlar ön plana çıkmaktadır. Ordu merkezde gayrimüslimlerin yaşadığı mahaller arasında, Ermeni

⁹⁷ Cengiz Batuk; Süleyman Turan (2005): "Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Misyonerlik Faaliyetleri", *Dinler Tarihcileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayını, Ankara 2005, s. 316.

⁹⁸ BOA, DH. MUİ., Dosya No:29/2, Gömlek No:26, 5/M /1328.

⁹⁹ Ekinci, 2016, s. 86.

Taşbaşı Mahallesi, Ermeni Şaba Mahallesi, Bucak Ermeni Mahallesi, Tepeköy Ermeni Karyesi, Çavuşlar Ermeni Karyesi, Boltan mea Akpınar Ermeni Karyesi, Rum Taşbaşı Mahallesi, Rum Düz Mahallesi, Elmalık Rum Mahallesi, Gavurbükü Karyesi ve Kuşçuören Karyesi yer almaktadır¹⁰⁰.

1.3.1. Rum-Ortodoks Cemaati

Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'un fethini müteakip ihya ettiği Rum Ortodoks Kilisesinin münhal olan patrikliğine, Katolik düşmanı olarak tanınan Gennadios yeni patrik olarak seçilmiş ve eski geleneğe göre takdis edilmiştir.¹⁰¹

Aynı dönemde patrikhaneye Bizans İmparatorluğu dönemindeki haklarından daha fazla hak tanınarak Patrik Gennadios' a önceki dönemlerden farklı olarak "millet başı" unvanı verilmiş, böylece patrik hem "ruhani" hem de "cismani" yetkilere sahip olmuştur. Bununla birlikte Fatih tarafından, patriğe üç tuğlu Osmanlı paşası unvanı verilerek, devlet hiyerarşisinde yüksek bir konuma getirilmiştir¹⁰². Rum Ortodoks Patrikliği, Fatih döneminde elde ettiği bu ayrıcalıklı durumu Rum isyanına kadar devam ettirmiştir.

Ordu kazasında bulunan Ortodoksların büyük çoğunluğu da Rum nüfusuna aitti. İstanbul'daki Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Rumların, Ordu Merkez, Bucak, Uskara ve Fermude nahiyelerinde 20 yerleşim yerinde 5 kocabaş ve 7 kâhyaları bulunmaktaydı.¹⁰³

1870'de Ordu kazasında toplam 8.108 Rum kayıtlı olup bu nüfusun % 26'sı merkez kazada yaşıyordu. Kazadaki Ortodoks Rumların sayısı 1914'e kadar geçen 45 yılda % 100 den fazla artarak 18.505'e ulaştı. 19. yüzyılın sonunda kazada Rumlara ait 4 kilise ve 2 mektep yer almaktaydı.¹⁰⁴

¹⁰⁰ İzzet Bahri Ateşli, *H. 1325-1330 Tarihli Ordu Kazası Şer'iyeye Sicil Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998, s. 8-9.

¹⁰¹ Hikmet Özdemir, "Azınlıklar İçin Bir Osmanlı-Türk Klasiği: 1453 İstanbul Sözleşmesi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 4 (Toplum), Ankara 1999, s. 224; Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, TTK, Ankara 1999, s. 106-107.

¹⁰²Eryılmaz, 1996, s.31-32.

¹⁰³ Ekinci, 2014, s.64.

¹⁰⁴ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1290 (1873), s. 183

Arşiv kayıtlarında 1901 yılında günümüzde Ordu'ya bağlı Fatsa kazasında Rum yerleşim hareketliliği olduğu da anlaşılmaktadır. Buna ilişkin kayıтта Fatsa'nın Bolaman yaylası yakınındaki Randil ve Ruz adlı ormanlık bölgeye yerleşmek üzere Ordunun Çamaş nahiyesi Rumlarından 60 hane halkının ağaçları keserek 4 hane inşa ettikleri ayrıca Kızılot yakınlarındaki ormanlık alandan bin kadar ağaç keserek köy kurmak istemeleri üzerine Trabzon orman müfettişliğinden gelen yazıya göre Bolaman yaylası ormanlarına sokulmak isteyen Rumların oralardan çıkarılmaları istenmektedir.¹⁰⁵

1.3.2. Protestan Cemaati

Roma Katolik Kilisesi'ne karşı çıkan Martin Luther King'in 16. yüzyılda reform hareketleriyle başlattığı mezhebî bir akım olan Protestanlık, Katolikler ya da Ortodokslar kadar kabul gören bir mezhep ve cemaat olamamıştır.¹⁰⁶

İstanbul'da ilk Protestan Kilisesi 1846'da açılmış, Protestanlar 1850'de yayınlanan Padişah fermanıyla Osmanlı Devleti'ndeki ayrı bir millet olma statüsüne kavuşmuşlardır.¹⁰⁷

Bu mezhebin Osmanlı coğrafyasında yayılmasında İngiltere, Fransa gibi siyasi nüfuzunu arttırmak amacıyla dini bir araç olarak kullanmaya başlayan devletlerin çabaları etkili olmuştur. İngiltere'nin girişimleriyle Osmanlı'da ilk Protestan kilisesi 19. yüzyılda açılmıştır. 1844'te Kudüs'te bir Protestan Kilisesi resmen faaliyete başlamıştır.¹⁰⁸

Söz konusu kilisenin açılışının akabinde Protestan cemaati, millet sistemi içerisinde resmen tanınan ve diğer milletlerin sahip oldukları haklara sahip bir millet olabilmek amacıyla Batılı devletlerin özellikle de İngiltere ve Prusya büyükelçilikleri aracılığıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu iki devletin baskısı üzerine 1850'de Protestan cemaati Osmanlı Devleti tarafından resmen tanındı. Protestanların millet statüsünde resmen tanınmaları ise, 1878'de Protestanlarla

¹⁰⁵ BOA, DH. MKT. 2504/95, 11 Haziran 1317/24 Haziran 1901.

¹⁰⁶ Jacques Waardenburg, "Protestanlık", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 351.

¹⁰⁷ Mustafa Yiğitoğlu, "Geçmişten Günümüze Anadolu'da Müslüman Hristiyan Münasebetleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, İstanbul 2012, s. 107.

¹⁰⁸ Eryılmaz, 1996, s.74-75.

ilgili bir nizamnamenin kabul edilmesiyle gerçekleşir. Bu nizamnameye rağmen Protestan cemaati, millet sisteminde sahip olunan haklara sahip olmamıştır¹⁰⁹.

19 yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunda görülen misyonerlik faaliyetleri sonucunda ana kiliselerin bölünerek cemaatlerin parçalanması, yeni kiliselerin kurulması, Osmanlı toplumunda yaşayan gayrimüslim tebaayı büyük bir kargaşaya düşürmüştü, ana kiliseler ve cemaatler kadar devlet de bu kargaşadan büyük zarar görmüştü, klasik Osmanlı toplum yapısı ve sosyal nizamında bozulmalar olmuştur. Misyonerlerin faaliyetleri, Ermeniler'in ana kiliselerinin parçalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum kendi cemaatleri ve kiliselerini kurmalarıyla devam etmiştir.¹¹⁰

Protestan faaliyetlerin en canlı olduğu yerlerden birisi olan Trabzon vilayetine bağlı Ordu'daki Protestanlar 1893 yılında tamamlanan nüfus sayımında 288, 1904 Trabzon Vilayet Salnamesinde 520, 1914 nüfus sayımında ise 1211 kişi olarak kayıtlıdır. Dolayısıyla Trabzon vilayetine bağlı bu en küçük kazada Protestanların en yüksek büyüme hızına sahip olması ve kazanın en büyük cemaatini teşkil etmesi dikkat çekici bir durumdur.¹¹¹

Ordu'da Protestan mezhebine katılan iki gayrimüslim cemaat olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Ermeniler diğeri ise Rumlardır. Hiç şüphesiz Osmanlı'da yeni tanınmaya başlanan bu mezhebe mensup olanlar ilk etapta kendi soydaşlarının tepki ve baskılarına maruz kalmaktaydılar. Aynı şekilde Protestanların kaza genelinde yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri de, gerek Müslümanlar gerekse Rumlar ve Ermeniler arasında huzursuzluklara neden olmuştur.

Protestan cemaatine katılmayı tercih edenler, zorunlu olarak koştukları cemaatle yan yana yaşamayı sürdürüyorlardı. Ancak aynı toplum içerisinde farklı cemaat mensuplarının olması hiç şüphesiz sosyal ve dinî sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Ordu kazasında da cemaatler arası yaşanan gerilim veya problemler bu

¹⁰⁹ İbrahim Özcoşar, "19. Yüzyılda Diyarbakır'da Hristiyan Cemaatler", *SBARD*, S. 12, Eylül 2008, s. 66-67.

¹¹⁰ Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 2, Yıl. 1, İstanbul 2002, s. 249, 254.

¹¹¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 376.

bağlamda artmış görünmektedir. Ordu kazasında Protestanlık faaliyetleri, genelde Ermeniler üzerinden yürütülmüş ve onların mezhep ve cemaat birlikteliği bozulmuştu. Ancak Ortodoks gayrimüslimler de bu faaliyetlerden etkilenmişlerdi. Bunun yanı sıra Osmanlı yerel idarecilerinin Protestan cemaate bakışı da bu mezhebin sosyal ve dinî sıkıntılarının yanı sıra bürokratik meselelerle de uğraştığını ortaya koymaktadır. Nitekim yerel idare ve yetkililerin Ordu'da kilise üzerinden yaşanan Protestan-Ortodoks gerginliğinde, Ortodoks Rumlardan yana tavır aldıkları anlaşılmaktadır.¹¹²

Bu gerginliğin nedenlerinden birisi de mezar yeri meselesidir. Ordu kaza merkezi gibi yerlerde mezar yeri Ermeniler ile Protestanların çatışmalarına yol açınca Protestanların buldukları yerlerde kendilerine mahsus mezarlık tahsis edilmesi, şayet boş yer yok ise meskun olunan bölgenin dışında boş olan mirî arazinin mezarlık haline getirilmesi kararlaştırılmıştır¹¹³.

Bu duruma ilişkin dönem kaynaklarında, bazı yazışmalara tesadüf etmek mümkündür. Bunlardan birinde, Trabzon İngiliz konsolos yardımcısı Alfred Biliotti'nin Ordu'daki Protestanların faaliyetlerine ilişkin İngiliz elçiliğine bilgi verdiği anlaşılmaktadır. O, 1881'de İngiliz elçiliğine yazdığı bir mektupta, Ordu'da bulunan Protestanların meselelerini önce gayri resmi olarak, ardından bir takrirle resmen, Trabzon valisi Sırrı Paşa'ya sunduklarını belirtmektedir. Söz konusu mektupta, Ordu'daki Protestanlara ait kiliselerin ayrılma işlemlerinin sürdüğü yaklaşık bir aylık geçiş döneminde, Rumların kötü davranış ve baskılarına maruz kaldıklarını; yerel yöneticilerin kilise ve okulları kapanma tehlikesiyle karşı karşıya olan Protestanları koruyamadıklarını, kaza kaymakamının Vilayet tarafından gönderilen emirlere rağmen fazla bir şey yapmadığından şikayet etmektedir. Ordu'daki Rumlar, 1893 Ermeni ayaklanması girişimini de mazeret göstererek, Ermeni kilise ve okulları gerekçe göstererek düzenledikleri protestolarını Müslüman yetkililerle birlikte göstermişlerdir. Ancak Ermenilere karşı gösterilen tepkilerin azaldığı, Protestanlarla ilgili anlaşmazlığın giderildiği ve Protestanlara karşı Rumların gösterdikleri tepkilerin dindirildiği,

¹¹² Ekinci, 2014, s.67.

¹¹³ Sarıyıldız, 2002, s. 266.

Ordu kazası Ermenilerinden gönderilen bir teşekkür telgrafından anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Zamanla sayılarının artması nedeniyle Ordu'da Rum Protestanların, kiliseleri inşa edilinceye kadar Ermeni Protestanlara mahsus kilisede ibadet etmelerine engel olunmamasını istedikleri görülmektedir.¹¹⁵

1.3.3. Ermeni Cemaati

Ermeniler, Hz. İsa'nın tek bir tabiatı olduğunu iddia eden ve monofizit denilen bir öğretiyeye inanmaktaydılar. Bu nedenle Ortodokslar Ermenileri dinsizlikle suçlamaktaydı. Fatih, 1461'de Bursa Başpiskoposu Yovakim'i İstanbul'a getirerek Ermeni Kilisesi Patriği olarak tayin etti ve kendisine Rum patriğinin ve hahambaşının yetkilerini verdi. Bu olaydan sonra devlet, Ermeni toplumu ile olan ilişkilerini İstanbul patriği vasıtasıyla yürütmeye ve onu en yüksek makam olarak görmeye başladı.¹¹⁶

Yerel tarih anlatılarında Ermenilerin Ordu coğrafyasına 18. yüzyılın sonlarında yerleştikleri ifade edilir. Sivas, Şarki Karahisar ve Suşehri bölgelerinden gelen Ermeniler Bayramlı kasabası (Eskipazar) civarındaki bazı köylere, birkaç aileden ibaret ufak topluluklar halinde yerleştiklerinde buralarda yoğun bir Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Ermeniler Bayramlı kasabasında çok kalmayarak yeni gelişmekte olan Bucak kasabasına yerleştiler. Ayanlık mücadelelerinde beylerin ortadan kaldırılması ve merkezi otoritenin yerleştirilmesi sırasında, birçokları gibi bazı Ermeni ve Rum aileleri de Osman Paşa'ya yardımda bulundular. Osman Paşa'nın Ermenilere ve Rumlara Boztepe eteklerinde yerleşmeleri için verdiği topraklar, bugünkü Taşbaşı Mahallesi'nin Rum ve Ermeniler tarafından bir iskân merkezi haline dönüştürülmesine neden olmuştur.¹¹⁷

¹¹⁴ Ekinci, 2014, s.15-17.

¹¹⁵ Ekinci, 2006, s. 68.

¹¹⁶ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1999, s. 201.

¹¹⁷ Hikmet Pala, *Bir Kentin Tarihi Ordu*, Altın Post Yayıncılık, Ordu 2013, s.167-168.

Ordu'ya 18. yüzyılın sonlarında gelen Ermenilerin, Sivas, Karahisar ve Suşehri bölgelerinden gelerek öncelikle birkaç aileden ibaret ufak topluluklar halinde, Bayramlı ve çevresindeki büyük toprak sahiplerinin yanlarına yerleşmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Daha sonra ticarî anlamda gelişme gösteren Ordu, Bucak Kasabası'na yerleşmişlerdir. Ordu kazasında yaşayan özellikle güğüm, ibrik, bakraç zanaatıyla uğraşan Ermenilerin 18. yüzyılda kasabaya gelen Hemşinli ve Karadereliler olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Boztepe mahallesinde yerleşik olan Ermenilerin 18. yüzyılın ortalarına kadar pek varlık gösteremezken, Tamzara ve Giresun'dan gelen Ermenilerle beraber Zeytun ve Saray mahallelerine yerleşerek liman ticaretinde söz sahibi oldukları görülmektedir. 1850 yıllarında Ordu şehrindeki Ermenilerin 100-120 hane kadar oldukları ve 1852 yılında kiliselerini, 1860 yılında ise ilkokullarını yaptırdıkları belirtilmektedir.¹¹⁸

1870'li yıllarda Ordu kazasında toplam 5.076 Ermeni bulunmaktaydı. Bu nüfusun 2.890'ı yani yarısından fazlası merkez kazada yer alıyordu. 1914 yılına kadar geçen sürede kaza genelindeki Ermeni nüfus iki kat artarak 12.349'a ulaşmıştır. Ordu kazasında daha çok ticaretle uğraşan Ermenilerin Ruhani Reisliğini ise Bilbilcioğlu Arakel Efendi yapmaktaydı.¹¹⁹

1899'da Trabzon Ermeni Piskoposu Sivaslı Haruf Efendi'nin Ordu Ermeni Piskopos vekili Abraham Efendi'yi azl ederek yerine fesat ehlinden Sivaslı Şirinyan Mardiros adında birini tayin etmiş olduğu ve Ordu'da bir gayrimüslim olarak ilk ve son kez belediye başkanlığı görevinde bulunan kişinin bir sene Ordu'da kalacak olursa buradaki Ermenileri fesada sevk edeceği Ordu Ermenilerinden Olmezyan Artin Avakim tarafından gönderilen arzuhalde bildirilmiştir.¹²⁰

Ermeni kayıtlarında ise 1850'li yıllarda Ordu şehrindeki Ermenilerin 100-120 hane civarında oldukları ifade edilmektedir. Ordu kasabasında ilk kiliselerini 1856'da, okullarını ise 1860 yılında inşa etmişlerdir. 1912 yılında Ordu kasabasında 500 Türk, 500 Ermeni ve 1500 Rum evi olduğu, şehrin 15000 nüfusu

¹¹⁸ Ekinci, 2006, 63-64; Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, İstanbul 2000, s. 80.

¹¹⁹ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1290/1873, s. 135.

¹²⁰ *BOA*, DH.TMIK/M., 68/57, 1 Nisan 1315/13 Nisan 1899.

bulunduğu, şehirde 17 çapulacı, 11 kunduracı, 14 mobilyacı, 22 demirci, 16 bakırcı, 17 terzi, 40 manifaturacı, 50 manav, 35 kahve, 10 meyhane, 71 bakkal bulunduğunu işleri yürütenlerin pek çoğunun Rum ve Ermeni olduğunu belirtir. Ayrıca Hikmet Pala, Raymond H. Kvorkian ve Paul B. Paboudjian tarafından kaleme alınan “*Les Armeniens Dans L’empire Ottoman A La Veille du Genocide*” adlı esere atıfta bulunarak Ordu kazası genelinde 13.565 Ermeni nüfusu bulunduğunu, bu nüfusun 3002 kişisinin Ordu merkez kazasında olduğunu belirtmiştir. Ordu’da Ermenilerin 80 köyü (Doğrusu yerleşim yeri olmalıdır. Çünkü mahalle olarak geöen her birimin müstakil köy olarak görüldüğü düşünölmektedir), 25 kilise, 28 okulları vardı. Ordu kazasında bulunan Ermeni yerleşimcilerin çoğunun 18. yüzyılın başlarında Hemşin ve Sev-ked (Araklı ilçesi Karadere Havzası)’ndan göö ederek gelen Ermenileri olduğu ifade edilmiştir.¹²¹

Bu arzuhalde Avakim Efendi, Trabzon Ermeni Piskoposu Sivasi Haruf Efendi’nin vilayete tayininde marhasa vekili olarak Papaz Abraham Efendi’nin azliyle yerine Sivashlı hemşerisi ve fesat çıkarmakla meşhur Doktor Şirinyan namıyla bilinen Eczacı Şirinyan Mardiros Efendi’yi tayin etmesinin hangi hain maksada matuf olduğunun açık olduğunu söylemektedir. Ayrıca kilise cemiyeti üyesi olarak geöen sene Girit’te bulunan Müslöman muhtaçlara Ordu Ermeni cemaatinin de katılımına sebebiyet verdiğinden dolayı bu hain gammazın, “Bizi Türklere soydurmaktan hali kalmıyor.” diyerek on sene kilise cemiyetine dâhil olmama cezasıyla casuslukla suçlandığını ifade etmiştir. Avakim Efendi’ye göre Şirinyan Mardiros Efendi Ordu’da bir sene kadar daha piskopos vekili olarak kalırsa şimdiye kadar Osmanlı Devleti’ne zerre kadar sadakatten geri durmayan ordu Ermenilerinin fikirlerini bozacaktır.¹²²

Ancak bu şikayete rağmen yapılan tahkikat sonucunda bu şikayetin Avakim Efendi’nin kişisel garezinden kaynaklandığı anlaşılmıştır.¹²³

Ordu kazasında bulunan Ermenilerin büyük bir kısmının I. Dünya Savaşı sürecinde geröekleşen tehcir esnasında ihtida ederek Müslöman oldukları ve bunların gööce tabi tutulmamalarına ilişkin kayıtlar da bulunmaktadır.¹²⁴

¹²¹ Pala, 2013, s.168-169.

¹²² BOA, DH.TMIK.M., 68/57, 16 Mart 1315/28 Mart 1899.

¹²³ BOA, DH.TMIK.M., 68/57, 1 Mayıs 1315/13 Mayıs 1899.

Bu süreçte Ordu kazasının Kirazdere köyündeki jandarmaların Ermeni muhtarını darp ve işkence ve ahalinin mallarını gasp ettikleri ve köy bekçilerinin ruhsatnameli silahlarını toplayarak muhtarı da kolları bağlı olarak merkez kazaya götürdükleri ve bu durum karşısında mahalli hükümetin kayıtsız kaldığına ilişkin merkeze şikâyette bulunulmuştur.¹²⁵

Hatta bunların merkezi hükümete gönderdikleri dilekçede kendilerine uygun bir yerleşim yeri tahsis edilmesi noktasında talepte buldukları anlaşılmaktadır. Dilekçe metni şu şekildedir: “*Meskûn bulunduğumuz Ordu kasabasında iken öteden beri ve kalben beslemekte olduğumuz ve kudsîyyet ve meziyyetini takdir ettiğimiz dini mübini Muhammedî şerefiyle hamdenillâh bu gün mübahi olduk. Eski din eskiden beri mülevves ve haini vatan Ermenilerle bir güne irtibatta bulunmayarak ve daima kendilerini tel’in ettiğimiz gibi nefretimiz gün begün tezayüd etmektedir. Öteden beri masum bulunduğumuz cihetle üç yüz İslam karyesine üçer beşer dağıtılıp memleketimizde ibkamızı şayet mümkün olamadığı halde dâhilde münasip ve yakın bir mahalle sevkimiz hususu aile ve sabilerimizin geri bırakılarak hane reisleriyle iktifa olunmasını istirham ederiz.*”¹²⁶ Orduda yerleşik olan bütün Ermeni akrabaları adına Fatsa ahalisinden Karamatinoğlu Mühendis Mehmet Tevfik’in yazdığı dilekçe de bu meyardadır. Dilekçede öteden beri İslam ahali arasında yaşayan Ordu’daki Ermeni akrabalarının dini Mübin’i İslam’la müşerref olmaları nedeniyle gerekli kanunî muamelenin haklarında icrası talep edilmektedir.¹²⁷ Burada Ermenilerden bir kısmının göçe tabi olmamak için Müslüman olma gibi bir seçeneği tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu duruma ilişkin bir kayıta, Ermeni tehciri esnasında jandarmalar tarafından Rum milletine mensup bazı kimselerin çarşıda telaşlı bir şekilde toplanmakta oldukları ve bu durumun halkın endişelenmesine yol açtığından bahisle soruşturma açılmıştır. İddiaya göre kaza kaymakamı İzzet Bey’in jandarma bölük kumandanı da dahil olduğu halde 8-10 neferden oluşan silahlı bir jandarma müfrezesiyle Taşbaşı Rum mahallesine geldikleri ve bunu görüp haber alan Müslim ve gayrimüslim kadın ve çocukların acaba ne oldu? Ve ne oluyor?

¹²⁴ BOA, DH. EUM.2.Şb, 8/61, 17 Mayıs 1331/30 Mayıs 1915.

¹²⁵ BOA, DH. H, 68/11, 9 Kanunusani 1328/22 Ocak 1913.

¹²⁶ BOA, DH.EUM.2.Şb, 8/61, 17 Haziran 1331/30 Haziran 1915.

¹²⁷ BOA, DH.EUM.2.Şb, 8/61, 17 Haziran 1331/30 Haziran 1915.

Diyerek son derece korktukları haber alınmıştır. Ancak inceleme için Taşbaşı Rum mahallesine gidilmiş ise de kaymakam ve idaresinde bulunan jandarma müfrezesinin Taşbaşı Rum mahallesinde bulunan Rum Mektebini abluka ederek içinde kazılar ve araştırmalar yaptıkları görülmüş ancak bu araştırmanın maksadının ne olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Ancak güya Rum mektebinde bazı Ermenilerin saklanmış oldukları kaymakam İzzet Bey tarafından istihbar edilmiş ise de bu bilginin adi bir haberden ibaret olmasına karşın itidalle hareket edilmeyerek bütün kuvvetleriyle gerçekten halk galeyana ve heyecana sürüklenmiştir. Bu süreçte telaşla mektebin kapısına geldiklerinde mektep hademesinden Temberi adlı çocuğa kaymakam İzzet Bey'in tabancasını doğrultarak tehdit etmesi ve mahzeni göstermesini istemesi ve bunu gören jandarmalardan bazılarının da aynı hareketi tüfekleriyle taklit etmeleri hiçbir zararı olmayan çocuk korkarak hastalanıp hanesinde yatmakta olduğu ve netice itibariyle de ne Ermeni ne de mahzen gibi şeylerin varlığına tesadüf edilememiş bulunduğu yapılan incelemede anlaşılmıştır.¹²⁸

Bir diğer kayıttaki ise, Ordu'da bulunan son Osmanlı kafillesi olan 15 hanelik Ermenilerin çoğunluğu kadın, çocuk ve zayıflardan oluştuğu ve Mesudiye kasabasına ulaştıkları bildirilmektedir. Bunların kendi arzularıyla İslamiyet'i kabul ettiklerine dair ellerinde vesikaları olup adap ve ahlak kurallarına uyarak vakit namazlarını camide kıldıklarından bahisle İslamiyet'i kabul ettiklerine şüphe olmadığı ve Ordu'ya iade edilmek istemediklerini cami kapılarında ve sokaklarda İslam ahalisine gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak söylemeleri nedeniyle münasip bir mahalde iskânlarına müsaade edilmesi istenmektedir.¹²⁹

Yine Sivas vilayetinin Suşehri kazası murahhasa vekilinin murahhashaneye bilgi vermeksizin Trabzon vilayetinin ordu kazasına bağlı Güzeren köyü papazı Kirkor Efendi'nin tutuklandığı ve hapisanede tutulduğundan bahisle serbest bırakılması istenmiştir.¹³⁰

Gerek merkezde gerekse Ordu gibi taşra kazalarında Ermeniler, Protestan milletinin çekirdeğini teşkil etmelerine rağmen bu millet, Osmanlı Devleti tarafından Ermeni Protestan Milleti olarak değil, Protestanlığı kabul etmiş olan

¹²⁸ BOA, DH.EUM.VRK, 22/87, 2 Şubat 1331/15 Şubat 1916.

¹²⁹ BOA, DH.EUM.2.Şb, 9/42, 11 Temmuz 1331/24 Temmuz 1915.

¹³⁰ BOA, DH.EUM.EMN, 75/3, 11 Şubat 1329/24 Şubat 1914.

Rum, Ermeni, Katolik, Süryani ve Yahudilikten dönme bütün cemaatlerin Protestanlarını ihtiva edecek tarzda “Protestan milleti” adıyla tanımlanmıştır¹³¹.

1461’de Fatih tarafından tanınan Gregoryen Ermeni Patrikhanesi, 1830’da II. Mahmut tarafından tanınan Katolik Ermeni Patrikhanesi ve 1870’de Abdülaziz tarafından tanınan Bulgar Patrikhanesi Osmanlı’da kilise inşalarının yanı sıra patrikhanelerin açılmasına ve ruhani reislik atamalarının yapılmasına da müsaade edilen bir geleneğin olduğunu gözler önüne sermektedir. Halbuki Ermeniler, Bulgarlar ve diğer tüm gayrimüslimler yaklaşık bin yılı aşkın Bizans devrinde böyle bir imkana sahip olamamışlardır.¹³²

Müslüman, Ermeni ve Rum toplumları gibi etnik grupları bünyesinde barındıran Ordu kenti çok kültürlü bir yapıya sahip olup, söz konusu çok kültürlülük kültürel mirasın oluşumunda büyük bir etki yapmıştır. Ancak çok kültürlü toplumsal yapıdan günümüze kadar sadece Müslümanlık döneminde inşa edilmiş mimari eserler ile Hristiyan döneminden kalan kiliseler ulaşabilmiştir.¹³³

¹³¹ Sarıyıldız, 2002, s.266.

¹³² Yavuz Ercan, Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 1, Ankara 1990, s. 125.

¹³³ Muhammet Kurucu, *Ordu’nun Osmanlı Dönemi Mimari Dokusunun Gelişimi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2014, s. 272.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ORDU'DA KİLİSELER

2.1.Ordu'da Osmanlı Dönemi Kiliseleri

Anadolu'nun Orta ve Doğu Karadeniz sahilleri, Müslüman Türkler ve Komnenoslar'ın arasında güç ve hâkimiyet mücadelelerinin yaşandığı bir bölgedir. Bölgede yaşayan ve çekişme halinde olan Müslüman Türkler ve Hristiyanlar aynı zamanda sivil ve askeri imar ve inşa faaliyetlerinin yanında dini aktivitelerini de devam ettirmişlerdi.¹³⁴

Ordu şehrinde yer alan kiliselerin genellikle 18. ve 19. yüzyıllarda inşa edildiği tespit edilmektedir. Bunda hiç şüphesiz Ordu şehrinin son 200 yıl içinde kurulup gelişmesinin etkisi büyüktür.

19. yüzyılın ilk yarısında, yeni ve değişik bir anlayışın yönetimde hakim olması mimaride, daha çok azınlıkların bulunduğu yörelerde, yeni kilise yapılarıyla somutlaşmıştır.¹³⁵ Bu kiliseler ise, Ordu kazasında en çok gayrimüslim nüfusa sahip olan Ortodoks Rumlara, ardından Ermenilere ve sonradan Protestan mezhebine intisap eden gayrimüslimlere aittir.

19. yüzyılın sonlarında kasaba merkezinde 4 Ermeni mektebi, 4 Rum kilisesi ve 2 Rum mektebi bulunmaktaydı.¹³⁶ Nitekim yapılan yazışmalar neticesinde buradaki Rum nüfusa ait bir kilisenin inşasında herhangi bir sakınca olmadığı ve ruhsat verildiği anlaşılmaktadır.¹³⁷

Bu bağlamda Ordu kazasında bulunan büyük çoğunluğu Rum olan Ortodoksların 1870'de Ordu kazasındaki nüfusları 8.108; bu nüfusun % 26'sı merkez kazada yaşıyordu. Kazadaki Ortodoks Rumlardan sayıları 1914'te 18.505'e ulaşmıştı. 19. yüzyılın sonunda kazada Rumlara ait 4 kilise ve 2 mektep yer

¹³⁴ Demet Okuyucu, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Rum Kiliseleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, C. 1, Erzurum, 2013, s. 314-332.

¹³⁵ Fügen İltir, "Bazı Örneklerle Osmanlı Dönemi Mimarlığında XIX. Yüzyıl Ege Bölgesi Kiliseleri: Gökçeada (İmroz)-Ayvalık-Selçuk 'Sirince-Kırkca Köyü'", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 198

¹³⁶ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1288 (1877), s. 203-207.

¹³⁷ *BOA, ŞD.*, 2648/1, 9 Teşrinievvel 1309/21 Ekim 1893.

almaktaydı.¹³⁸ Bir kayıta Ordu kazası Rum cemaatinden 21 hanenin Kastamonu vilayetine bağlı Düzce kazasında Büyükpınar adlı yere göçleri ve burada bir kilise inşası için izin istedikleri anlaşılmaktadır.¹³⁹

Ordu'ya 18. yüzyılın sonlarında gelen bir diğer cemaat olan Ermenilerin 100-120 hane kadar oldukları ve 1852 yılında kiliselerini, 1860 yılında ise ilkokullarını yaptırdıkları bilinmektedir.¹⁴⁰

İngiltere'nin girişimleriyle Osmanlı'da ilk Protestan kilisesinin 19. yüzyılda açıldığı düşünüldüğünde Protestan cemaatin Ordu'da ilk kiliseyi yine bu yüzyılın sonlarında açtığı anlaşılmaktadır.

Nitekim Ordu'daki Protestanlar 1893 yılında tamamlanan nüfus sayımında 288, 1904 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde 520, 1914 nüfus sayımında ise 1211 kişi olarak kaydedilmiştir.¹⁴¹

1903 yılına gelindiğinde ise, Ordu merkez ve 5 nahiyesinde Müslüman erkek ve kadın nüfus 93 bin, gayrimüslimler ise erkek ve kadınlar dâhil, Rum nüfus 14 bin, Ermeni nüfus 10 bin ve Protestan nüfus 500 olmak üzere toplam 117.500'dür.¹⁴²

2.1.1.Ordu Merkezde Bulunan Kiliseler

Ordu merkezde Düz Mahalle Kilisesi'nin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemesine rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısında 1868-1870 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.¹⁴³ Bir diğer Rum kilisesi ise Elmalık (Şarkıye) mahallesinde inşa edilmiştir.¹⁴⁴

Şehir merkezinde Sahil yolu kenarındaki Rum kilisesi 1850-1856 yılları arasında inşa edilmiştir.

¹³⁸ *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1290 (1873), s. 183

¹³⁹ *BOA*, ŞD., 1656/20, 16 Teşrinisani 1309/28 Kasım 1893; Ekinci, a.g.m., s. 14.

¹⁴⁰ Ekinci, 2006, s.63-64; Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, İstanbul 2000, s. 80.

¹⁴¹ Karpat, 2010, s.376.

¹⁴² M. Abdullah Aslan- Melek Toparlak, " XIX. Yüzyılın II. Yarısında Ordu Kazası ile Çevresinde Trabzon Salnamelerine Göre Müslüman ve Gayrimüslimler Açısından Sayılarla Eğitim-Öğretim ", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 44, Erzurum 2010, s.307-324.

¹⁴³ Kurucu, 2014, s.80.

¹⁴⁴ *BOA*, BEO, 4310/323220, 1 Eylül 1330/14 Eylül 1914; Gürsoy, 1998, 67.

Ordu merkezde Taşbaşı Kilisesi ise, bir Rum Ortodoks kilisesidir. 1902’de ilk yapımına ilişkin kayıtlar olup ayrıca 1908’de kilisenin harap olmasından dolayı yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁵ Kilisenin 1853 yılında halk tarafından yaptırıldığı şeklinde bilgiler de bulunmaktadır.¹⁴⁶

Dolayısıyla 19. yüzyılda Ordu kazasında bulunan Hristiyan cemaatlere ait kiliselerin onarım veya yapımına Osmanlı hükümeti tarafından izin verildiği görülmektedir. Ordu merkeze inşa edilen 5 kiliseden 1870 yılında Çay mahallesi’ne bir Rum kilisesi, 1895 yılında Protestan Cemaati için bir kilise, 1895 yılında Habsamana nahiyesi Gölköyü köyüne Atik Aya Yorgi Kilisesi’nin yeniden yapımı, 1896 yılında Elmalık mahallesine de Aya Nikola adlı¹⁴⁷ bir Rum kilisesi inşasına Osmanlı Hükümeti tarafından izin verilmiştir. Bunlardan 4 tanesi günümüze gelebilmiştir.¹⁴⁸ Bu bağlamda Ordu kent merkezinde yer alan kiliseler son dönem Rum Ortodoks kiliseleri olup tamamının 19. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Ordu’da yaşayan Ermenilere ait kiliselerle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Ermeniler ilk kiliselerini 1842 yılında Zaferi Milli mahallesinde inşa etmişlerdir. Bu kilise 1940’ta yıkılmıştır.¹⁴⁹ Buna ilişkin bir mülakatta Harutyum Artun’un verdiği cevaplar çerçevesinde İsmet Paşa İlkokulu’nun olduğu bölgenin eski Ermeni Mahallesi olduğu ve okulun da Ermeni okul olduğu belirtilmektedir. Burada bir kilise de olduğu sonra kiliseyi Yozgat’tan 1933’te Ordu’ya görevlendirilen valinin yıktırarak camiye çevirdiğini ifade etmektedir.¹⁵⁰ 20. yüzyılın başlarında ise Ordu’da Ermenilerin 80 yerleşim yeri olup, 25 kilise ve 28 okulları olduğu da belirtilmektedir.¹⁵¹

Ordu’ya bağlı Ermeni köylerinin bir kısmında da Ermeni kiliseleri olduğunu ifade eden bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Ordu’ya bağlı Ermeni kiliseleri, Hocoglu ve Yazık’ta Surp Toros Kilisesi; Musakılıç’ta Surp Tateos Kilisesi; Kirazdere’de Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Meryem Ana Kilisesi);

¹⁴⁵ BOA, İ.AZN., 81/16, 14 Eylül 1318/27 Eylül 1902; BOA, Y.A.RES., 118/36, 28 Eylül 1318/11 Ekim 1902; BOA, DH.MKT. 2668/20, 6 Teşrinisani 1324/19 Kasım 1908.

¹⁴⁶ Kurucu, 2014, s.83.

¹⁴⁷ BOA, ŞD., 2636/3, 14 Mart 1310/26 Mart 1894.

¹⁴⁸ Tuğlacı, 1985, s.259-261; Baş, 2014, s.394-395.

¹⁴⁹ Gürsoy, 1998, 67.

¹⁵⁰ <https://team-aow.discuforum.info/t1329-Ordu-Kazasi.htm>. (01 Ocak 2019).

¹⁵¹ Ekinci, 2014, s.12.

Kulcoren’de Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Meryem Ana Kilisesi); Sayaca’da Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Meryem Ana Kilisesi); Saraycık’ta Surp Kirikor Lusavoriç Kilisesi; Darıkca’da Surp Stepanos Kilisesi; Katırkoy’da Surp Minas Kilisesi; Tepekoy’de Surp Kirikor Lusavoriç Kilisesi; Uzunmahmud’da Surp Kirikor Lusavoriç Kilisesi; Çavuşlar’da Surp Kirikor Lusavoriç Kilisesi; Çatalı’da Surp Garabet Kilisesi; Bultan’da Surp Garabed Kilisesi ve Taşoluk’ta Surp Kirikor Lusavoriç Kilisesi bulunmaktadır.¹⁵²

Tablo 3: Ordu Merkezde Bulunan ve Arşiv Kayıtlarında Geçen Kiliseler

	Adı/Cemaati	Bulunduğu Mevki
1	Rum Kilisesi	Düz Mahalle
2	Rum Kilisesi(Aya Nikola)	Elmalık(Şarkiye) Mahallesi
3	Ermeni Protestan	Taşbaşı Mahallesi
4	Rum Kilisesi	Çay Mahallesi
5	Rum Protestan Kilisesi	---

Bu kiliseler dışında, Ordu merkezinde günümüze ulaşmayan Rum ve Ermeni kiliselerinin olup olmadığına dair net bilgiler bulunmamaktadır.

Ordu kazasında yer alan Ermeni kiliselerinin farklı rakamlarla verildiği ve bir çelişki oluşturduğu görülmektedir. Bu farklılığın nedeni; arşiv kayıtlarında, verilen sayılar kadar Ermeni kiliselerine ait bilgilerin yer almaması, birçoğunun yıkılıp gitmesiyle kalıntılara ulaşılamaması ve bilgilerin mülakata dayanmasından ileri geldiği düşünülebilir.

2.1.2.Ordu Kazalarında Bulunan Kiliseler

Ordu Merkez Perşembe ilçesinde Yason Kilisesi Çaytepe Köyünde olup ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Hristiyan Rumlar tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Ordu İl Kültür turizm Müdürlüğü’ne ait levhada yapım yılı olarak 1869 yılı yazılıdır.¹⁵³

¹⁵² <https://team-aow.discuforum.info/t1329-Ordu-Kazasi.htm>. (01 Ocak 2019).

¹⁵³ Kurucu, 2014, s.87.

Ünye merkezdeki Yalı Kilisesi, Ünye İlçesinde Ortayılmazlar Mahallesinde bulunmaktadır. Yapım tarihi bilinmemekle birlikte 19. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir.¹⁵⁴

19. yüzyıl ortalarında Ordu sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Gölköy ilçesinde de Darahta ve Yemişken kiliseleri olarak bilinen ve yapılış tarihleri kesin olarak bilinmeyen iki kilise olduğu bilinmektedir.¹⁵⁵

Mesudiye ilçesine bağlı Doğançam köyünde de eski bir Rum kilisesinin olduğu bilinmektedir. Bir diğer bilgiye göre Mesudiye ilçesinde bilinen 5 kilise bulunmaktadır. Birçok bilinmeyen kilise ya yıkılmış olup ya da yıkılmak üzere ayakta durmaya devam etmektedirler. Kiliseler 1700-1900 yılları arasında inşa edilmiştir. Bu kiliseler Mesudiye Yason Rum kilisesi, Mesudiye Rum Ortodoks Kilisesi, Mesudiye Samuga Ermeni kilisesi, Mesudiye Topçam Muzadere Rum Kilisesi ve Mesudiye Şaphane Kilisesi'dir.¹⁵⁶

Tablo 4: Ordu Kazalarında Bulunan Kiliseler

	Adı/Cemaati	Mevki
1	Atik Ayayorgi Rum Kilisesi	Hapsamana nahiyesi Gölköyü
2	Yason Rum Kilisesi	Perşembe Çaytepe köyü
3	Yalı Kilisesi	Ünye Ortayılmazlar Mahallesi
4	Darahta	Gölköy
5	Yemişken	Gölköy
6	Rum Kilisesi	Mesudiye Doğançam köyü
7	Yason Rum kilisesi	Mesudiye
8	Rum Ortodoks Kilisesi	Mesudiye
9	Samuga Ermeni kilisesi	Mesudiye
10	Topçam Muzadere Rum Kilisesi	Mesudiye
11	Şaphane Kilisesi	Mesudiye

Bu kiliseler dışında da Ordu'ya bağlı kaza ve nahiyelerde pek çok kilisenin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü günümüzde bazı yerler için kilise koyağı, kilise yanı, kilise, kenise vb. tabirler kullanılmaya devam etmektedir.

¹⁵⁴ Kurucu, 2014, s.90.

¹⁵⁵Kurtuluş Demirkol, *Gölköy(Habsamana) Tarihi ve Müslim Nüfus Defteri*, Kitabı Yayınları, İstanbul 2016, s. 308.

¹⁵⁶ <https://ipfs.io/ipns/tr.wikipedia-on-ipfs.org/wiki/Mesudiye.html>. (03 Ocak 2019).

2.2. ORDUDA KİLİSELERİN MEKTEP, VAKIF VE ÖRGÜTLERLE İLİŞKİLERİ

1920 yılında Ordu'nun il merkezi yapılmasıyla birlikte buraya bağlanan Ünye¹⁵⁷ kazasında 19. yüzyılın sonlarında Ermeni kilisesinin bazı yıkıcı faaliyetlerinden söz edilmektedir. Ünye kazasının Köklük köyü papazı Tahmazoğlu Mikail ve köyün muhtarı Kirkor'un Ermeni fesat cemiyetlerine asker toplamak için ahaliyi teşvik eylemeleri merkez livaya bildirilmiş ise de papaz Mikail'in Dersaadete gidip Kumkapı Ermeni kilisesine dâhil olarak yine Ermeni cemiyeti fesadiyesine asker yazmak meselesinden dolayı Ünye tutukevinde tutuklu bulunan oğlu Nişan'a gönderdiği mektup yakalanarak bunların fesat fikirleri malum olduğundan hal ve hareketlerinin dikkatle takip edilmesi istenmektedir.¹⁵⁸

Başka bir belgede Ordu Ermeni cemaatinden Olmezyan Artin Avakim gönderdiği 28 Mart 1899 tarihli arzuhalinde Ermeni fesadıyla ilgili önemli bir uyarıda bulunmaktadır. Avakim Efendi, Trabzon Ermeni Piskoposu Sivasi Haruf Efendi'nin devlete bağlılığıyla bilinen Papaz Abraham Efendiyi azlederek yerine fesat çıkarmakla meşhur olan Eczacı Şirinyan Mardiros Efendi'yi tayin etmesinin hangi hain maksadı amaçladığının açık olduğunu iddia etmektedir. Yani Mardiros Efendi'nin Ordu'da bir sene kadar kısa bir süre kalması halinde devlete sadakatten geri durmayan Ermenilerin fikirlerini bozacağını söylemektedir. Ayrıca Mardiros Efendi'nin, Kilise Cemiyeti tarafından casuslukla suçlandığını belirtmektedir. Ancak Avakim Efendi'nin bu iddialarının şahsi düşmanlığından ileri geldiği ve aslının olmadığı Trabzon vilayetinden verilen cevapta anlaşılmaktadır¹⁵⁹.

¹⁵⁷ <http://www.unye.gov.tr/unyenin-tarihi> (15 Ocak 2019).

¹⁵⁸ *BOA*, DH.MKT, 431/69, 16 Temmuz 1311/28 Temmuz 1895.

¹⁵⁹ *BOA*, DH.TMIK.M., 68/57, 16 Mart 1315/28 Mart 1899; *BOA*, DH.TMIK.M., 68/57, 1 Mayıs 1315/13 Mayıs 1899.

2.3.ORDU'DAKİ KİLİSELERİN İNŞA VE TAMİRİ

2.3.1.Kiliselerin İnşa ve Tamirine İlişkin Resmi İşlemler

Osmanlı Devleti'nde Hristiyan cemaatlerin ibadet yeri olan kiliselerin tamire ihtiyacı olduğunda bunun resmi prosedürü veya yeni kilise inşası söz konusu olduğunda bu isteğin nasıl karşılandığı Osmanlı arşivleri ve dönem kaynaklarında belirtilmektedir. Bununla birlikte Müslüman halkın kilise tamir ve inşasına yaklaşımı da konunun bir diğer boyutudur. Bir diğer husus ise Hristiyanların kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklardır. Son olarak Batılı devletlerin Osmanlı toplumundaki gayrimüslim toplulukları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanma ve onlar üzerinden nüfuz sağlamak amacıyla kiliselerin tamir ve inşasına müdahale ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁶⁰

Kiliselerin tamiri ve yeniden inşası şer'i hukuk ve gayrimüslimler için uygulana gelen zimmî hukukunda düzenlenmiştir. 19. yüzyıla kadar kilise inşası ve tamirinde şer'î hukuk ilkeleri uygulanmıştır. Fakat 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra kilise tamir ve inşaatı ile ilgili uygulamalarda temel bir değişikliğe gidilerek fetva şartı kaldırılmış ve gayrimüslimler için yeni bir hukuk devri başlamıştır.¹⁶¹

Bu çerçevede merkezden Ordu kazasına gönderilen bir iradede Hristiyan cemaatlere ait kilise, mektep, hastane ve mezarlık inşasında uyulması gereken kurallar şu şekilde sıralanmıştır:

“1- Memalik-i Osmaniye’de gerek yerli cemaat-i gayrimüslime gerek teb’a-i ecnebiye taraflarında müceddiden kilise mektep hastahane ve emsali emakini mezhebiye ve hayriye inşasına ve bir mahallin kabristan ittihazına ruhsat itası için istid’a vukuunda bunların vücuda getirileceği mevaki-i mahallat ve müberrat ve cevamii ve mesacid-i İslamiye ve kala-i hakaniyenin kurb ve civarında mıdır? Öyle ise ne kadar bu’ d ve mesafede kairindir. Tesislerinde lüzumu

¹⁶⁰ Süheyl Alemdar, *Osmanlı Devleti'nde Kiliselerin Tamir Ve İnşası (1839-1856)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012, s. XII-XIII.

¹⁶¹ Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit (II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri)*, (Ed.) Azmi Özcan, *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 255-256.

hakiki ve halen ve istikbalen mahzur mahalli ve cemaati sairenin o mevakide iştirak ve alakası var mıdır?

2- Müessesat-ı mebus-u anhânın ihdas edileceği teb'adan kimlerin namına mukayyedir. Mülk ya vakıf yahut arz-ı miri midir? Kaç zira'dır? Kıymeti hazıraları ne miktardır? İnşa kılınacak mebanînin ve müştemilatı var ise onların her biri tul, arz ve irtifa itibariyle ne miktar ebatta bulunacak kaç kapı, pencere ve odayı şamil olacaktır. Müştemilatı neden ibarettir. Ve müessesatı asliyenin yapılacağı arsaların dâhil ya haricinde midir? Akar mıdır?

3- Mebani-i merkûme hangi cemaate mensup olup orada o cemaatten ne kadar hane ve nüfus mevcuttur. Masarîf-ı inşaiyye ne suretle ve kimler tarafından tesviye edilecektir?

4- Balâdaki maddelerde gösterilen mebâni mevcut bulunup da tevsian ve tecdiden inşasına müsaade talep olunur ise mebâni-i mevcude ruhsatı resmîyeye merbut mudur? Değil midir? Merbut olduğu halde hangi tarihte ve ne yolda ruhsat alınmıştır? Mevcut mebânide vuku bulacak tevsiat ve ilavâtтан her biri tul ve arz ve irtifa ve bunların arsaları zira' itibariyle ne miktardır? Mezkur arsa kimlerin uhdesindedir? Mülk, vakf yahut arz-ı mîrîmidir? Nevine göre bedeli öşre yahut mukataa ve icare-i zemine merbut mudur? Merbut ise miktarları ve arsaların kıymeti hazıraları nedir?

5- Maru'z-zikr müessesâtтан mevcut bulunanların tashihi kuyudiyle mensup oldukları hüccetler namına senedat-ı hakaniye i'tası istid'a olundukta bunların devletçe usulen tasdiki ve ruhsat-ı resmîyesi icra edilmiş midir? Hakiki müessis ve müdürleri ve mutasarrîf-ı hazırları kimlerdir? Ve hangi tebadandır? Müessesâtın müştemilatı var mıdır? Ve her biri elyevm ne vecih ile istimal olunmaktadır? Gerek müessesât-ı mezkurenin, gerek müştemilatı olan mebanînin başka başka tul ve arz ve irtifaları ne miktardır? İşgal eyledikleri arsalar kaçar zira'dır? Kezalik mülk ya vakıf ve arâzi-i mîrî midir? Nev'lerine göre bedeli öşre mukataa veya icare-i zemine merbut buldukları takdirde miktarları ve arsaların kıymeti hazıraları nedir? Müştemilatı müessesat-ı asliyenin hariç ya dâhilinde midir? Akar mıdır?

6- Müceddiden ya tevsîan inşasına yahut ruhsat-ı resmiyeye rabtına ve tashihi kuyudıyla hüccetler namına senedat-ı Hakaniye azasına ruhsat verilmesi istid'a olunan emâkin mektep ve hastahane ve eczahane ise bunlara hangi cemaatten şakird ve hasta kabul edilmektedir? Kabul edilenlerden ücret ve mualecatın esha'nı alınmakta mıdır? Merkezden tahrirat ve bi'l-îcab telgraf ile istizah edilecek hususat veya alakadarları taraflarından doğrudan doğruya vuku bulacak müracaat ve müsted'iyat üzerine mevzu bahis olan mesalihin nevi şekli balada muharrer altı maddeden hangisinin mevzuuna mutabık ise o maddenin havi olduğu suallere nazaran bilâ noksan icrayı tedkikat ve tahkikat ile netayic-i hâsıla meclis idare mazbatasıyla müsaraaten merciine inha ve yeniden yapılacak olan yahut mevcut bulunan mebaninin hey'at-i umumiyesini gösterir harita ile arsaların keyfiyeti tasrihi mübeyyin senedatın veya kuyud-ı Hakaniyenin musaddak suretleri isra olunacak ve bir de istizahat ve müstediyatın tarihi vukuundan bedee ile muamelât-ı tahkikiyenin taalluk eylediği devair ve aklâmdan her birine havalesi ve oralardan ikmalî muamele ile diğer kısım ya daireye tevdi tarihlerini natık birer cedvel dahi mazbatalara rabt edilecektir.”¹⁶²

Dolayısıyla kilise ve sair ibadet ve eğitim binalarının inşasında öncelikle bulunduğu mevkinin cami, mescit veya kale yakınlarında olup olmadığının öyle ise ne kadar mesafede olduğunun tespit edilmesi istenmektedir. Daha sonra yapılacak binanın kimler adına kayıtlı olduğu, mülk, vakıf veya devlet arazisi olup olmadığı, metrekaresi ve kıymeti ve inşa edilecek yerin uzunluk, genişlik ve yükseklik ölçüleriyle, kapı, pencere ve oda sayıları belli olacaktır. Ayrıca inşaatı yapılacak binanın hangi cemaate mensup olup orada o cemaatten ne kadar hane ve nüfus mevcuttur. İnşaat masrafı ne suretle ve kimler tarafından tesviye edilecektir. Bu durumların da net olarak belirtilmesi istenmektedir. Yapılacak binaya ait daha önce ruhsat verilip verilmediği ve şayet verildiyse hangi tarihte ve ne surette ruhsat alındığının belirlenmesi de istenmektedir. İnşaatı talep edilen binaların devletçe tasdik veya resmi ruhsatının olup olmadığı araştırılacaktır. Ayrıca inşaat yapılacak arsaların haritaları ile durumlarını gösteren senetlerinin de gönderilecek evraklara eklenmesi de tahkikat sürecinde istenilen bilgiler arasında yer almaktadır.

¹⁶² BOA, ŞD. MLK.MRF., 1872/13, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913.

Örneğin Ordu kasabasında Elmalık mahallesinin Çay mevkiinde Rumlar tarafından inşasına teşebbüs olunan kilisenin 6 safer 1287(8 Mayıs 1870) tarihli fermanda kayıtlı uzunluk ve genişlik miktarından büyük olduğu anlaşılmasıyla inşaatının ertelendiği bilinmektedir.¹⁶³

Ayrıca inşaatı yapılacak bina için gerçekleştirilecek bürokratik işlem sırası, Elmalık mahallesinde yapılacak kilise inşası yazışmalarından hareketle şu şekilde sıralanmaktadır:

- Talepte bulunan tarafından yazılan birinci tahrirat (ilkyazı),
- Birinci tahrirattan bahisle belediyeye yazılan tahrirat,
- Tapu idaresine tahrirat,
- Tapu idaresine derkenaren verilen cevap,
- İkinci emir,
- Tahrirat kalemine havale,
- Tahrirat kalemine derkenaren verilen cevap,
- Belediyeye tekiden yazılan tahrirat,
- Tekrar tapuya havale,
- Tapu kalemine derkenaren verilen cevap,
- Mal kalemine tahrirat,
- Mal kaleminden derkenaren verilen cevap,
- Evrakın teferruatıyla belediyeye ulaştırılması,
- Belediye riyaset-i kalfaya havale,
- Kalfadan verilen cevap,

¹⁶³ BOA, ŞD., 2636/3, 19 Nisan 1310/1 Mayıs 1894.

- Riyasetten iadesi,
- Nüfusa havalesi,
- Nüfus idaresinden verilen cevap,
- Tekrar belediyeye ulaştırılması,
- Belediyeden cevap verilmesinden dolayı elden alınarak meclis mahallinde yapılan tahkikat,
- Zemin şayet tapuya bağlı değilse yeniden tapuya bağlanması hususunda gerçekleşen teşebbüsler,
- Meclise ulaştırılması,
- Vilayeti celileye mazbata yazılması¹⁶⁴

Bu yazışmaların zamansal süreci ise 13 Mart 1328 (26 Mart 1912) ile 7 Temmuz 1329 (20 Temmuz 1913) tarihleri aralığında yaklaşık bir buçuk yıl sürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla diğer uygulamalar da göz önüne alındığında kilise ve benzeri inşaat izinlerine bir ile 2 yıl aralığında müsaade edildiği, kurallara uymadığı takdirde ise izin verilmediği anlaşılmaktadır. Bu süreler itiraz ve şikâyetler üzerine hiç şüphesiz artabilmektedir.

Yukarıda verilenlerden anlaşıldığı gibi bir kilise inşası yazışmalarına bakıldığında yerelde 23 kez yazışma yapıldığı görülmektedir. Bu yazışmalara Trabzon vilayeti ve Patrikliklerin merkez ile yaptığı yazışmaları eklendiğinde kırka yakın evrakın yazışmalarda gelip gittiği görülmektedir.

Bir kilise inşasına yönelik başvuru sürecinde gönderilen dosyada bulunması gereken evraklara ilişkin yine Elmalık Mahallesi örneğinden hareketle şu şekilde bir dosya oluşturulduğu görülmektedir.¹⁶⁵

¹⁶⁴ BOA, ŞD. MLK.MRF., 1872/13, 7 Temmuz 1329/20 Temmuz 1913.

¹⁶⁵ BOA, ŞD. MLK.MRF., 1872/13, 18 Eylül 1329/1 Ekim 1913.

Tablo 5: Kilise Başvurusunda Bulunması Gereken Evraklar

Evrak Adı	Adedi
Divanı hümayun dairesinin 17 Eylül sene 329 tarih ve 725 numaralı müzekkeresi	1
Adliye nezaretinin 16 Eylül sene 329 tarih ve 348 numaralı tezkiresi	1
Mezahib müdürünün 9 mie tarihli mazbatası	1
Trabzon vilayetinin 21 Temmuz sene mie ve 43 numaralı tahrirati	1
Ordu kazası meclis idaresi mazbatası	1
Tahkik varakası	1
Rum patriklik takriri	1
Kuyûd-ı hakani sureti	1
Harita	1
Pusula	2 /
	Toplam:11

Dolayısıyla Osmanlı'da kilise inşası ve tamirine yönelik kapsamlı bir prosedür işlediği de anlaşılmaktadır. Buna göre, öncelikle tamir veya inşanın gayrimüslim cemaat lideri tarafından talep edilmesi gerekmektedir. Bu müracaatta kilisenin yangın, deprem veya eskimesi gibi hangi gerekçeyle tamire ihtiyaç duyduğu belirtilirdi.

Tamir işleminin meşruiyetini sağlayacak bu ilk prosedür sonrasında cemaatin lideri olan patriklik tarafından Divan'a müracaat edilerek tamir ve inşa talebinde bulunulurdu. Bu müracaatın ardından kilisenin bulunduğu yerde Müslümanların huzurunda, en, boy ve yükseklik gibi eski ölçülerinin belirlendiği bir keşif gerçekleştirilirdi. Böylelikle kilisenin sınırları belirlenir ve çevresindeki Müslümanlara veya vakıf arsalarına herhangi bir tecavüzünün olup olmadığı tespit edilirdi. Daha sonra kilisenin tamiri konusunda fetva alınırdı. Tamir ve inşa için verilen iznin İslam hukukundaki "kadim olma ve asli ölçülerine fazla bir şey eklemekten tamir etme" prensibine dayandırıldığı görülmüştür. Son aşamada ise verilen fetva doğrultusunda padişahın emri gerekmekteydi. İnşa veya tamir taleplerini onaylayan bu fermanda başvuru sürecindeki bütün ayrıntılara yer verilerek bölgenin mülki idarecisinin bu süreçten tam olarak sorumlu olduğu vurgulanmaktaydı. Onaylanan kilise tamirinin ardından ise yeniden keşif

yapılarak kilisenin tamirden sonra herhangi bir uygunsuzluğun olup olmadığı araştırılırdı.¹⁶⁶

Kiliselerin inşası veya tamiriyle ilgili fetva şartının kaldırıldığı Islahat Fermanı sonrasında gayrimüslim cemaatlara ait kiliselerin tamir ve yeniden inşasına devlet tarafından ruhsat verilen ferman suretlerinin bulunduğu görülmektedir. Bu fermanların birinde Trabzon'a bağlı Yomra nahiyesinin sınırlarında yer alan ve zamanla tahrip olan Kan köyündeki Ermeni kilisesinin yeniden inşası; Dirona, Kuhla, Samaruksa-i Kebir, Gorini köylerinin de yeniden inşası veya tamiri için izin istenmiş ve bu süreçte birçoğu yenilenmiştir.¹⁶⁷ Yine Selanik vilayeti dâhilinde Resne kazasına tabi Carizor köyündeki gayrimüslim ahali için kilise inşasına ruhsat verilmesi¹⁶⁸ ile Tırhala'daki gayrimüslim ahalinin kilise inşası için ruhsat verilmesi de bu meyanda yapılan uygulamalar arasındadır.¹⁶⁹

Özellikle Osmanlı son döneminde gayrimüslimler tarafından merkeze gönderilen kilise inşası ve tamirine ilişkin taleplerin imparatorluğun içine düştüğü müşkül durumda yattığı görülmektedir. Dolayısıyla kilise tamiri için gayrimüslim ahalinin kitlesel başvurularına cesaret veren uygulamaların, imparatorluğun içinde bulunduğu bu durum ile yakından ilgisi olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin kilise inşa ve tamiri siyasetinin bu sıkışık zamanlarda gayrimüslim ahalinin de devletin yanında yer almasını sağlama amacına matuf olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁰

Dolayısıyla gayrimüslimlere yönelik önemli birer belge niteliğinde olan Kilise Defterleri'ndeki fermanlarda da görüleceği üzere, gayrimüslimlerin tamir yahut yeniden inşası gerçekleştirilecek kilise veya okul için patrikhane vasıtasıyla devlete başvurdukları; başvuruları inceleyen Şura-yı Devlet'in belirlenen ölçüleri

¹⁶⁶ Hakan Olgun, "Kilise Defterleri'ne Göre İstanbul'da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği", *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi*, Ed., Mehmet Fatih Arslan- Muhammet Veysel Bilici, İstanbul 2010, s. 227-229.

¹⁶⁷ Beydilli, 2000, s.255-266; Ayar, 2016, s.1284-1288.

¹⁶⁸ BOA, İ.HR., Dosya No: 253-15032, 2.11.1288(H.)

¹⁶⁹ BOA, İ.HR., Dosya No: 241-14315, 6.10.1286(H.)

¹⁷⁰ Beydilli, 2000, s.256-258.

geçmemek şartıyla bu yapılara izin verdiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1885'te İstanbul'da toplam 148 ibadethane varken bu sayı 1897/98'de 169'u bulmuştur.¹⁷¹

Ancak zaman zaman bu ölçülerde kısmi fazlalık olması durumunda da kilise yapımının engellenmediği anlaşılmaktadır. Buna ilişkin bir kayıta, Ordu kasabasında yer alan Elmalık mahallesinin Çay mevkiinde inşasına Rum patrikhanesi tarafından ruhsat istenilen kilisenin ruhsatında belirtilen uzunluk ve yükseklik miktarından fazla inşa olunmakta olduğu anlaşılması üzerine inşaat tehir edilmiş ise de ruhsatın düzenlendiği tarihte meskûn olan Rum cemaati 30 hanede 150 nüfustan ibaret iken inşaat esnasında 150 hanede 500 nüfusa ulaşmasından dolayı ve kilisenin uzunluğu 27,5 ve yüksekliği 12 zira' olup fermada belirtilen uzunluk ve yükseklikten farkının 4 zira'dan ibaret olarak kilisenin bu suretle inşasınca mahzur olmasına rağmen Rum kilisesinin inşasına ruhsat verildiği anlaşılmaktadır.¹⁷²

2.3.2.Ordu'da Tamir ve İnşa Edilen Kiliseler

Ordu'da özellikle 19. yüzyılda pek çok kilisenin ruhsatsız bir şekilde yapıldığı ve bir süre sonra Osmanlı hükümetinden izin alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu izinsiz inşaatlara ilişkin Osmanlı merkezinden gelen bir yazı şu şekildedir: “...Ecanib tarafından bu suretle inşa ve tesis edilen kilise ve mekteplerden ekserinin inşa ve küşad edileceği mahallerde bulunan ecnebiler birkaç müste'cir ve dükkâncıdan ibaret olarak bulunduğu ve memalik-i şahanede mektep ve kilise inşa ve tesisi ise o babda irade-i seniye-i mülükane şerefsudurunda mütevakkıf olduğu halde şimdiye kadar bu ahvale riayet olunmaması sebebiyle bir çok kilise ve mektepler bilâ ruhsat küşad edildiği gibi bir çoğunun küşadına doğrudan doğruya Maarif Nezareti ve sairleri canibinden ruhsat verilmesi suretiyle sui isti'malat vukua getirilmiş ve malum olduğu vecihle serbesti-i maarif kavanin ve nizamat ahkâmına ve menafi-i devlete muvafakat kaydıyla mukayyed bulunmuş olduğundan bilâ ruhsat açılması veya Maarif

¹⁷¹Ali Güler, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan “Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar), *OTAM*, C. 9, S. 9, Ankara 1998, s. 156- 165.

¹⁷² *BOA*, BEO, 841/63051, 22 Ağustos 1312/3 Eylül 1896.

Nezaretinin yahut sairlerinin izniyle küşad edilmiş velhasıl tesisi irade-i seniyye müstenid bulunmamış olan kilise ve mekteplerin nerelerde kâin ve cemaat-i Hristiyanienin hangisine mensup olduğunu ve hangi tarihlerde kimlerin tarafından verilen ruhsat üzerine açılmış idüğünü mübeyyin ve muvazzah bir defter tanzim olunması ve mabedlerinin bir mahalde mektep ve kilise inşasına ruhsat istenildiği vakit bunun mahzuru olup olmadığı maddesiyle cemaati mahalliye nüfusunun miktarı tahkik ve zikr olunan mektep veya kilisenin tesisi oradaki diğer ahali-i Hristiyanieye ne yolda telakki olunacağı ve ahali-i merkumenin bu babda bir mütalaası olup olmadığı patrikhanelerden istimzaç edilerek ona göre iktiza-yı keyfiyetin arzı inebe-i u'lya kılınması hususunun usulü ittihazı zımında meclisi vükelaca müzekkerat-ı lazıme icra ve o sırada madde-i maruza hakkında dahi tetkikat ifasıyla netice-i kararı havi kaleme alınacak mazbatnın hak-i payı padişahiye arz ve takdimi şerefsudur buyrulan irade-i seniye-i cenabı hilafetpenahi mantuku celilinden bulunmağın ol babda emir ve ferman hazreti men lehül emrindir.”¹⁷³ Dolayısıyla daha önce izinsiz olarak yapılan kiliselerin ve cemaatlerinin hangi kiliseye mensup olduğunun tespit edilerek bir defterde kayıt altında tutulması istenmektedir.

Ordu’da yıkılan ve büyük oranda hasar gören kiliselerin yeniden inşa edildiğine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Bunlardan 1895’e ait bir kayıta Ordu kazasında Habsamana nahiyesi Gölköy karyesinde bulunan Ayayorgi kilisesinin yıkılmasıyla yeni ve daha geniş bir kilisenin inşasına yönelik bir irade-i seniye verilmiştir.¹⁷⁴

Bu yazıda, Gölköy’deki eski Ayayorgi kilisesinin yıkılmasıyla arsası üzerine yeni ve geniş bir kilise inşasına ruhsat verilmesi Rum patrikliğinden talep edilmiş ve adı geçen kilisenin harap olmasıyla beraber mevcut nüfusu almaya yeterli olmadığından bahisle yeni bir kilise inşa ve eski kilise enkazının kullanımıyla 100 liraya ulaşacak iaşe masrafının kilise sandığından tesviye ve ifa olunacağı bildirilmiştir. Adı geçen köyde Rumların başka kiliseleri olmadığı gibi sadece Rum olarak 80 hanede kadın ve erkek 500 nüfus bulunduğu ve kilise

¹⁷³ BOA, İ.AZN., 13/23, 9 Mart 1311/21 Mart 1895.

¹⁷⁴ BOA, BEO, 652/48866, 3 Temmuz 1311/15 Temmuz 1895.

inşasında bir mahzur bulunmadığı ve Gölköy’de Ayayorgi kilisesinin yıkılmasıyla yeni ve geniş bir kilise inşasına yönelik irade-i seniye hazırlanmıştır.¹⁷⁵

Dolayısıyla eski Ayayorgi kilisesinin bulunduğu yere bir miktar yer ilavesiyle kargir olarak uzunluk olarak 24 ve genişlik olarak 16,5 ve yükseklik olarak 12 zira¹⁷⁶ olarak yeniden inşası ve eski kilise enkazının yanmasıyla birlikte 100 liraya ulaşacak inşaat masrafının kilise sandığından karşılanacağı ve Gölköy’de Rumların başka kiliseleri olmadığı gibi diğer cemaatlerde de bulunmayıp yalnız Rum olarak 80 hanede erkek ve kadın 500 nüfus bulunduğu ve kilise yapımında mahzur olmadığı anlaşılmış olduğundan divanı hümayun kaleminin müzekkeresinden gösterildiği üzere kilise inşaatına izin verilerek müsaade edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷

İlgili kayıt şu şekildedir: *“Ordu kazasına muzaf Habsamana nahiyesi kurasından Gölköy karyesinde kâin atik Ayayorgi kilisesinin hedmiyle arsası üzerine tecdiden ve tevsian bir bab kilise inşasına ruhsat itası hakkında Rum patrikliğinden istida edilen ve mezkûr kilisenin harabetiyle beraber nüfusu mevcudeyi istiaba gayr-ı kâfi bulunduğundan hedm olunarak eski mahalline havalisinden bir miktar yer ilavesiyle kargir olarak tulen 24 ve arzen 16,5 ve irtifaen 12 zira olarak tecdiden bir bab kilise inşası ve eski kilise enkazının iştiialiyle 100 liraya baliğ olacak masarîf-ı inşaiyesinin kilise sandığından tesviye ve ifa olacağını ve karye-i mezkurede Rumların başka kiliseleri olmadığı gibi cemaat-i saire de bulunmayıp yalnız Rum olarak 80 hanede zükur ve inas 500 nüfus bulunduğu ve ol babda bir güna mahzur olmadığı işarı mahalliden anlaşılmış olduğundan sureti istida makrun müsaade-i seniye-i hazret-i padişahi buyrulduğu halde divanı hümayun kalemi müzekkeresinde gösterildiği vecihle kuyud-ı lazime ve manada derciyle ruhsatı havi emr-i ali ısdarı muamele-i müteferriasının icrası tezekkür edildiğine dair şura-yı devlet dâhiliye dairesinin mazbatası melfufleriyle arz ve takdim kılınmış olmakla ol babda her ne vecihle*

¹⁷⁵ BOA, BEO, 652/48866, 20 Haziran 1311/2 Temmuz 1895.

¹⁷⁶ Türk lehçelerinde arşun şeklinde yer alan kelime, dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder. Arapça’sı zira’dır. XVI. yüzyılda mimar arşınının değeri 73,3333 cm. olarak verilmektedir. Arşın ve zirâların uzunluklarında zaman içerisinde farklılıklar görülse de çalışma konumuza ait mimari arşının 19. yüzyıl sonrası Osmanlı Devleti’nde değeri platin bir ayar arşını ile 75,7738 santimetrelilik bir standarda bağlanmıştır. Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 411-413.

¹⁷⁷ BOA, İ.AZN., 15/3, 1 Haziran 1311/15 Haziran 1895.

irade-i seniyei hazreti padişahi müteallık buyrulur ise mantuk-ı münifi infaz edileceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılını efendim."¹⁷⁸

Ordu merkezde de bir Rum kilisesi inşası hakkında bir irade-i seniye verilmiştir.¹⁷⁹

Ordu kasabasında Taşbaşı Ermeni mahallesinde Protestanların mabet kabul ettikleri binanın harap olmasından dolayı birinci katı kilise ve ikinci katı mektep olmak üzere inşasına ruhsat verilmesine ilişkin yapılan tahkikatta Ordu kasabasında Ermeni Protestanlara ait mabet ve mektebe dair divanda bir kayda rastlanmadığı bildirilmiştir. Ancak Ermeni Protestan cemaati için mabet kabul edilen hanenin harap olmasından kaynaklı 1200 zira ölçüsündeki mülk arsası üzerine birinci katı kilise ve ikinci katı mektep ve bodrum katı 13 ve temel yüksekliği 23'er arşın uzunlukta ve 25'er arşın genişlikte olmak ve 17 arşın 12 parmak yüksekliği doğu tarafında 4 arşın fazlasıyla 21 arşın 12 parmaktan ibaret olmak ve 20 arşın uzunluk ve 7 arşın genişlikte bir de havluyu içermek üzere taş bina olarak yeniden bir bina inşa ve masraflar için gereken 800 altının tedarik edileceği anlaşılmıştır. Taşbaşı Ermeni mahallesinde 67 hanede 353 nüfus Protestan olup civarında cami ve mescit ve diğer milletlere ait mabet bulunmadığı gibi inşaatına bir engel olmadığı anlaşıldığından zikrolunan zira' miktarları aşılmamak ve inşaat için kimseden zorla akçe almamak şartıyla ruhsat verildiği görülmektedir.¹⁸⁰

Bu bağlamda Taşbaşı Ermeni Protestan mahallesinde kilise ve mektep inşası için yardım amaçlı daha önceden toplanan 400 liranın sonradan toplanan yardımlarla toplamda 800 liraya ulaştırılarak inşaatla kullanılmak üzere hazır edildiği anlaşılmaktadır. Kilise inşaatına sonraki 400 lira için yardımda bulunanların isimleri ve yardım miktarları ise şu şekildedir:

¹⁷⁸ BOA, İ.AZN., 15/3, 15 Haziran 1311/27 Haziran 1895.

¹⁷⁹ BOA, BEO, 841/63051, 22 Eylül 1312/4 Ekim 1896.

¹⁸⁰ BOA, İ.AZN., 81/16, 14 Eylül 1318/27 Eylül 1902; BOA, Y.A.RES., 118/36, 28 Eylül 1318/11 Ekim 1902.

Tablo 6: Taşbaşı Ermeni Protestan Kilise İnşaatına Yardımda Bulunanlar

İsimleri	Lira-yı Osmani	İsimleri	Lira-yı Osmani	İsimleri	Lira-yı Osmani
Avakim Çekayan	3	Roben Küpciyan	6	Bedrus Ağa Etneryasyan	50
Nihayet Zerhiyan	10	Aratus Bosyan	6	Arsen Bedikyan	30
Pervasi Süseryan	2	Haçek Sarrafyan	1	Haykazun Derkalulidyan	16
Haçik Markaryan	5	Nişan Arşakyan	6	Artus Deraramikyan	40
Ermenak Markaryan	2	Serkez Kabadayan	3	Artin Ağahyan	25
Kirkor Mamikonyan	3	Artin Karcıyan	5	Artin Sercanyan	05
Ohanis Çelçıyan	2	Kabriyel Soyacıyan	5	Karabet Musayan	10
Manok Bedikyan	3	Makberdih Çorbacıyan	5	Karabet Bedilyan	02
Ağop Na'li Kıranyan	7	Karnik Musayan	2	Dekran Sercanyan	06
Bogosi Doçi Apaspan	5	Nezaret Arsiyan	3	Miyan Kırtıyan	02
Markar Sercanyan	10	Kirkor Çorbacıyan	6	Aram Zerhyan	02
Dekran Tako Yersaçan	1	Kıryar Sercanyan	9	Aratus Musayan	03
Dekran Mamikonyan	2	Mesrop Musayan	6	Ağop Anteryasyan	10
Yarşih(?) Sercanyan	2	Etam Cerrahyan	5	Ağacan Doçi Aryasyan	05
Mesrop Çorbacıyan	2	Gazaros (?) Komeryan	3	Hamparsum Şerikyan	02
Artin Çorbacıyan	1				
Kamelya Trafzon Vercunağan	55	Kifurun (?) Çorbacıyan Kirkor Çorbacıyan	2 4		
	115		77		208
		Yekun:	208 77 <u>+115</u> 400 <u>+ 400</u> 800	Cemaat arasında ve genel yardımlardan peyderpey birikmiş olan.	

Bir diğerk kayıt da bu bilgiyi desteklemektedir. Burada da, Taşbaşı Ermeni mahallesinde Protestanların mabet edinmiş oldukları binanın harap olmasından dolayı yıkılmasıyla yaklaşık bin metrekarelik mülk arsası üzerine birinci katı kilise ve ikinci katı mektep yapılmak ve yerleşim, uzunluk ile yükseklik ölçüleri geçmemek kaydıyla ruhsat verildiği görülmektedir.¹⁸¹

Bir diğerk kayıtta Ünye kazasında Rum milletine mahsus kilise civarında Yunan mezarlığının etrafı açık olmakla birlikte Hristiyan cemaatin ayinleri sırasında kilise içine gelenlerin mezarlığı kullanarak geldiklerinden bahisle mezarlığa bir miktar yer ilavesiyle etrafına duvar inşası hususu kaza halkı tarafından talep edilmektedir. İlave olunacak kısmın devlet arazisi olmaması nedeniyle, tımar, ziraat, mukataa veya vakıf dâhilinde olmayıp mezarlığın genişletilmesi ve etrafına duvar çekilesinde bir şer'i engel olmadığı ve kimseye bir zararı bulunmadığı halde inşası hususuna ruhsat verildiği anlaşılmaktadır.¹⁸²

Günümüzde Ordu'ya bağlı Ünye kazasının Karakuş nahiyesinde bulunan devlet ormanlarının ruhsatsız bir şekilde açarak yerleşmiş olan Ermeni göçebelere ve Gürcülerin 62 haneden ibaret olup eski yerleşim yerlerinde geçimlerini sağlayamamaları nedeniyle göç ettikleri ve kestikleri gürgen ağaçlarının değeri tespit edilmişse de buraya yerleşmelerinin üzerinden epey vakit geçmesi nedeniyle yerleşimlerine izin verildiği görülmektedir. Ayrıca buldukları bölgenin sınırlarını tecavüz etmeyeceklerine, içlerine dışarıdan kimseyi kabul etmeyeceklerine ve etraftaki ormanları her türlü tahribattan koruyacaklarına dair kendilerinden teminat alınarak nüfus kayıtlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Ermeni göçebelere daha sonra aynı yerde herhangi bir irade-i seniye olmaksızın gizlice ahşaptan bir kilise inşa ederek içinde ayin yapmaya başladıkları belirtilmektedir.¹⁸³

Yine Ordu'dan Düzce kazasına taşınan Rumların Büyükpınar adlı mahalde de bir kilise inşası hakkında bir irade-i seniye verilmiştir.¹⁸⁴ 1896 yılında Ordu kazası ahalisinden ve Rum cemaatinden yirmi bir hane halkının Düzce kazasına taşındıkları Büyükpınar köyünde bir kilise inşasına ruhsat verilmesi istenmiştir. 21

¹⁸¹ BOA, DH.MKT. 2668/20, 6 Teşrinisani 1324/19 Kasım 1908.

¹⁸² BOA, A.DVN.MHM, Cemaziyelahir 1268/Nisan 1852.

¹⁸³ BOA, DH.MKT.2380/109, 12 Haziran 1316/25 Haziran 1900.

¹⁸⁴ BOA, BEO, 749/56126, 21 Şubat 1311/4 Mart 1896.

hanede 96 nüfustan ibaret olup söz konusu kilisenin uzunluğu 10 ve yüksekliği 7 zira olarak inşa ve masraflarının adı geçen cemaat tarafından verileceği de belirtilmiştir. Köyün sahile beş ve merkez kazaya dört saat uzaklıkta olup oraya kilise inşasınca bir mahzur olmadığı anlaşıldığından Divan tarafından izin yazısı düzenlenmesi istenmektedir.¹⁸⁵

1911 yılına gelindiğinde ise Hamidiye (Mesudiye) kasabasında yapılacak Rum kilisesi hakkında irade-i seniye verildiği görülmüştür.¹⁸⁶ Bu çerçevede Hamidiye kasabasının yeni Rum mahallesinde ayin icra edebilmeleri için yeniden bir Rum Ortodoks kilisesi inşasına ruhsat almak için ahaliden Kuzmeoğlu Yoraga tarafından 2000 kuruş değerinde bir arsanın kiliseye bırakılarak, bir arsa üzerine 24 zira uzunluk ve 16 zira genişlik ve kubbesi hariç olmak üzere 12 zira mimari irtifada taştan bir kilise inşa ve çatısı üzerine 3 zira genişliğinde 5,5 zira yüksekliğinde bir de çan kulesi bina olunacağı ve bunlar için sarfı iktiza eden 32.066 kuruşun metropolithane sandığından alınacağı bildirilmiştir. Kasabada 80 hanede 469 nüfus Rum cemaatine mensup ahali mevcut olup kilisenin bu şekilde yeniden inşasında bir mahzur olmadığı beyan edilmiştir.¹⁸⁷

Ayrıca kilise inşasında Osmanlı hükümeti tarafından belirlenen kıstaslar noktasında da ilgili verilerin merkezi hükümete ulaştırıldığı görülmektedir. Kilise ölçüleri ve mimarisine ilişkin beyanlar şu şekildedir:

Mezkûr kilisenin uzunluğu	24 zira'-1 mimarı
Mezkur kilisenin arzı	16 zira'-1 mimarı
Mezkûr kilisenin yüksekliği	12 zira'-1 mimarı
Çanın genişliği	3 zira'-1 mimarı
Çanı yüksekliği	5,5 zira'-1 mimarı
Kubbenin yüksekliği	5 zira'-1 mimarı

¹⁸⁵ BOA, BEO, 749/56126, 20 Şubat 311/3 Mart 1896; BOA, İ.AZN., 18/12, 25 Şubat 1310/9 Mart 1895.

¹⁸⁶ BOA, BEO, 3260/244499, 13 Şubat 1323/26 Şubat 1908; BOA, BEO, 3895/292061, 10 Cemaziyelevvel 1329/9 Mayıs 1911.

¹⁸⁷ BOA, ŞD.MRF.ML.NF., 1866/20, 26 Teşrinisani 1323/9 Aralık 1907.

Kubbenin pencerelerinin adedi	8
Kapının genişliği	1 arşın 6 parmak
Kapının adedi	3
Kapının yüksekliği	4 zira'-ı mimarı
Pencerenin genişliği	1 arşın
Pencerenin yüksekliği	2 arşın 18 parmak
Diğer pencerelerin adedi	11 ¹⁸⁸

Yine Hamidiye kasabasında inşa edilecek kilisenin keşifnamesine ilişkin bilgiler de Osmanlı son döneminde inşa edilecek kiliselere örneklik teşkil etmektedir:¹⁸⁹

Tablo 7: Kilise Keşifnamesi

Adet numarası		Her bir metrenin kıymeti		Her bir kubbenin kıymeti		Toplam
		Para	Kuruş	Para	Kuruş	Kuruş
1	Seksen metre temelin açılmasına her metre başına		5			400
2	24 metre uzunluk ve 16 metre genişlik ve 2 metre derinlikte temel yapılması her metre		12			1920
3	İki yan duvarları 24 metre uzunlukta ve 10 varaka tarafı duvarları 16 metre genişlikte her biri 12 metre yüksekliğinde olup yekûnu 960 metre duvar her bir metre		12			11520
4	Kubbe duvarları 60 metre. Her bir metre için.		15			900
5	Güney ve kuzey cihetinde iki pencere 5 metre yüksekliğinde ve 3,5 metre genişliğinde her biri 200 kuruştan					400
6	Güney ve kuzey cihetinde kapıların üzerinde 2 pencere 3,5 metre yüksekliğinde ve 3 metre genişliğinde her biri 150 kuruştan					300
7	Kuzey ve güney cihetinde ikişer pencere 3 metre yüksekliğinde ve 1,5 metre genişliğinde her biri 75 kuruştan					300
8	Beş adet pencere batı cihetinde 3 metre yüksekliğinde ve 1,5 metre genişliğinde					375

¹⁸⁸ BOA, ŞD.MRF.ML.NF., 1866/20, 10 Temmuz 1323/23 Temmuz 1907.

¹⁸⁹ BOA, ŞD.MRF.ML.NF., 1866/20, 27 Teşrinievvel 1321/9 Kasım 1905.

	her biri 75 kuruştan					
9	Doğu cihetinde mihrapta üç pencere 1,5 metre yüksekliğinde ve 1 metre genişliğinde her biri 40 kuruştan					120
10	Kubbeyi tutacak dört direk 12 metre yüksekliğinde ve 1 arşın genişliğinde her biri 12'şer kuruştan		12			960
11	Direklerin üzerinde ve kubbenin kapanmasına mahsus 160 metre duvar ve kemer		9			1440
12	Kubbenin etrafında on iki pencere 1,5 metre yüksekliğinde ve 1 metre genişliğinde her biri 15 kuruştan					180
13	Kubbenin iskelesine yüz adet direk 2'şer kuruştan					200
14	Kubbenin iskelesine yüz seksen tahta her biri 60 paradan					240
15	On kubbe çivi her birinin kıymeti			20	2	25
16	Çatının kapanmasını üç yüz adet kereste ağacı bunların on adedi 5'er kuruştan Kusura kalan iki yüz doksanın 2'şer kuruştan					50 580
17	Yüz kıyye(1282 gr.) çivi					200
18	İskele ağacı ve tahtaları dört yüz adet her biri 1 kuruştan					400
19	İskele için yüz kıyye çivi				2	19
20	Kiremit altında konulacak tahtaların adedi yedi yüz atmış sekiz. 60'şar paradan					1152
21	Dokuz bin kiremit. Bin adedi 100'er kuruştan					900
22	Kuzeybatı ve güney cihetinde üç dış kapısı her biri 4,5 metre yüksekliğinde ve 3 metre genişliğinde 150'şer kuruştan					450
23	Doğu cihetinde mihrapta bir dış kapısı 2,5 metre yüksekliğinde ve 1,5 metre genişliğinde					100
24	Üç yüz kırk kıyye kurşun kubbenin üst tarafını kapatmağa her bir kıyyesi				4	1360
25	2 İki yüz yirmi kıyye demir duvarları ve kubbeyi bağlamak için her bir kıyyesi				2	440
26	İki çan kulelerine 84 metre taş beher metresi		10			840
27	Çan kulelerinin bağlanmasına seksen kıyye demir her bir kıyyesi				2	160
28	Çan kulelerinin kapanmasına çeşitli masraflar					200
29	Kadınlara mevkiine ve çan kulelerine çıkmak için merdiven 112 metre. Her biri		12			1344
30	Bin iki yüz metre duvar sıvamak kireç kum ve ustadiye. Her biri.		2			2400
31	Üç dış kapıların merdivenlerine taş ve ustadiye 20 metre. Her biri		30			810
32	Hatırlanmayan cüzi masraflar					1100
		Toplam				32.066

Başka bir kayıta kilisesi bulunmayan kasabalardaki gayrimüslimlerin başka köylerdeki kiliselere akşam ve sabah gidip gelmekte zorlandıklarını bildirdikleri ifade edilmektedir. Özellikle kış aylarında uzak mesafe olduğu için gidip dönmenin zor olacağını belirtmekte. Bu insanların ayinlerini icra edemeyip padişaha dua edemediklerini ileri sürerek kendi kasabalarındaki bir hanenin ayin için tahsisini istedikleri görülmektedir.¹⁹⁰

Bununla ilgili Alucra kazası Mesudiye kasabasında yaşayan Rum cemaatinin kiliselerinin 25 dakika uzaklıktaki Kamışlı kasabasında olduğu, yılın yarısının buralarda karlı geçtiği ve şiddetli soğuk olduğu ifade edilmekte. Bu nedenle Rum cemaatinin kasabaya ayin için gidip gelmekte zorlandıklarını ileri sürerek bir kilise inşası talep ettikleri görülmektedir. Ayrıca kilise inşa edilinceye kadar ayinleri için de bir hanenin tahsis edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹¹

2.3.3. Kiliselerin İnşa ve Tamirinde Yaşanan Anlaşmazlık ve Şikâyetler

2.3.3.1. Cemaatler Arası Anlaşmazlıklar

2.3.3.1.1. Ordu Merkezde Çıkan Anlaşmazlıklar

Ordu'da kilise tamiri ve inşasında çıkan anlaşmazlıkların iki cemaat arasında çıktığı görülmektedir. Bu anlaşmazlıklar Ortodoks Rumlarla Protestan Ermeniler arasındaki çıkmıştır. Ortodoksluk Osmanlı geleneksel Rumluğunu ifade eder. Devletle ilişkisi daha köklüdür. Protestanlık ise yeni bir mezheptir. Osmanlı teoloji anlayışında sadece İslam için değil, aynı zamanda Hristiyanlık ve gayrimüslimler için de geleneksel inançlardan kopuş merkezden kopuşu getirmekte bu da tehlikeli bir durum ortaya çıkarmaktaydı. Yani devletin tavrı çoğu zaman Ortodokslardan yana kaymaktaydı.

Ordu'da özellikle Rum kilisesi ve Ermeni Protestan kilisesi arasında bir takım anlaşmazlıkların olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumun ortaya

¹⁹⁰ BOA, ŞD.MLK., 1818/3. 13Teşrinievvel 1323/26 Ekim 1907.

¹⁹¹ BOA, ŞD.MLK., 1818/3, 27 Eylül 1313/10 Ekim 1907

çıkmasında kiliselerinin yan yana olması ve bazı Rumların Protestanlığı kabul etmesinin aradaki ilişkileri iyice sertleştirdiği gözlenmiştir.¹⁹²

Buna ilişkin bir diğer kayıta, Ordu Rum cemaatine ait Ayayorgi kilisesinden beş adım mesafede olup Ermeni Protestanlar tarafından satın alınan Pandeli'nin ismine kayıtlı arsa üzerine yerel belediyeden hane ruhsatı almalarına karşın Protestanların kilise ve mektep olarak kullanmak amacıyla büyük bir bina yapmaya giriştikleri ve bunun engellenmesi için Rum patrikliğinden verilen tahrir üzerine yapılan incelemede bu bina ile Rum kilisesinin dış duvarı arasında yedi metre mesafe olup binanın ön tarafı boş olsa da arkasında bazı Rum haneleri bulunduğu ve bunlardan başka etrafında Müslüman ve çeşitli cemaatlere ait ibadethane, mektep ve mezarlık olmadığı ve adı geçen Protestan cemaatinin ayin için ruhsatsız olarak kullandıkları haneyi terk etmesi için Rum cemaatinin baskı yaptığı anlaşılmıştır. Ancak bu muhalefetten dolayı Protestanların üç aydan beri ayin yapmaktan ve çocukları da tahsilden mahrum kaldıklarından bahisle adı geçen evde ayin yapılmasına ve eğitime muhalefet edilmemesi için de çözüm arayışına gidilmiş ancak kilise inşaatı tehir edilerek mahzuru olmayan başka bir mahalde inşasına müsaade edileceği bildirilmiştir.¹⁹³

Hanenin kiliselerine çok yakın olmasının mezheplerine göre uygun olmayacağı için patrikhaneye müracaat ederek bir kilise ve Rum mektebinin anahtarlarını hükümete bırakarak protesto etmişlerdir. Merkezden ise bir münasebetsizliğe mahal vermemek üzere anahtarların kendilerine iade edilmesi ve durumun merkeze bildirilmesi istenmiştir.¹⁹⁴

Ancak Rum ileri gelenleri anahtarları almayacaklarını ve kadınlarla çocukların Protestanlara karşı yapmış oldukları uygunsuz muamelelerin tekrar etmesi halinde önüne geçemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Durumun aciliyeti üzerine de Protestanların bir an önce uygun bir hane bulmaları istenmektedir.¹⁹⁵

¹⁹² Ekinci, 2014, 15.

¹⁹³ *BOA*, BEO, 155/11562, 28 Kanuni Sani 1308/9 Şubat 1893; *BOA*, DH.MKT.11/39, 24 Mart 1309/5 Nisan 1893; *BOA*, MV., 79/90, 3 Nisan 1310/15 Nisan 1894.

¹⁹⁴ *BOA*, BEO, 406/30376, 6 Mayıs 1310/18 Mayıs 1894; *BOA*, İ.HUS.25/17, 26 Mayıs 1310/7 Haziran 1894; *BOA*, A.HUS., 298/25, 15 Mayıs 1310/27 Mayıs 1894.

¹⁹⁵ *BOA*, BEO, 413/30948, 15 Mayıs 1310/27 Mayıs 1894; *BOA*, BEO, 413/30948, 15 Mayıs 1310/27 Mayıs 1894.

Ancak bu süreçte Protestanlar, Rumlar tarafından baskı ve tacizlere maruz kalmışlardır. Rum patrikliği bu konuda uyarılmış ancak bu sefer de kazanın Rum ahalisi kilise ve bir okulunu kapatıp anahtarlarını mahalli hükümete teslim ettiklerini Vilayete bildirmişlerdir. Anlaşmazlık, padişaha kadar ulaşmıştır. Anlaşmazlığın halli için Protestanların hangi milletten olduklarının araştırılarak bildirilmesi istenmişti.¹⁹⁶

Pandeli Efendi, Rumların karşı çıkması nedeniyle binayı Protestan cemaatine terk edemiyordu. Satışını ise kendisi kabul etmiyordu. Mahalli yetkililer iki cemaat arasında sıkışmışlardı. Hatta yaz başı olduğu ve Ordu halkı Çambaşı'na çıkmakta oldukları için mesele biraz sakinleşmiş ve yetkililer biraz rahat nefes almıştı. Ancak yaz sonuna problemin çözülmesi gerektiği, Protestanların şimdilik kürsü etrafında dolaşmamaları ve Rumların da haneye herhangi bir tecavüzde bulunmalarına engel olunması istenmişti. Merkezi hükümet anlaşmazlığa yönelik çözümü Protestanlara Rum hanelerine uzak ve uygun bir yerde başka bir arsa önerilmesi şeklinde oldu. Bu öneriye önceleri Rum ahali ve Ordu metropolit vekili sıcak bakarak merkezi hükümete teşekkürlerini bildirdiler. Ancak sorun yeniden alevlendi ve Protestan Okulu, Rum kadınlar ve çocuklar tarafından saldırıya uğradı, taşla tutuldu, yıkıldı. Bunun üzerine merkezden gönderilen yazıda, kadın ve çocukların tutuklanmasının doğru olmadığı, valinin işi güzellikle halletmesi istendi. Mektebe yönelik saldırıda bulunanlar suçlarını itiraf etmekle birlikte, okulun yeniden inşasına başlanırsa yine hücum edip binayı yıkacaklarını beyan ettiler. Olaya karışanların Tokat Metropolitini aracılığıyla uyarılması istenerek cezai bir müeyyide uygulanmadı. Ancak halledilemeyen bu anlaşmazlık, söz konusu cemaatleri destekleyen elçiliklerin devreye girmesiyle daha da karışık bir hal aldı. Fakat bir süre sonra Rumların Protestanlara karşı gösterdiği tepkilerin azaldığı görülmüştür.¹⁹⁷

Hükümet merkezine Protestanların kilise ve okullarının inşasına engel olanların halktan çok, yerel idare olduğuna dair şikâyetlerin de gitmesi üzerine Ermeni Protestanların cemaat vekili olan Agop Boyacıyan Efendi'ye çözüm için

¹⁹⁶ BOA, DH.MKT, 243/66, 17 Mayıs 1310/29 Mayıs 1894; Ekinci, 2006, 69.

¹⁹⁷ Ekinci, 2006, s.70-72.

Elmalık mahallesinde seçilen arsa üzerine kilise inşa etmeleri istenmiştir. Burada Protestanlara ait bir okul, bir kilise ve bir de öğretmenevi yapılmıştır.¹⁹⁸

Rum Protestan cemaatine ait inşa edilen kilise ve bitişiğindeki mektebin uzunluğu 22 ve genişliği 17,5 ve yüksekliğinin 12,5 arşından ibaret olup alt katında 2 kapı 16 pencere ve üst katında 19 pencere açılacağı ve Protestan cemaati tarafından inşa olunduğu görülmektedir. 600 liranın inşaaata mahsuben alınacağı ve inşasınca bir mahzur olmadığı belirtilerek Ordu kazası meclis idaresi mazbatasına atfen ruhsatı içeren iradenin gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁹

Yine Elmalık mahallesinde Ortodoks Rumlara ait bir kilise ve mektep inşasına da izin verildiği anlaşılmaktadır. Burada kilise yapımı için seçilen ve Hacı Hıralambu Karpidi tarafından terk olunan hanenin uzunluk olarak 21 ve genişlik olarak 15 ve yükseklik olarak 13 zira' ebadında ve bir kapı ile 4 oda ve 14 pencereden müteşekkil olduğu ve 65 lira kıymetinde olup 315 zira' genişliğinde bir arsa üzerinde bulunduğu ve adı geçen mahallede Rum Ortodoks cemaatine mensup 171 hanede kadın ve erkek 867 nüfus mevcut olduğu belirtilmiştir. Hanenin mektep olarak kullanılmasında bir mahzur olmadığı ve bu hane dışında ve yakınında mülk ve arsa üzerinde uzunluk olarak 13,5 ve genişlik olarak 9,5 ve yükseklik olarak 7 zira' ebatlarında bir oda ile 1 kapı ve 8 pencereyi içeren bir sıbyan mektebinin; ayrıca uzunluğu 16 metre 20 santimetre ve genişliği 10 metre ve yüksekliği 8 metre 25 santimetre ebadında ve 15 pencere ile 1 kapıyı içeren 25.000 kuruş kıymetindeki arsa üzerine yapılmış bir kilise mevcut olup bunların ruhsatı resmiye ile inşa olunduğuna dair kayda tesadüf edilemediği anlaşılmış olmakla hanenin tahtında bulunan dükkân ve mağazalar gelir amaçlı kullanıldıkça vergi kanununa tabi olmak ve mektep hakkında Maarifi Umumiye nizamnamesinin 129. maddesiyle²⁰⁰, Dersaadet ve Rum Patrikhanesi hakkındaki

¹⁹⁸ BOA, BEO; 398/29843, 26 Nisan 1310/8 Mayıs 1894.

¹⁹⁹ BOA, Y.A.RES., 83/78, 3 Teşrinisani 1312/15 Kasım 1896.

²⁰⁰ Maarifi Umumiye nizamnamesinin 129. Maddesi Cemaatler ve yabancılar tarafından açılacak mekteplerin masraflarının bunları kurak şahıs veya kurumlar tarafından karşılanmasını ve devletin bu konuda herhangi bir yükümlülük üstlenmeyeceğini ifade etmektedir. Muttalip Şimşek, "Ankara Sancağında Yaşayan Gayrimüslimlerin Eğitim Öğretim Faaliyetleri (19.yüzyılın sonları ile 20.yüzyılın başlarında)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:15, Samsun 2016, s.377.

ahkâma uyulmak şartıyla, Şura-yı Devlet kararıyla ruhsat verildiği anlaşılmaktadır.²⁰¹

Agop Boyacıyan Efendi ise daha önce gösterilen hanenin resmi işlemleri gerçekleşinceye kadar tarafınızdan diğer mahzursuz bir mahal belirlendiği halde bu süre zarfında ayin ve eğitim yapmamıza ruhsat verilmeyeceği yerel hükümet tarafından kendilerine bildirildiğini ve hâlbuki bu gibi münasip bir yer bulunmadığından iki seneden beri olduğu gibi neden ayinsiz ve eğitimsiz kalacaklarını merkeze sormaktadır.²⁰²

Söz konusu kilisenin 6 Safer 1287 (8 Mayıs 1870) tarihli ruhsatında yazılı olan uzunluk ve genişlik miktarından fazla olduğu anlaşılacak tatil ettirilmiş ise de kilisenin inşasında mahzur olmadığı çünkü ruhsatta yazılı olan dereceyi aşmasının nedeninin adı geçen tarihte mahallede meskûn olan Rum cemaati 30 hanede 150 nüfustan ibaret iken şu anda 150 hanede 500 nüfusa ulaşmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Mevcut olan kadim kilisenin yenilenmeye elverişli olmayıp yeni kilise yapıldığında yıkılacağı ve kilisenin şimdi yapılmak istenilen derecesinin havlusuyla birlikte uzunluk olarak 27,5 ve yükseklik olarak 12 zira mimari olmak üzere önceki uzunluk, genişlik ve yükseklik farkının 4'er zira'dan ibaret olarak bu şekilde inşaatına ruhsat verilmesinde bir sakınca olmadığı anlaşılmış olmakla izin verildiği anlaşılmaktadır.²⁰³

Merkezin konuya ilişkin problemi yeni bir arsa tahsisiyle çözdüğüne ilişkin yazısı da Rum Ortodoks ve Protestanlar arasında cereyan eden bu anlaşmazlığa çözüm üretildiğinin göstergesidir. Yazı şu şekildedir: “*Ordu kasabasında bulunan Protestanların kasaba-i mezkurde ve Rum kilisesi civarında bidayeten hane olmak üzere yaptırdıkları ebniyeyi, muvahhiren mabet ve mektebe tahvil etmeleri kasaba-i mezkurede sakin Rumların taassubati mezhebiyelerini tahrir ederek Rumlarla Protestanlar arasında pek çok münazaalar dahi vuku bulmuş ve söz ayağa düşerek adeta arbeye vukuuna ramak kalmış idi. İşte bu hadise Bâb-ı Âli'ye dahi ini'kas ederek demi tekerrür vukuu için kasabanın en*

²⁰¹ BOA, İ.AZN., 117/29, 21 Şaban 1332/15 Temmuz 1914; BOA, MV., 235/161, 1 Haziran 1330/14 Haziran 1914.

²⁰² BOA, BEO, 398/29843, 23 Nisan 1310/5 Mayıs 1894.

²⁰³ BOA, İ.AZN., 21/23, 11 Temmuz 1310/23 Temmuz 1894; BOA, İ.AZN., 21/23, 22 Ağustos 1312/3 Eylül 1896.

münasip ve mahzurdan salim bir mahalline Protestanlara mahsus mabet inşa edilmek üzere arsa tedarik ettirilmesi ve tarafeyn beyinde olan nifak ve şikâk-ı şedideye nihayeti katiyye verilmesi alınan telgrafname-i sami-i cenab-ı sadaretpenahide emir ve irade buyrulmuş..."²⁰⁴

Ordu merkezden Papa Kostantinos ve Papa Kiryakos imzalarıyla Rum Patrikhanesine çekilen telgrafta da Ordu kazası kaymakamlığının Protestanlara taraftarlık ederek Rum kilisesi papazını hapis ve metropolit vekilini darp ettiği, merkezi vilayetten alay beyi ile beraber Rum cemaati aleyhine vapurla asker sevk edildiği ve tehdit ile tanzim ettirilen senet gereğince söz konusu cemaatin 150 lira vermeye mecbur tutulduğu ve münasip olmayan bir mahalde münasiptir denilerek Protestanlar için kilise ve mektep inşasının uygun görülmesi şikâyet edilmektedir.

Buna ilişkin yazı şöyledir: "*Bizim kaymakam Protestanlara uyararak papazı hapis ve piskopos vekilini darp ve hükümeti seniyyeye Ortodokslar hakkında iftira ederek kilise imtiyazatını ayaklar altında eziyor. Bizim için vilayetten asker ve vapur ve kumandan ve müddei umumi getirtmiş. Ortodokslar umumen hayf-ı azim altındadırlar. Zira bunlardan bir kaçı getirileceklerini haber almışlardır. Ahaliden on beş yirmi kadarı tahtu'l-hıfz konağa celp olundular. İftira-yı azimden nefislerini sıyanet için tarafı milletten hiçbir mezuniyet verilmeksizin tanzim edilmiş olan bir mazbata ve bu mazbata ile Ortodokslara yüz elli lira ağırlık tahmil ve ebniye inşasına gayrı müsait olan mahalli münasip addiyle irae ederek cebren imza ettirilmiştir. Bu gün vaz' temeले bida edilmiş olduğundan liman reisi şiddetle protesto etmiştir hayf ve hirası azim tahtında bulunduğumuzdan hayatımızın emniyeti için hicret etmeye itayı mezuniyeti istirham ederiz yoksa Protestan ebniyesi devam edecektir.*"²⁰⁵

Olayla ilgili şahitlerin tanıklıklarıyla kilise papazının hapis edildiğinin aslı olmadığı ortaya çıkmıştır. Alay beyi tarafından Ordu'ya gönderilen askerlerin ise durumu güzellikle sonuçlandırma amacına matuf olduğu bildirilmiştir. Rum ileri gelenlerine zorla imza ettirildiği beyan olunan 150 liralık senet bahsine gelince daha önce Pandeli'nin hanesi ve diğer iki haneyi 800 liraya satın alacaklarını taahhüt etmelerine rağmen Rumların bu fikirden vazgeçtikleri belirtilmiştir.

²⁰⁴ BOA, DH.MKT, 360/30, 12 Kanunusani 1310/24 Ocak 1895.

²⁰⁵ BOA, BEO, 584/43746, 26 Şubat 1310/10 Mart 1895.

Bunun üzerine Pandeli'nin hanesinin belediye dairesi olmak üzere satın alınması kararlaştırılmış ve Protestan mektebinin yeni yapılacak mabet bitişiğinde yer alacağından dolayı Rum cemaati de teşekkür ve belediyeye yardım olarak 150 lira yardım taahhüt etmelerinden başka bir şey değildir.²⁰⁶

Osmanlı hükümetine bu süreçte bir diğer eleştiri ise Rum Ortodoks patrikhanesinden gelmiştir. İstanbul Rum Patrikhanesi Protestan kilisesinin ayin icrasında bulunabilmesine rağmen kendi mektep ve kiliselerinin kapalı olduğundan şikâyet etmektedir.²⁰⁷

Ortodoks Rumlar tarafından gerçekleştirilen itiraza rağmen başka bir yer tayin edilinceye kadar sınırlı bir süre ayin ve tedris için Pandeli'nin evine izin verilmesine yönelik karşı eylemlerin uygun olmadığı da Rum cemaati ruhanilerine bildirilmiştir.²⁰⁸

Daha sonra Protestan cemaati için tedarik olunan arsa üzerine bir kilise inşası ve masraflarının cemaat tarafından karşılanacağını ayrıca planda geçen mektebin bir kısmının mabet olmasında bir mahzur olmadığı anlaşılmış olduğundan ruhsatı içeren iradenin Ordu'ya gönderildiği görülmektedir.²⁰⁹

Ordu Kazasındaki gayrimüslimlerin zaman zaman da şehirdeki evleri izinsiz olarak okul ve kilise haline dönüştürmeleri, yasak olmasına rağmen bu evleri ruhsatsız olarak ibadethane ve okul olarak kullanmaya çalışmaları halkın şikâyetlerine neden olmuştur. Örneğin; Fatsa'nın Rum mahallesinde Lamriyani oğlu Kostantin'in hane olarak inşa ettiği binasının üst katını gizli olarak Protestan ibadethanesi, alt katını da erkek ve kızlar için okul olarak kullandıkları Ortodoks Rumlar tarafından yetkililere şikâyet üzerine anlaşılmıştı.²¹⁰

Kayıtlarda buradaki Protestanların rast geldiklerini Protestan yapmak ve kandırmak için açıktan çalıştıklarının da şikâyet konusu oldukları anlaşılmaktadır.

²⁰⁶ BOA, BEO, 584/43746, 4 Mart 1311/16 Mart 1895.

²⁰⁷ BOA, BEO, 404/30293, 19 Mart 1894.

²⁰⁸ BOA, BEO, 406/30376, 9 Mayıs 1310/21 Mayıs 1894.

²⁰⁹ BOA, İ.AZN., 13/23, 1 Mart 1311/13 Mart 1895.

²¹⁰ Ekinci, 2006, s.68-72.

Bu tür hareketlerin men edilmesi ve ruhsatsız olarak ibadet için kullanılan binanın da engellenmesi istenmektedir. ²¹¹

Orduda kayıkların çekilmesine mahsus olmak üzere terk edilmiş olan boş arsadan 500 arşın miktarı kısmın 4-5 sene önce Perşembe vergi kâtibi Abdullah Efendi'ye satılmış ve şimdi de oraya bir Protestan kilisesi inşa edileceğine dair bir haber alınmıştır. Gelen bilgiye göre, söz konusu arsanın kayıkların çekilmesine tahsisi Rum Protestan ahali arasında nifak çıkarması ile bir sorun çıkmasına engel olmak için ve kayık çekilmesine mahsus başka bir mahal olmamasına bağlı olarak men edilmiştir. ²¹²

Ordu'daki Protestanlar için kilise yapılmak üzere belirlenen arsa için Rum ahalisi adına Ordu Metropolit vekili tarafından vilayete telgrafla teşekkürde bulunulmuş ancak Rum hanelerinden uzak olmasından dolayı yine müracaat ve şikâyete kalkışmaları işi müşkül duruma düşürmekten başka bir şey olmadığından kilise inşasının kesinlikle bitirilmesi Ordu kaymakamlığına bildirilmiştir. ²¹³

Ordu'da inşa olan Protestan kilise ve mektebinin inşaatı esnasında Rumlar tarafından taarruzda bulunmalarından dolayı daha büyük bir kargaşaya mahal vermemek üzere daha kabiliyetli bir kaymakama ihtiyaç duyulması nedeniyle Giresun kaymakamı Nevzat Bey Ordu'ya görevlendirilmiştir. ²¹⁴

Kazadaki Protestanlar ile Rumlar arasında yaşanan anlaşmazlıklardan birisi de durumun kayıkçıların çekek yerlerine kadar sirayet etmesine sebep olmuştur. Kasabada Rum kilisesi yakınında önceden hane olarak yapıp daha sonra kilise mektep olarak kullanılmaya başlanan bina Rumların tepkisini çekmiş ve iki taraf arasında pek çok münakaşa çıkmıştır. Olay Babiali'ye yansınca Protestanlar için münakaşadan uzak bir yerde ve iki taraf arasında nifaktan uzak bir yerde arsa tedarik edilmesi istenmiştir. O sırada Ordu'da olan defterdar Şefik Bey durumla ilgili yerel hükümetle yaptığı istişare neticesinde kasabanın sahilinde mahzurdan uzak bir yerde Protestanlar için bir arsa satın alınarak yapılacak mabedin haritası ve sair evrakları Adliye Nezaretine gönderilmiştir. Ayrıca

²¹¹ BOA, MKT.MHM., 700/10.2.1., 8 Mayıs 1310/20 Mayıs 1894.

²¹² BOA, DH.MKT., 360/30, 26 Mart 1311/7 Nisan 1895.

²¹³ BOA, A.MKT.MHM, 700/22, 6 Şubat 1310/18 Şubat 1895.

²¹⁴ BOA, DH.MKT, 416/31, 6 Ağustos 1311/18 Ağustos 1895.

buranın kayıkların çekek yeri olamayacağı böyle bir şeyin ihtilafı geri döndüreceği ifade edilmiştir²¹⁵. Daha sonra liman reisi buranın kayıkların çekek yeri olduğunu iddia ederek olay çıkardığı ve bir mesele çıkmasının önlenmesi istenmiştir²¹⁶. Daha sonra buradan başka kayıkların çekek yeri için başka bir mahal olmadığı için buraya Protestanlarca bina yapılması kayıkçıların hakkında insafsızlık olacağından men edilmesi talep edilmiştir²¹⁷.

2.3.3.1.2. Ordu Merkezi Dışında Çıkan Anlaşmazlıklar

Günümüzde Ordu iline bağlı Mesudiye’de de kilise yapımına yönelik bir anlaşmazlık çıktığı görülmektedir. Mesudiye, 1891’de II. Abdülhamid’e atfen Hamidiye adını almış ancak II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Mesudiye adını almıştır. Kaza, 20 Mayıs 1933’te Şarkikarahisar’ın Sivas İli’ne katılmasıyla, Şarkikarahisar’dan ayrılarak Ordu’ya bağlanmıştır.²¹⁸

1902 yılı itibariyle Sivas vilayetine bağlı olan Hamidiye (Mesudiye) kazasına bağlı Sarı Hasan köyünde kilise olarak tamir ve inşası talep edilen bina hakkında tahkikat yapılarak adı geçen köyde kilise yapımı için teşebbüs edilen binanın çiftlik dâhilinde olup bu teşebbüse çiftlik sahiplerinin asla rıza ve muvafakatleri olmadığı anlaşıldığından ve başkasının tasarrufunda bulunan araziye dâhil ve taarruz olunması arazi kanununun 14. maddesi hükmünce engellenmekle beraber zaten çiftlik dahilinde bulunanların ortakçılık ile kiracılıktan ibaret olarak araziye tasarrufları bulunmadığına nazaran arazi sahiplerinin rızası olmadıkça mabet ittihaz edilmiş olan mahallin tamir ve tecdidini cihetine gidilmesi kanuna aykırı bulunmuştur.²¹⁹

Mesudiye kasabasında Rum cemaatine ait olmak üzere kasaba halkından Yorgi Tekride, Hralambu Yefidi ve Davmiyan Rafaelidi adlı kişiler tarafından 50’şer lira verilerek inşa olunacak Rum kilisesinin inşasında bir sakınca olmadığı bildirilmiştir. Kilisenin inşa edileceği arsanın 2250 metre büyüklüğünde ve 4000

²¹⁵ BOA, DH.MKT., 360/30.2.1, 28 Recep 1312/ 25 Ocak 1895.

²¹⁶ BOA, DH.MKT., 360/30.3.1, 4 Mart 1311/16 Mart 1895.

²¹⁷ BOA, DH.MKT., 360/30.5.2, 26 Mart 1311/ 7 Nisan 1895.

²¹⁸ <http://www.ordukulturturizm.gov.tr/TR-106769/mesudiye.html> (15 Ocak 2019).

²¹⁹ BOA, BEO, 1875/140587, 19 Haziran 1318/2 Temmuz 1902.

kuruş kıymetinde bir tarla olup ve kasabada 14 hanede 37 nüfus erkek ve 44 nüfus kadın ve yabancı namıyla üç hanede 9 nüfus erkek ve 6 nüfus kadın mevcut olduğuna ve inşa olunacak kilise taş bina olarak uzunluğu 22 metre ve genişliği 14 metre olup çan kulesinden zeminine kadar yüksekliği 20 arşından ibaret olacağına dair plan ve resim ve keşif varakalarının sunulduğu belirtilmektedir.²²⁰ Kilise inşaatının tamamlanmasına kadar hanenin belirli bir süre kilise olarak kullanılmasına ruhsat verildiği de görülmektedir.²²¹

Kilisenin kapladığı alana ilişkin ölçüler ise ilgili belgede şu şekilde verilmektedir. Batı tarafı 46 metre 50 cm, doğu tarafı 47 metre 70 cm, güney tarafı 53 metre 70 cm ve kuzey tarafı ise 53 metre 70 cm' dir.²²²

Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere Osmanlı'da gayrimüslimlerin kilise yapmalarına izin verilmesi için belli bir nüfusa sahip olmaları ölçü alınmıştır. Çünkü gayrimüslimlerin 10 ve üzeri hane sayısı ile yaklaşık 80-90 kişilik nüfusa ulaştıklarında kilise inşa talebinde buldukları görülmektedir. Böylece belli bir nüfusa ulaşan gayrimüslimlerin inanç ve ibadet hürriyetlerini sağlamak için kilise inşası talebinde buldukları görülmektedir.

Ordu merkez dışında yaşanan bir başka anlaşmazlığın da Fatsa kazasının Alaçam köyünde yaşandığı görülmektedir. Burada yaşayan Protestanlar mahalledeki Rumlar tarafından darp ve tahkir edilmiş, nahiye müdürü de buna göz yummuş, durum Protestanlar tarafından şikâyet edilmiştir. Yapılan tahkikatta Kadın erkek 10 Rum ve 6 Protestan toplam 21 kişinin arasında mezheplerinden dolayı tartışma çıkmış ve durum mahkemeye intikal etmiş. Yapılan tahkikatta şikâyet başka renge bürünmüş ve Alaçam Protestan cemaati vaizi Nikoli'nin evinin alt katını ruhsatsız olarak mektep yapma desisesinden dolayı olayın ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Yapılan yazışmalarda bu teşebbüse meydan verilmemesi, şayet usulü dairesinde ruhsat için müracaat ederse Maarif Nezareti ile gerekli yazışmaların yapılması istenmektedir.²²³

²²⁰ BOA, ŞD, 1818/3, 15 Teşrinievvel 1323/28 Ekim 1907.

²²¹ BOA, ŞD, 1818/3, 13 Haziran 1324/26 Haziran 1908.

²²² BOA, ŞD, 1818/3, 23 Teşrinievvel 1324/5 Kasım 1908.

²²³ BOA, DH.TMIK.M, 156/3.4., 2 Teşrinievvel 1319/15 Ekim 1903; BOA, DH.TMIK.M, 156/3.3.,15 Mayıs 1319/ 28 Mayıs 1903; BOA, DH.TMIK.M, 156/3.2.,1 Mayıs 1319/ 14 Mayıs 1903; BOA, DH.TMIK.M, 156/3.1.,22 Nisan 1319/ 5 Mayıs 1903.

Fatsa Kasabasında yaşanan bir diğer anlaşmazlık ise Ermeni cemaatinin kiliselerinin avlusuna çocukları için bir mektep inşa etmek istemelerinden ileri gelmiştir. Önce Ermenilerin mektep yapmak istediği arazinin Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından yazılan yazıda mektep yapımı için uygun olduğu ve Ermeni patrikliği ile yapılan görüşme sonunda usulünce ruhsat verilmesi istenmişse de²²⁴ daha sonra mektep yapılmak istenen yerin Gülbahar Hatun Vakfı'na ait olduğu belirtilerek Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile yapılan yazışmaların sonucuna göre hareket edilmesi istenmektedir.²²⁵

2.3.3.2. Yabancı Devletlerin Müdahaleleri

Trabzon vilayeti dâhilinde Protestan faaliyetlerinin en canlı olduğu yerlerden birisi Ordu idi. Trabzon İngiliz konsolos yardımcısı Alfred Biliotti, Ordu'daki Protestanların faaliyetleriyle yakından ilgiliydi ve İngiliz elçiliğine bu durum ve faaliyetleri hakkında bilgi vermişti. Biliotti Nisan 1881'de yazdığı mektupta, Ordu'daki Protestanların sorunlarını önce gayri resmi bir şekilde, sonra da bir takrirle resmen, Trabzon valisi Sırrı Paşa'ya ifade ettiklerini bildirmişti. Konsolos, İngiliz elçisine yazdığı mektupta, Ordu'daki Protestanların, kiliselerinin ayrılma işlemlerinin devam ettiği yaklaşık bir aylık geçiş dönemi sırasında, Rumların kötü ve kaba davranışlarına ve baskılarına maruz kaldıklarını, yerel otoritelerin, kilise ve okulları kapanma tehlikesi yaşayan Protestanları koruyamadıklarını, kaza kaymakamının Vilayet tarafından gönderilen emirlere rağmen fazla bir şey yapmadığından şikâyet ediyordu²²⁶

Buna ilişkin yazıda İngiliz konsolosluğu 1894'te, Ordu kasabasında Protestanların hanelerde icrayı ayinlerine Rum metropoliti ile cemaati tarafından gerçekleşen müdahaleye dair İncil cemiyeti kâtibi Mösyö Arnold'ın Ortodoks ve Protestan cemaatleri arasındaki ilişkileri düzeltereğini düşündüğünü belirtmiştir.²²⁷

²²⁴ BOA, BEO, 957/71711.2.1., 17 Zilkade 1314/19 Nisan 1897

²²⁵ BOA, BEO, 957/71711.1.1., 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897.

²²⁶ Ekinci, 2014, s.15.

²²⁷ BOA, HR.İD., 2039/5, 29 Temmuz 1310/10 Ağustos 1894; BOA, HR.SYS., 1782/62, 20 Haziran 1312/2 Temmuz 1896.

Hariciye nezaretine 1894 tarihinde İngiltere elçiliğinden gönderilen yazıda da Ordu Rum Protestanlarının buldukları mahalde ayin hakları olduğu halde bir kilise inşasına karar vererek iki arsa bulup kilise inşası izni verilmesini yerel idarecilerden talep etmişlerdir.²²⁸

Ordu'da 400 kişi kapasiteli geniş bir hane olmaması ve Protestan cemaatinin 200 kişi kapasiteli Ermeni Protestan kilisesinde toplanmalarının Ortodoks Rumların arzularına da uygun olması nedeniyle muhalefet edilmemesi istenmektedir. Ayrıca İngiliz elçiliği, Protestanların Ortodoksların muhalefetine mahal vermemek ve asayişin sağlanması için Osmanlı memurlarına yardımcı olmak istemeleri nedeniyle, öncelikle başka bir yerde kilise inşa etmelerine izin verilmesi, ardından kiliseleri tamamlanıncaya kadar Ermeni Protestan kilisesinde ayin yapmalarına müsaade edilmesi ve son olarak şimdiye kadar kilise olarak kullanılan binayı mektep olarak kullanmalarına müsaade olunması şartlarıyla şimdiye kadar kilise makamında kullandıkları binayı artık o şekilde kullanmamaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Ancak İngiliz elçiliği, bu talepleri yerel idarenin uygun görmediğinden bahisle durumun merkezi hükümetçe çözüme kavuşturulmasını ısrarla vurgulamıştır.²²⁹

Daily News gazetesinin konuyla ilgili Dersaadet 'ten aldığı malumata nazaran Almanya, İngiltere ve Amerika Protestan heyeti de, Anadolu sahilinde bulunan 4000 nüfuslu Ordu şehrindeki Protestanların on sekiz aydan beri dini ayinlerini icra etmekten men edildiklerini bildiren bir haber yayınlamıştır. Habere göre Mart ayında Protestanlara papazın hanesinde ayinlerini gerçekleştirmeleri için müsaade edilmiş ise de Mayıs ayına tesadüf eden ikinci Pazar günü Rum Ortodoksları papazın hanesine hücum ederek 7 saat müddet haneyi taşlamışlardır. Orada bulunan Türk polisi olaya asla müdahale etmemiş ancak daha sonra dini vazifelerini yapmalarına ilişkin müsaade geri alınmıştır. Bu durum Dersaadet İngiliz sefiri Sir Filip Kuriye ve Dersaadet Amerika sefirine haber verilmiştir. Devlet-i aliyyede din hürriyetinin mevcut olduğunun vurgulandığı yazıda her ne kadar İngiltere elçisi pek çok gayret göstermiş ise de bir neticeye nail olamadığı ifade edilmektedir. Gazeteye göre Bab-ı Ali Rum Ortodokslarını çok fazla himaye etmektedir. Hâlihazırda Avrupa devletlerine takdim olunmak üzere bu durum

²²⁸ BOA, HR.İD., 2039/8, 29 Eylül 1310/1 Ekim 1894.

²²⁹ BOA, HR.İD., 2039/9, 8 Kanunuevvel 1310/20 Aralık 1894.

hakkında mufassal bir layiha hazırlandığı da gazetede vurgulanan bir diğer husustur. Haberin sonlarında gazete neşriyatı neticesinde Bab-ı Ali'nin yakın bir zamanda doğru tavır takınacağına umulduğu dile getirilmiştir.²³⁰

Haberden de anlaşılacağı üzere İngiltere, Osmanlı Hristiyan cemaatlerinden biri olan Ermeni Protestan cemaatinin dini haklarına yönelik Osmanlı hükümetinin yeterli gayreti göstermediğini ifade etmektedir.

İngiltere elçiliğinden gönderilen bir diğer yazıda, Trabzon vilayeti dâhilindeki Ordu kazası Rum Protestan cemaatinin bir kaç seneden beri kilise ve mektep olarak kullandıkları bir hanenin kirası 1892 senesinde bittiğinde mahalle Ortodoks cemaati Protestanların diğer bir hane kiralamalarına engel olmuşlardır. Ortodokslar tarafından gerçekleşen itirazın hükümsüz olduğu yerel hükümet tarafından da tasdik edilmiş ise de Ordu kaymakamı Protestanların başka bir hanede ayin yapmalarına izin vermeye yetkili olmadığını ve bir fermanı hümayun olmadıkça Protestanların ayinlerini icra etmelerini ve mektep inşa etmelerini men etmiştir. Protestanların taleplerine rağmen bu konuda henüz bir fermanı hümayun çıkarılmamasından dolayı 400 nüfustan oluşan bir cemaatin bir buçuk seneden beri dini vazifelerini icradan aciz kaldıkları belirtilmiştir.²³¹

Buradan, Osmanlı gayrimüslim dini dokusunu bozan ve yeni yeni bu toplumlara sirayet eden misyonerlikten beslenen Protestanlık, Katoliklik gibi yeni mezheplere karşı Osmanlı idarecilerinin geleneksel Hristiyanların yanında durduğu anlaşılmaktadır.

Konuya ilişkin Osmanlı merkezi hükümetine teşekkür edilen yazı şöyledir: *“...Ordu Protestan cemaati için yeni bir kilise inşasının canibi babı aliden “teshil” buyurulacağı haberi bizce mucibi kemali şükür ve minnettari olmuştur. Şu biçarelere kilise inşasına muktezi meblağı tedarik hususunda muavenete zaten çalışmış olduğumuz gibi badema dahi çalışacağımızdan ilk defa olarak kendilerine bir miktar para gönderdik. Binaenaleyh kilise planlarının asla dışarı tehir olmaksızın tasdiki bizce ne derece arzu edilmekte olduğunu beyana hacet yoktur. Ordu kilisesinin mevkiine dair Dersaadet'teki komitemizden mevrud mektubun hülasa-i münderecatını zât-ı sefiranelerine maal memnuniye işar*

²³⁰ BOA, Y.PRK.TKM., 32/3, 28 Haziran 1310/10 Temmuz 1894.

²³¹ BOA, HR.İD., 2040/15, 23 Mart 1310/4 Nisan 1894.

*eylerim. Komite kâtibi hükümeti seniyemizin bu işteki icraatı vakıasını takdiren bir takım elfaz ve takibatı sitayişkarane istimalinden sonra “kilisenin mevkiine dair taraf-ı sami-i cenab-ı sadaretpenahiden vuku bulup tamamıyla şayanı kabul olan tekalifden münbais memnuniyetimizi Rüstem Paşa hazretlerine beyan etmeniz arzu olunur. Bu işin bu derece mucibi hoşnut bir surette tesviyesi İncil cemiyeti azasınca hakikaten mahdudiyeti azime olduğu gibi dahi, kararı sami-i cenab-ı sadaretpenahinin vakıaları dahi bizce şükür ve minnetdarı olmuş idüğünün tarafı senaveranemden ilave izbar edilmesi cemiyetimizce arzu olunmaktadır. Ordu işinde henüz fazl ve hasm olunmayıp icrasını müsaade buyrulacağı bizce memul olan yalnız bir cihet vardır ki o da “mektebin” tekrar küşadına müsaade buyrulması gibi pek ziyade haizi ehemmiyet bir maddedir.”*²³²

Dolayısıyla kilise inşası hususunda Osmanlı hükümetine teşekkür etmekle birlikte mektep inşasında da aynı hassasiyetin gösterilmesi istenmektedir.

Protestan vaizi Pandeli Efendi de, Ordu kasabası Protestan cemaatinin mabethanesizlikten dolayı ibadetten mahrum iken Trabzon Defterdarı Şefik Bey ve Kaymakam Şükrü Bey’in hem insaniyetkarane müdahaleleriyle kilise inşasına münasip arsa tedarik etmeleri Protestan cemaati namına samimi teşekkürlerini sunmaktadır.²³³

Ordu’daki Protestanlar, Trabzon Protestan Ermenilerinin reisi aracılığıyla İngiliz ve Amerikan konsolosluklarına ulaşmışlardı. Protestanlar kiliseye giderken Rumların sözlü, taşlı saldırılarına, silahlı tehditlerine maruz kaldıklarını, başta Fidangouroglou Andrea, oğlu Nicola, Hadji Gorgon, Hatchika ve diğer bazı Rumların son pazar günü yapmış olduğu saldırılardan sonra kilise ve okullarına gidemediklerini belirtmişlerdi. Dahası resmen şikâyet etmelerine rağmen mahalli yetkililerin mahkeme yerine işi nasihatle geçıştirdiklerinden şikâyetçiydiler. Konsolos, Protestanların korunması ve faillerin cezalandırılması için Trabzon Valisi Sırrı Paşa’dan duruma müdahale etmesini, telgraf emri göndermesini talep etmişti.²³⁴

²³² BOA, HR.İD., 2039/10, 20 Kanunuevvel 1310/1 Ocak 1895.

²³³ BOA, HR.SFR., 3/446, 10 Teşrinievvel 1310/22 Ekim 1894.

²³⁴ Ekinci, 2014, s.15.

Burada Protestanlara karşı tepkinin Müslümanlardan ziyade gayrimüslimlerden geldiği anlaşılmaktadır. Bu da Osmanlı'nın elini rahatlatmaktadır. Eğer aynı muameleyi Müslümanlar göstermiş olsaydı Avrupa kamuoyu bunu Osmanlıya karşı kullanırdı şüphesiz.

Buna ilişkin bir belgede, Ordu kasabasında inşa olunan Protestan kilise ve mektebine taarruz eden Rumlar hakkında yürütülen tahkikat çerçevesinde inşaat bir müddet tatil ettirilmiş ise de inşaatın tamamen durdurulmasının uygun olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim İngiltere ve Amerika elçiliklerinin konuya müdahil olarak kilise inşaatı meselesini şikayet malzemesi haline getirecekleri düşünüldüğünden buna meydan ve mahal verilmemek üzere taarruza cüret eden erkeklerin önde gelenlerinden bir kaçının merkez vilayete ibret olmak üzere gönderilmesi ve inşaaata devam edilmesi Trabzon vilayetinden istenilmektedir.²³⁵

Ordu'daki Protestanların durumuna müdahale eden yalnızca İngilizler değildi. Aynı konuda Amerikan konsolosluğu da Trabzon valiliğine bir takrir vermişti. Konsolosların 19 Nisandaki resmi takrirleri üzerine Vali Sırrı Paşa, bu konuya konsolosların müdahalesini yersiz bulmuş, fakat konuyla ilgili olarak Ordu kaymakamlığına gerekli telgrafların çekildiğini beyan etmişti. 1881 yılında Rum ve Protestanlar arasında yaşanan gergin ilişkilerin, 1894 yılında yeniden ve belki daha keskin olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Anadolu'da 1893 Ermeni olayları, yalnızca hadiselerin yoğun bir şekilde cereyan ettiği yerleri değil, Ermenilerin yaşadığı alanları da doğrudan veya dolaylı olarak etkilemişti. Olayların merkezinden uzaklaştıkça farklı biçim aldığı, daha yumuşadığı, tepkilerin biçim değiştirdiği anlaşılmaktadır. Merkezde bu açık bir isyan, ayaklanma denemesi, olarak görünürken Ermeni nüfusun ve etkilerinin nispeten daha az olduğu vilayetlerde bu olaylar ve karşı tepkilerin farklı biçimlerde olduğu, Ordu'da olduğu gibi doğrudan Ermenilere karşı değil fakat özellikle onlarla ilgili olduğu için Protestanlara karşı gösterilen tepkiler şeklinde olabileceği akla gelmektedir. Ordu kazasında yaşanan boyutunun kilise anlaşmazlığı şeklinde ortaya çıktığı söylenebilir. En azından bu kilise meselesinin Ordu'daki cemaatler arası gerginliği artırdığı açıktır. Ordu'da, daha önce de yaşanmış olan Ortodoks-Protestan problemini bu sefer daha da keskin olarak yeniden gündeme getiren

²³⁵ BOA, MV., 84/88, 9 Mayıs 1311/21 Mayıs 1895.

olayın, Protestanların Ortodoks Rumlar arasında yaptıkları çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Zamanla sayılarının artması sebebiyle Ordu'da Rum Protestanların, kiliseleri inşa edilinceye kadar Ermeni Protestanlara mahsus kilisede ibadet etmelerine engel olunmamasını istedikleri görülmektedir.²³⁶

2.3.4. Kiliselerin İnşasına İlişkin Şikâyetler

1894'te Trabzon vilayetine yazılan bir yazıda Protestan kilisesinde ayın yapılmasına izin verilerek kendi mektep ve kiliselerinin ayinden men edildiğine ilişkin Kominot tarafından Rum Patrikhanesine bir şikâyet telgrafnamesi gönderilmiştir. Merkez tarafından kapalıdır denilen kilise ve mekteplerin durumlarının ne olduğu ve ne sebeple kapatıldıklarının vilayetten sorularak araştırılması istenmektedir.²³⁷

1896'da Rum Ortodoks patrikhanesi tarafından Anadolu'nun çeşitli yerlerine gönderilen kilise malları ve eşyalarına ait hırsızlık ve eşkıyalık faaliyetlerinin de şikâyet konusu olduğu görülmektedir. Buna ilişkin bir örnekte gasp edilen kilise ve mekteplerin zayi olan eşyasının yerine bazı hayırseverler tarafından temin edilen kilise eşyaları ve mektep gereçlerinin bir sandık içinde olduğu halde Tokat ve Malatya'daki kilise ve mekteplere Patrikhane görevlisi rahip Ayeciyan Bedrusi Efendi ile gönderilmekte iken Turhal nahiyesi yakınlarında birtakım eşkıya tarafından hücum ve eşyaların içinde olduğu sandığın gasp olunarak adı geçen yerlerdeki kilise ve mekteplerin ruhani eşya ve gereçlerden mahrum kalacağından bahisle Trabzon vilayet merkezinden sandıkların buldurulması istenmektedir.²³⁸

Buna ilişkin bir diğer kayıтта Trabzon sancağında yer alan Lazgud karyesi ahalisinden Eminoğlu Mehmet, Mercanoğlu Muhsin ve Kürdoğlu İbrahim firarda bulunan arkadaşlarıyla Ünye kasabasında bulunan Rum kilisesinden önemli

²³⁶ Ekinci, 2014, s.15.

²³⁷ BOA, BEO, 404/30293, 7 Mayıs 1310/19 Mayıs 1894.

²³⁸ BOA, DH.TMIK.M., 25/17, 7 Kanunuevvel 1312/19 Aralık 1896.

miktarda gümüş ve çeşitli eşyaları çalmalarından dolayı üçer sene müddetle hapis cezasına çarptırıldıkları görülmektedir.²³⁹

Bir diğer belgede ise, Canik sancağına bağlı Ünye kasabasına tabi Rum milletine ait Meryem Ana Kilisesinde 1863 yılı Ramazan ayında gece vakti hırsızların girerek bir takım gümüş malları gasp etmeleri nedeniyle ceza müeyyide uygulandığı anlaşılmaktadır.²⁴⁰

Çalınan eşyalar kayıtlarda şu şekilde listelenmiştir:²⁴¹

Tablo 8: Meryemana Kilisesinden Çalınan Eşya Listesi

Çalınan Malzeme Adı	Adedi
Gümüşten mamul bel kemeri başları parça/ 8	Yalnız sekiz adet
Kanadil askısı sim zincir ve halka /9	Yalnız dokuz adet
Gümüşten mamul zikobodnivo denilen şekli kase resmi olup bunun dışarısından kaplaması olan büyük kase ve taksiri deruninde bulunan küçük kase/1	Yalnız bir adet
Meryem ana tasviri üzerine çekilen gümüşten mamül örtünün südüsü hissesinden humsu hissesi parça/5	Yalnız beş adet
Gümüş kanadil /15	Yalnız on beş adet
Simden mamül kanadil boğazı parça/2	Yalnız iki adet
Küpe /1	Yalnız bir adet
Gümüş kâlf /1	Yalnız bir adet
Hurda gümüş parça/13	Yalnız on üç adet
Simden mamül nısfı tepsi parça/1	Yalnız bir adet
Simden mamül zincir başı parça/2	Yalnız iki adet
Kanadil zincirlerinden sim parça/7	Yalnız yedi adet
Simden mamül nısfı günlük kâlf (halı) parça/1	Yalnız bir adet
Günlük kandil asmak için şamdan nısf /1	Yalnız bir adet
Kanadil asmak için şamdan /1	Yalnız bir adet
Hepsi /320 Esamisi/ 15/4 yalnız on beş esamisi Yalnız 4 kıyye 320 dirhemdir	
Atik entari /1	Yalnız bir adet
İşlemeli entari tam/ 1	Yalnız bir adet
Bel kemeri sade fi /2	Yalnız iki adet

²³⁹ BOA, MVL., 652/96, 20 Temmuz 1279/1 Ağustos 1863.

²⁴⁰ BOA, MVL., 652/96, 26 Mayıs 1279/7 Haziran 1863.

²⁴¹ BOA, MVL., 652/96, 17 Şevval 1279/7 Nisan 1863.

Sevâhiden mamül keşiş kebeciği tam /1	Yalnız bir adet
Keşişe mahsus müstamel entarinin nısfı miktarı parça /2	Yalnız iki adet
Mai atlas serme eşyası oda kapısı perdesi parça/1	Yalnız bir adet
Kullanılmış keşişe ait bel kemeri /5	Yalnız beş adet
Sevâhiden mamul kolluk parça /5	Yalnız beş adet
Kenarı sırma ile mamül papaza mahsus omuz bohçası/ 1	Yalnız bir adet
Keten /2	Yalnız iki adet
Etrafı işlemeli keşiş boğazlığı /2	Yalnız iki adet
İşlemeli bohça /1	Yalnız bir adet
12 Yalnız on iki esami	
Sim buhurdanla birlikte takım / 1	Yalnız bir adet
Sim yedek / 1	Yalnız bir adet
Bunların üzerlerine sevâi ve sırma şerit ile mükemmel bohça /3	Yalnız üç adet
Sim kaşık /2	Yalnız iki adet
Sim olarak sacayak / 1	Yalnız bir adet
Sim olarak tepsi / 1	Yalnız bir adet
sevâi papaz esvabı /1	Yalnız bir adet
Külabdonlu humsu peştamal/ 1	Yalnız bir adet
İpekli keşan bohça /1	Yalnız bir adet
Diğer derununda üstü yazılı kırmızı taş/1	Yalnız bir adet
Sim meryemana resminde haç ve beraberindekiler /3	Yalnız üç adet
Sim kanadili kebir ve sağır / 18	Yalnız on sekiz adet
Kilisenin papaz odası perdesi/ 1	Yalnız bir adet
Sevâi bilezik tarzı /5	Yalnız beş adet
Diğer kezalik kuşak sedef /1	Yalnız bir adet
Sim papaz bel kuşağı / 4	Yalnız dört adet
Papaz boğazlığı sevâi olarak/ 2	Yalnız iki adet
Papaz gömleği sevâi olarak/ 3	Yalnız üç adet
Nakit mevcut halise tahminen / 21	Yalnız yirmi bir adet
Pamuk ve sair çarşaf / 17	Yalnız on yedi adet

Bu malzemelerin hırsızlar yakalandıktan sonra Trabzon vilayetinden bir senetle Akdiloğlu İstiradil, Enzuha ve adı geçen kilisenin papazı Yorgi' ye teslim edildikleri anlaşılmaktadır²⁴².

²⁴² BOA, MVL., 652/96, 17 Şevval 1279/7 Nisan 1863.

SONUÇ

Gayrimüslimler tüm Osmanlı devletinde olduğu gibi Ordu kazasında da din ve vicdan hürriyeti kapsamında kilise inşa ve tamir faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kiliselerin inşa ve tamir sürecinde Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğunca Müslüman halk ve Hristiyan cemaatler arasında dengeyi sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Hiç şüphesiz bu süreçte bir takım anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Bu çerçevede gerek Müslüman halk ile Hristiyan cemaatler arasında gerekse Hristiyan cemaatlerin kendi aralarında bazı problemlerin yaşanmıştır. Ordu özelinde özellikle Rum Ortodoks ve Ermeni Protestan cemaatlerine ait kiliselerin inşa ve onarımına yönelik yazışmalarda bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Kiliselerin yan yana olması ve bazı Rumların Protestanlığı kabul etmesinin de aradaki ilişkileri iyice sertleştirdiği gözlenmiştir.

Misyonerlik merkezli yeni açılan kiliseler Müslümanlardan ziyade Osmanlı geleneksel dokusunun devamı Ortodokslardan ve Gregoryen Ermenilerden tepkiler gelmiştir. Bu ise Osmanlı idarecilerinin bir nebze de olsa elini rahatlatmıştır. Misyonerlik merkezli gelen kilise ve mektepler asimilasyonu da beraberinde getirdiğinden gelenek ve alışkanlıkların zemin değiştirdiğini gören özellikle Ortodoks Rumlar buna çok büyük tepki göstermişlerdir.

Çalışmamızda Ordu'da Osmanlı son dönemine kadar kilise yapım, onarım faaliyetleri ve bu süreçte yaşanan anlaşmazlıklar ele alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı dönemi Ordu'sunda kiliseler ve bu kiliselere mensup cemaatler ele alınmıştır. Daha sonra, Ordu'daki kiliseler, kiliselerin tamir ve inşası ile bu süreçte yaşanan uygulamalar, anlaşmazlıklar ve Batılı devletlerin müdahalelerine yer verilmiştir.

Aslında Tanzimat ve Islahat fermanları bu yönüyle düşünüldüğünde Osmanlı geleneksel gayrimüslimlerinin haklarından ziyade misyonerlik merkezli yayılan yeni mezhep ve kiliselerin yeni haklarını geliştirmiştir.

Bu bağlamda Tanzimat ve Islahat fermanlarının gayri Müslimlere tanıdığı haklar, 19. yüzyıl Osmanlı evreninde Batılı devletlerin bu hakları bahane ederek Osmanlı'nın iç işlerine karışmasına yol açtı. Ordu'daki Ortodoks Rumlara ilişkin meselelerde Rusya; Protestan Ermenilere ilişkin kilise inşa ve tamirlerinde ise

İngiltere ve Amerikan elçiliği devreye girerek konuyu çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.

Osmanlı'da kilise inşa ve tamirine yönelik kapsamlı bir prosedür işlediği de anlaşılmaktadır. Buna göre, öncelikle tamir veya inşanın gayrimüslim cemaat lideri tarafından talep edilmesi gerekmektedir. Bu müracaatta kilisenin yangın, deprem veya eskimesi gibi hangi gerekçeyle tamire ihtiyaç duyduğu belirtilirdi.

Kilise binalarının inşasında öncelikle bulunduğu mevkinin cami, mescit veya kale yakınlarında olup olmadığına öyle ise ne kadar mesafede olduğunun tespit edilmesi istenmektedir. Daha sonra yapılacak binanın kimler adına kayıtlı olduğu, mülk, vakıf veya devlet arazisi olup olmadığı, metrekaresi ve kıymeti ve inşa edilecek yerin uzunluk, genişlik ve yükseklik ölçüleriyle, kapı, pencere ve oda sayıları belli olacaktır. Ayrıca inşaatı yapılacak binanın hangi cemaate mensup olup orada o cemaatten ne kadar hane ve nüfus mevcuttur. İnşaat masrafı ne suretle ve kimler tarafından tesviye edilecektir. Bu durumların da net olarak belirtilmesi istenmektedir. Yapılacak binaya ait daha önce ruhsat verilip verilmediği ve şayet verildiyse hangi tarihte ve ne surette ruhsat alındığının belirlenmesi de istenmektedir. İnşaatı talep edilen binaların devletçe tasdik veya resmi ruhsatının olup olmadığı araştırılacaktır. Ayrıca inşaat yapılacak arsaların haritaları ile durumlarını gösteren senetlerinin de gönderilecek evraklara eklenmesi de tahkikat sürecinde istenilen bilgiler arasında yer almaktadır.

Kilise inşasına ilişkin başvuruların sonuçlanması noktasındaki süreç ise bir ile 2 yıl aralığında gerçekleşmektedir. Bu süreçte merkez ve taşra arasında yapılan yazışmalarda kilise inşasına ya müsaade edilmekte veya Müslüman veya diğer cemaatlerin ibadethanelerine çok yakın olması gibi çok büyük bir engel olması durumunda izin verilmediği anlaşılmaktadır. Bu süreler itiraz ve şikâyetler üzerine hiç şüphesiz artabilmektedir. Bunda Osmanlı idarecileri din ve mezhepler arasında toplumsal huzursuzluklar ve asayişsizliklerin sebebiyet vereceği olumsuzluklardan kaçındığı anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda Ordu'da kilise tamiri ve inşasında çıkan anlaşmazlıkların iki cemaat arasında çıktığı anlaşılmıştır. Bu anlaşmazlıklar Ortodoks Rumlarla Protestan Ermeniler arasındaki çıkmıştır. Ordu'da özellikle Rum kilisesi ve

Ermeni Protestan kilisesi arasında bir takım anlaşmazlıkların olduğu açıkça görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında kiliselerinin yan yana olması ve bazı Rumların Protestanlığı kabul etmesinin aradaki ilişkileri iyice sertleştirdiği gözlenmiştir.

Zamanla sayılarının artması sebebiyle Ordu'da Rum Protestanların, kiliseleri inşa edilinceye kadar Ermeni Protestanlara mahsus kilisede ibadet etmelerine engel olunmamasını istedikleri de görülmektedir.

Osmanlı yerel ve merkezi yönetimi Ordu vilayetinde gayrimüslimlerin kilise inşa ve tamir sürecinde isteklerini dinlemiştir. Bu isteklerin haklılığını ise ortaya koyduğu birçok ölçüt ile incelediği anlaşılmaktadır. Kriterlere uyanlara izin verilirken gerekli şartları taşımayanlara ise müsaade edilmediği görülmektedir. İnşa ve tamirine izin verilenlerin ise hem Müslümanların itirazına hem de gayrimüslimlerin kendi arasında herhangi bir itiraza yer verilmemesine dikkat edilmiştir. Çıkan anlaşmazlıklarda ise yöneticiler genellikle misyonerlik merkezli oluşan kilise ve mektepleri açanlardan ziyade Osmanlı geleneksel Hristiyanlığını temsil edenlerin yanında yer almıştır.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ

BOA, A.DVN.MHM, Cemaziyelahir 1268/Nisan 1852.

BOA, A.HUS., 298/25, 15 Mayıs 1310/27 Mayıs 1894.

BOA, A.MKT.MHM, 700/22, 6 Şubat 1310/18 Şubat 1895.

BOA, BEO, 155/11562, 28 Kanuni Sani 1308/9 Şubat 1893; 1875/140587, 19 Haziran 1318/2 Temmuz 1902; 3260/244499, 13 Şubat 1323/26 Şubat 1908; 3895/292061, 10 Cemaziyelevvel 1329/9 Mayıs 1911; 398/29843, 23 Nisan 1310/5 Mayıs 1894; 404/30293, 19 Mart 1894; 404/30293, 7 Mayıs 1310/19 Mayıs 1894; 406/30376, 6 Mayıs 1310/18 Mayıs 1894; 406/30376, 9 Mayıs 1310/21 Mayıs 1894; 413/30948, 15 Mayıs 1310/27 Mayıs 1894; 4310/323220, 1 Eylül 1330/14 Eylül 1914; 584/43746, 26 Şubat 1310/10 Mart 1895; 584/43746, 4 Mart 1311/16 Mart 1895; 652/48866, 20 Haziran 1311/2 Temmuz 1895; 652/48866, 3 Temmuz 1311/15 Temmuz 1895; 749/56126, 20 Şubat 311/3 Mart 1896; 749/56126, 21 Şubat 1311/4 Mart 1896; 841/63051, 22 Ağustos 1312/3 Eylül 1896; 841/63051, 22 Eylül 1312/4 Ekim 1896; 398/29843, 26 Nisan 1310/8 Mayıs 1894; 957/71711.2.1, 17 Zilkade 1314/19 Nisan 1897; 957/71711.1.1., 27 Zilhicce 1314/29 Mayıs 1897; 2862/214616.4, 10 Haziran 1322/23 Haziran 1906.

BOA, DH. MUI., 29/2, 5 Mart 1328/18 Mart 1912.

BOA, DH.EUM.2.Şb, 8/61, 17 Haziran 1331/30 Haziran 1915; 8/61, 17 Mayıs 1331/30 Mayıs 1915; 9/42, 11 Temmuz 1331/24 Temmuz 1915.

BOA, DH.EUM.EMN, 75/3, 11 Şubat 1329/24 Şubat 1914; 22/87, 2 Şubat 1331/15 Şubat 1916.

BOA, DH.H, 68/11, 9 Kanunusani 1328/22 Ocak 1913.

BOA, DH.MKT, 243/66, 17 Mayıs 1310/29 Mayıs 1894; 360/30, 12 Kanunusani 1310/24 Ocak 1895; 416/31, 6 Ağustos 1311/18 Ağustos 1895; 431/69, 16 Temmuz 1311/28 Temmuz 1895; 2668/20, 6 Teşrinisani 1324/19 Kasım 1908; 360/30, 26 Mart 1311/7 Nisan 1895; 11/39, 24 Mart 1309/5 Nisan

1893; 2380/109, 12 Haziran 1316/25 Haziran 1900; 2504/95, 11 Haziran 1317/24 Haziran 1901; 360/30.2.1, 28 Recep 1312/ 25 Ocak 1895; 360/30.3.1, 4 Mart 1311/16 Mart 1895; 360/30.5.2, 26 Mart 1311/ 7 Nisan 1895.

BOA, DH.TMIK.M., 25/17, 7 Kanunuevvel 1312/19 Aralık 1896; 68/57, 1 Mayıs 1315/13 Mayıs 1899; 68/57, 16 Mart 1315/28 Mart 1899; 68/57, 1 Nisan 1315/13 Nisan 1899; 156/3.4.,2 Teşrinievvel 1319/15 Ekim 1903; 156/3.3.,15 Mayıs 1319/ 28 Mayıs 1903; 156/3.2.,1 Mayıs 1319/ 14 Mayıs 1903; 156/3.1.,22 Nisan 1319/ 5 Mayıs 1903

BOA, HR.İD., 2039/10, 20 Kanunuevvel 1310/1 Ocak 1895; 2039/5, 29 Temmuz 1310/10 Ağustos 1894; 2039/8, 29 Eylül 1310/1 Ekim 1894; 2039/9, 8 Kanunuevvel 1310/20 Aralık 1894; 2040/15, 23 Mart 1310/4 Nisan 1894.

BOA, HR.SFR., 3/446, 10 Teşrinievvel 1310/22 Ekim 1894; 1782/62, 20 Haziran 1312/2 Temmuz 1896.

BOA, İ.AZN., 117/29, 21 Şaban 1332/15 Temmuz 1914; 13/23, 1 Mart 1311/13 Mart 1895; 13/23, 9 Mart 1311/21 Mart 1895; 15/3, 1 Haziran 1311/15 Haziran 1895; 18/12, 25 Şubat 1310/9 Mart 1895; 21/23, 11 Temmuz 1310/23 Temmuz 1894; 21/23, 22 Ağustos 1312/3 Eylül 1896; 81/16, 14 Eylül 1318/27 Eylül 1902.

BOA, İ.HR, 241/14315, 6 Şevval 1286/9 Ocak 1870; 253/15032, 2 Zilkade 1288/13 Ocak 1872.

BOA, İ.HUS.25/17, 26 Mayıs 1310/7 Haziran 1894.

BOA, MV., 235/161, 1 Haziran 1330/14 Haziran 1914; 79/90, 3 Nisan 1310/15 Nisan 1894; 84/88, 9 Mayıs 1311/21 Mayıs 1895.

BOA, MVL., 652/96, 17 Şevval 1279/7 Nisan 1863; 652/96, 20 Temmuz 1279/1 Ağustos 1863; 652/96, 26 Mayıs 1279/7 Haziran 1863.

BOA, ŞD, 1818/3, 13 Haziran 1324/26 Haziran 1908; 1818/3, 15 Teşrinievvel 1323/28 Ekim 1907; 1818/3, 23 Teşrinievvel 1324/5 Kasım 1908; 1656/20, 16 Teşrinisani 1309/28 Kasım 1893; 2636/3, 14 Mart 1310/26 Mart

1894; 2636/3, 19 Nisan 1310/1 Mayıs 1894; 2648/1, 9 Teşrinievvel 1309/21 Ekim 1893.

BOA, ŞD.MLK., 1818/3. 13Teşrinievvel 1323/26 Ekim 1907; 1818/3, 27 Eylül 1313/10 Ekim 1907.

BOA, ŞD. MLK.MRF., 1872/13, 18 Eylül 1329/1 Ekim 1913; 1872/13, 28 Mayıs 1329/10 Haziran 1913; 1872/13, 7 Temmuz 1329/20 Temmuz 1913.

BOA, ŞD.MRF.ML.NF., 1866/20, 10 Temmuz 1323/23 Temmuz 1907; 1866/20, 13 Kanunuevvel 1326/26 Aralık 1910; 1866/20, 26 Teşrinisani 1323/9 Aralık 1907; 1866/20, 27 Teşrinievvel 1321/9 Kasım 1905.

BOA, Y.A.RES., 118/36, 28 Eylül 1318/11 Ekim 1902; 83/78, 3 Teşrinisani 1312/15 Kasım 1896.

BOA, Y.PRK.TKM., 32/3, 28 Haziran 1310/10 Temmuz 1894.

2. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.

Akman, Mehmet, “Kilise (Fıkıh)”, *DİA*, C. 26, İstanbul 2002.

Alemdar, Süheyl, *Osmanlı Devleti'nde Kiliselerin Tamir ve İnşası (1839-1856)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.

Altınay, Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

Altınay, Ahmed Refik, *Onüçüncü Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1786-1882)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

Anonim, “İlin Özet Tarihi-Ordu”, *Yurt Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1984.

Arendonk, C. Van, “Kenise”, *İA*, C. 6, Eskişehir 1997.

Aslan, M. Abdullah-Melek Toparlak, “ XIX. Yüzyılın II. Yarısında Ordu Kazası ile Çevresinde Trabzon Salnamelerine Göre Müslüman ve Gayrimüslimler Açısından Sayılarla Eğitim-Öğretim” , *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 44, Erzurum 2010.

Ateşli, İzzet Bahri, *H. 1325-1330 Tarihli Ordu Kazası Şer’iyye Sicil Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.

Ayar, Talip, “İslahat Fermanı Sonrası Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası: Yomra Örneği”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. II, İstanbul 2016.

Ayar, Talip, “Osmanlı’nın Son Dönemi Maçka’da Kiliselerin Tamiri ve Yeniden İnşası”, *History Studies*, Volume 9, Issue 1, March 2017.

Aydın, Mehmet Akif, “Din, Gayrimüslimler”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994.

Aydın, Mehmet, “Kilise”, *DİA*, C. 26, İstanbul 2002.

Baş, Mithat, *İlkçağ’dan Günümüze Ordu Tarihi*, Yason Yayınları, Ankara 2014.

Baş, Mithat, *Ordu Yöresi Tarihi*, Ordu Belediyesi Yayınları, Ordu 2012.

Batuk, Cengiz; Süleyman Turan (2005): “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayını, Ankara 2005.

Baykara, Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Ankara 2000.

Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

Beldiceanu, Nicoara, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Örgütü (XIV-XV. Yüzyıllar)”, haz. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev.: Server Tanilli), Adam Yayınları, İstanbul 1999.

Beydilli, Kemal, *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisenin Tanınması (1830)*, yay. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995.

Beydilli, Kemal, Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit (II. Mahmut Devrinde Kilise Tamiri), *Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti*, ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.

Bozkurt, Gülnihal, “Osmanlı Devleti ve Gayrimüslimler”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, İstanbul 1992.

Braude, Benjamin; Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, C. 1, Holmes & Meier Publishers, New York 1982.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev.: Erol Üyepazarcı), İstanbul 2002.

Çadırcı, Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840–1876)”, *Bellekten*, C. LIII, S. 206, TTK Basımevi, Ankara 1989.

Çebi, Sıtkı, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, İstanbul 2000.

Çebi, Sıtkı, *Ordu Tarihi ve 50. Yılda Ordu Şehri*, Ordu Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Ordu 1973.

Demir, Necati, “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Tarihi Alt Yapısı”, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Demirkol, Kurtuluş, *Gölköy(Habsamana) Tarihi ve Müslim Nüfus Defteri*, Kitabî Yayınları, İstanbul 2016.

Ekinci, İlhan, “19. Yüzyılda Ordu Kazasında Ermeni Nüfusu ve Göçler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 60/2014.

Ekinci, İlhan, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Ordu Kazası’nda Müslim-Gayrimüslim Nüfusu ve İlişkileri”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 1, Trabzon 2006.

Ekinci, İlhan, *Halk, Ayan ve Devlet: Tanzimat Devri Ordu Kazası*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 5, Ankara 2011.

Ercan, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 1, 1990

Ercan, Yavuz, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Ercan, Yavuz, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", *Bellekten*, C. XLVII, TTK, Ankara 1984.

Erçal, İsmet, *Kumru Yöresi Tarihi*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2014.

Erdoğan, İbrahim, "Orta Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası", *Orta Karadeniz Kültürü*, Siyasal Kitapevi, Birinci Basım, Ankara 2005, s. 21-32.

Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. VII, İstanbul 1995.

Erkal, Mehmet, "Arşın", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1996.

Fayda, Mustafa; M. Macit Kenanoğlu-Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, C. 44, İstanbul 2013.

Güç, Ahmet; "Dinlerde Kible Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 2, 2002.

Güler, Ali, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri'nin Kaynak Olarak Önemi (4 numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar)", *OTAM*, C. 9, S. 9, 1998.

Gülsoy, Ufuk, “Islahat Fermanı”, *DİA*, C. 19, İstanbul 1999.

Günaydın, Suat Feyyaz, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, , Ordu 2011.

Gürsoy, Ahmet, *Şehir Coğrafyası Yönünden Ordu*,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

İlter, Fügen, “*Bazı Örneklerle Osmanlı Dönemi Mimarlığında XIX. Yüzyıl Ege Bölgesi Kiliseleri: Gökçeada (İmroz)-Ayvalık-Selçuk ‘Sirince-Kırkica Köyü’*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, Ankara.

Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 3, Nesil Yayınları, İstanbul 1996.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (Çev.: Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kaya, Önder, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Kenanoğlu, M. Macit, “Zimmî(Fıkıh)”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik, İstanbul 2012.

Koyuncu, Aşkın, “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.16, Çanakkale 2014.

Kurtaran, Uğur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Kütahya 2011.

Kurucu, Muhammet, *Ordu’nun Osmanlı Dönemi Mimari Dokusunun Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2014.

Madran, Emre, “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser ve Onarım Üzerine Gözlemler”, *Belleten*, C.XLIV, TTK Yayınları, Ankara 1985.

Okuyucu, Demet, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Rum Kiliseleri*”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, C. 1, Erzurum, 2013.

Olgun, Hakan, “Kilise Defterleri’ne Göre İstanbul’da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği”, *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir Arada Yaşamaları: İstanbul Tecrübesi*, (Ed.: Mehmet Fatih Arslan-Muhammed Veysel Bilici), İstanbul 2010.

Ordu Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, *Ordu Kültür Turizm Envanteri*, Ordu 2005.

Ortaylı, İlber, “Millet-Osmanlılar’da Millet Sistemi”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ordu, haz. Adnan Yıldız, Ordu Valiliği, Ordu 2013.

Öz, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Özcoşar, İbrahim, “19. Yüzyılda Diyarbakır’da Hristiyan Cemaatler”, *SBARD*, Eylül 2008, S. 12.

Özcoşar, İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 7, Diyarbakır 2003.

Özdemir, Hikmet, “Azınlıklar İçin Bir Osmanlı-Türk Klasığı: 1453 İstanbul Sözleşmesi”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4 (Toplum), Ankara 1999.

Özdemir, Mustafa, “Orta Karadeniz Bölgesinin Tarihi Coğrafyasına Bakış”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Siyasal Kitapevi, Birinci Basım, Ankara 2005.

Özel, Ahmet, “Gayrimüslim”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996.

- Öztürk, Levent, “Kilise(İslam Tarihi)”, *DİA*, C. 26, İstanbul 2002.
- Pala, Hikmet, *Bir Kentin Tarihi Ordu*, Altın Post Yayıncılık, Ordu 2013.
- Sami, Şemşeddin, *Kamus’ul Alam*, c. II, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.
- Sarıyıldız, Gülden, “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 2, Yıl. 1/2002.
- Saydam, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1999.
- Saylan, Kemal, ‘1868-1914 Yıllarında Ordu Kazası, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Sevim, Ali, “Süleyman Şah I”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010.
- Şahin, M. Süreyya, *Türkiye’de Patrikhaneler*, İstanbul 2003.
- Şimşek, Muttalip “Ankara Sancağında Yaşayan Gayrimüslimlerin Eğitim Öğretim Faaliyetleri (19.yüzyılın sonları ile 20.yüzyılın başlarında)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.15, Samsun 2016.
- Tansel, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, TTK, Ankara 1999.
- Tellioğlu, İbrahim, “Vital Cuinet’e Göre Karadeniz Bölgesinin Nüfusu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, Elazığ 1998.
- Tuğlacı, Pars, “Ordu”, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi, İstanbul 1985.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C. 2, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1978.
- Ünlü, Mucize, “Tanzimat Sonrasında Samsun Çevresinde Gayrimüslimlerin Kilise ve Mektep İnşa Ve Tamir Faaliyetleri”, *Samsun Araştırmaları*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun 2013.
- Waardenburg, Jacques, “Protestanlık”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007.

Yedyıldız, Bahaeddin, “Ordu”, *DİA*, C. 39, İstanbul 2007.

Yedyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Yedyıldız, Bahaeddin; Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

Yiğitoğlu, Mustafa, “Geçmişten Günümüze Anadolu’da Müslüman Hristiyan Münasebetleri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2012.

3. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.ordukulturturizm.gov.tr/TR-106769/mesudiye.html>. (15 Ocak 2019).

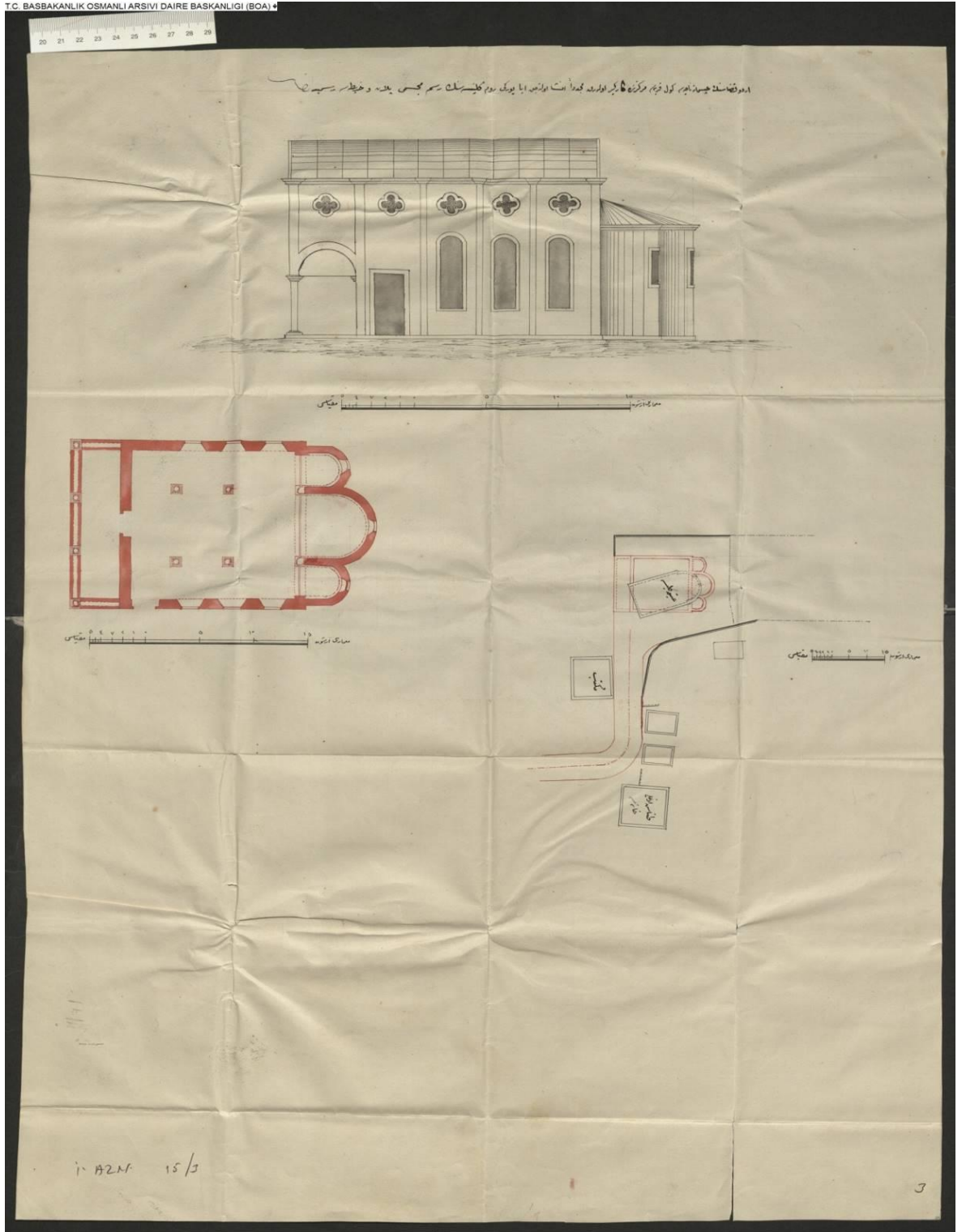
<https://team-aow.discuforum.info/t1329-Ordu-Kazasi.htm>. (01 Ocak 2019).

<http://www.unye.gov.tr/unyenin-tarihi> (15 Ocak 2019).

T.C. Ordu Valiliği Nüfus ve Vatandaşlık Müd.,
<http://www.orduinnufus.gov.tr/2016-yili-istatistikleri> (17 Eylül 2018).

<https://ipfs.io/ipns/tr.wikipedia-on-ipfs.org/wiki/Mesudiye.html> (03 Ocak 2019).

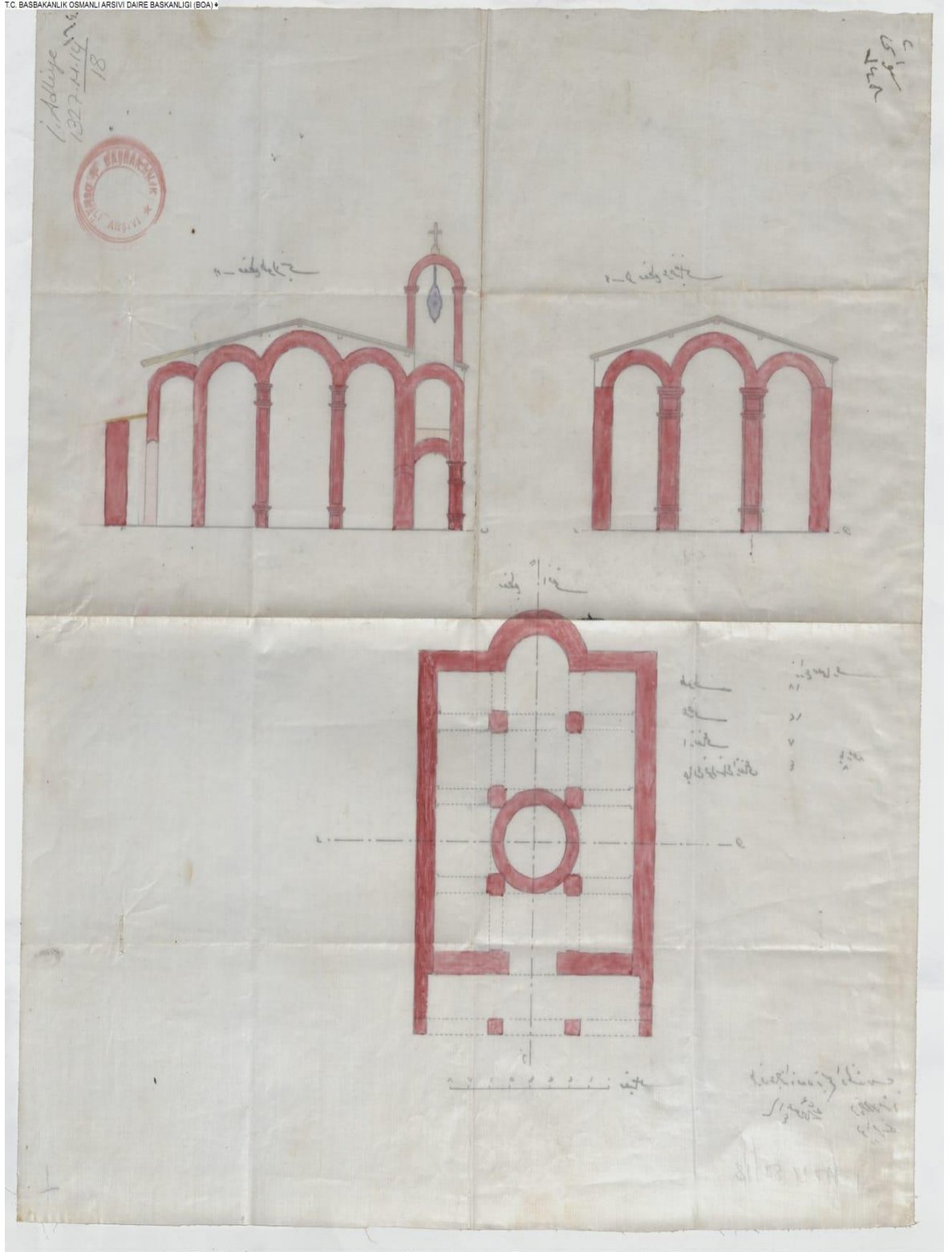
EK- 2: Ordu Kazasının Habsamana Nahiyesi Gölköy Merkezinden Yeniden İnşa Olunacak Aya Yorgi Rum Kilisesinin Resmi, Planı ve Haritası²⁴⁴

²⁴⁴ BOA, İ.AZN, 15/3, 25 Mayıs 1310/6 Haziran 1894.

EK-3: Ordu Kazasının Mesudiye Köyünde İnşa Olunacak Rum Kilisesinin Resmi ve Planı ²⁴⁵

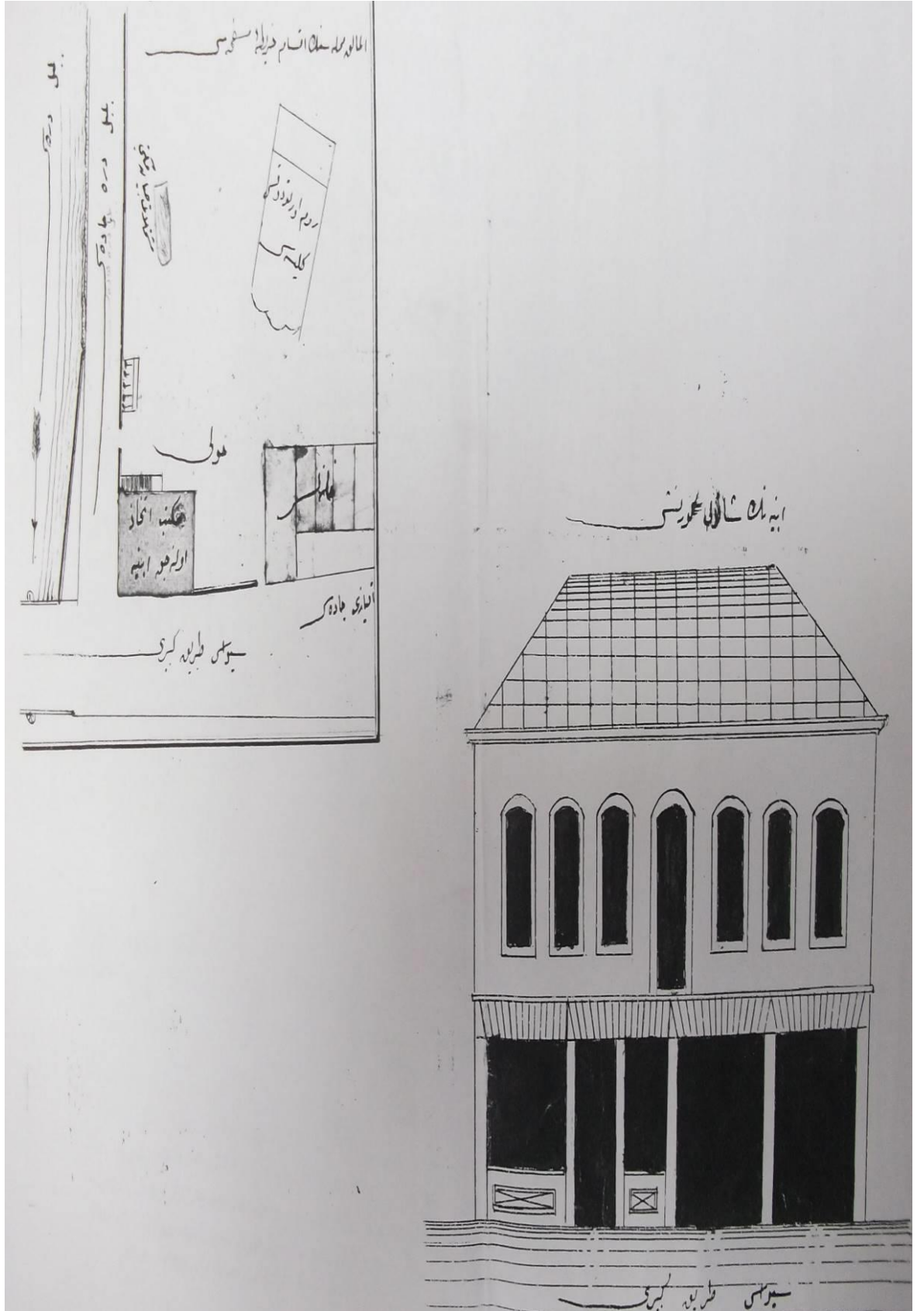
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) *

İAZN.00083.00018.001

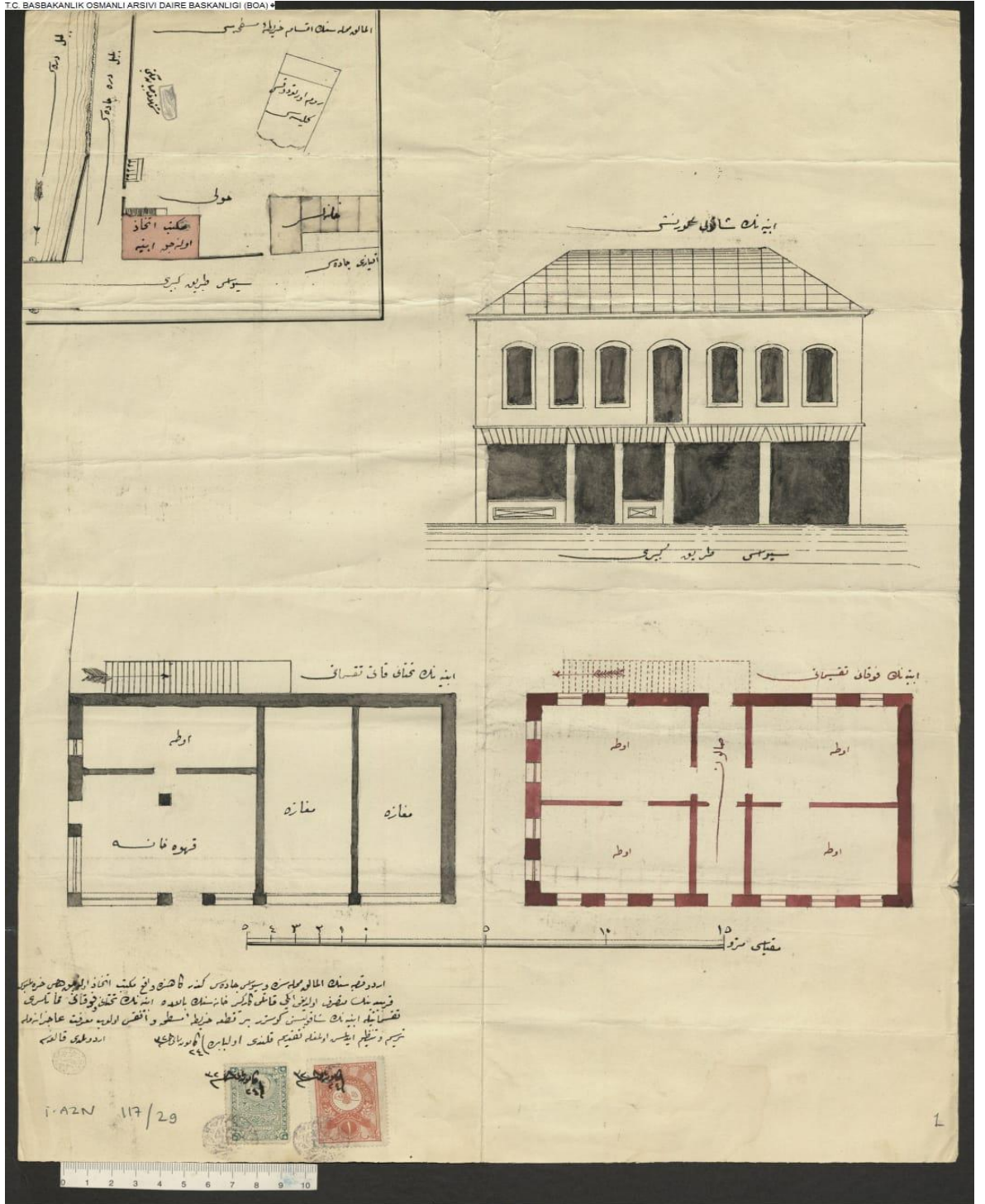
²⁴⁵ BOA, İ.AZN, 83/18.1, 4 Ağustos 1323 / 17 Ağustos 1907.

EK-5: Elmalık Mahallesi 'ndeki Rum Ortodoks Kilisesini Gösterir Harita²⁴⁷

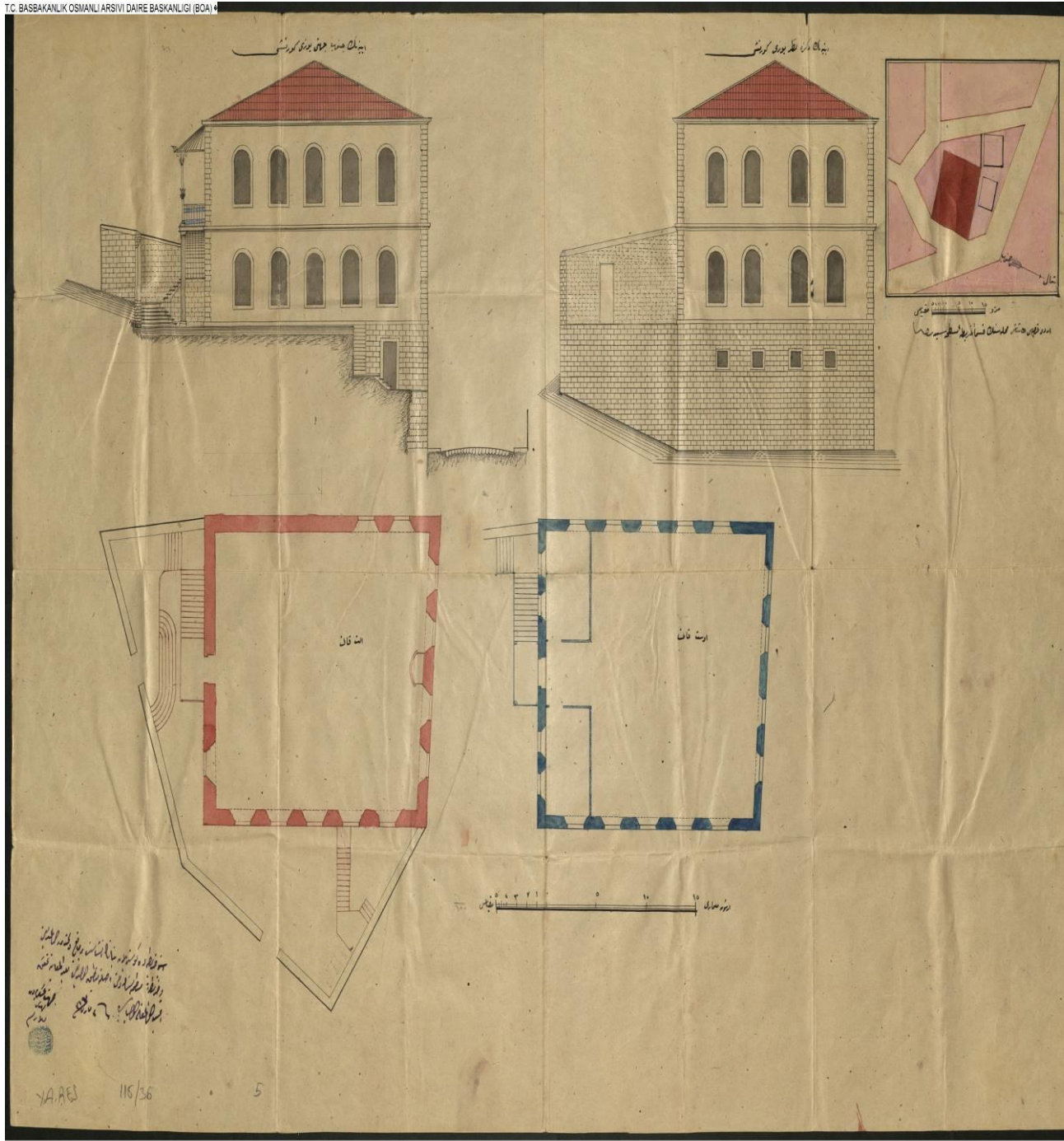
²⁴⁷ BOA, İ.AZN, 117/29, 24 Kânunusani 1328/6 Şubat 1913.

EK-7: Elmalık Mahallesi Rum Mektebi Planı²⁴⁹

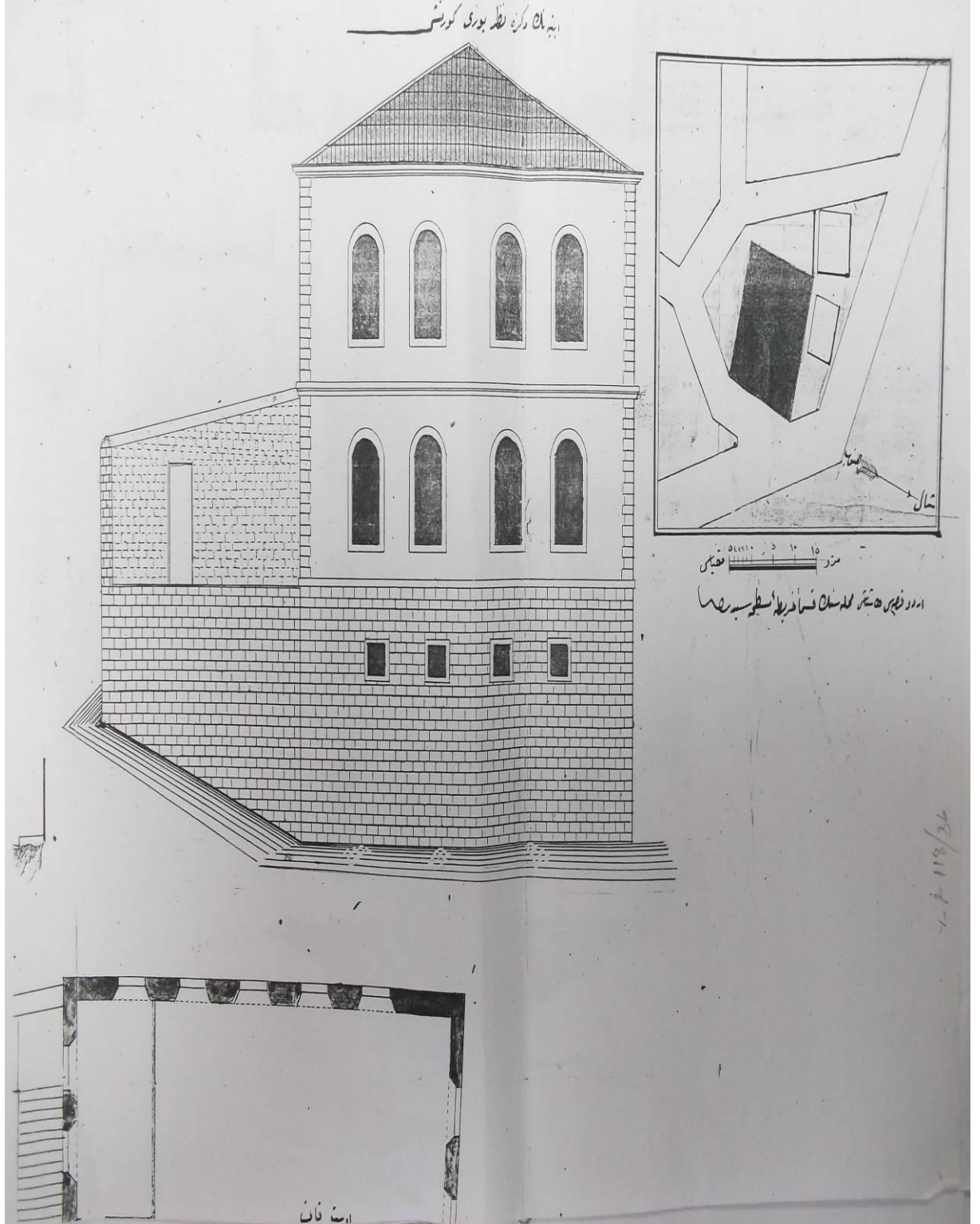
²⁴⁹ BOA, İ.AZN, 117/29.1, 24 Kanunsani 1328/6 Şubat 1913.

EK-8: Ordu kasabasında Taşbaşı Ermeni mahallesinde Protestanların mabet ve mektep yapmak istediklerin yerin haritası ve planı²⁵⁰

²⁵⁰ BOA, Y.A.RES., 118/36.5, 2 Mart 1317/15 Mart 1901.

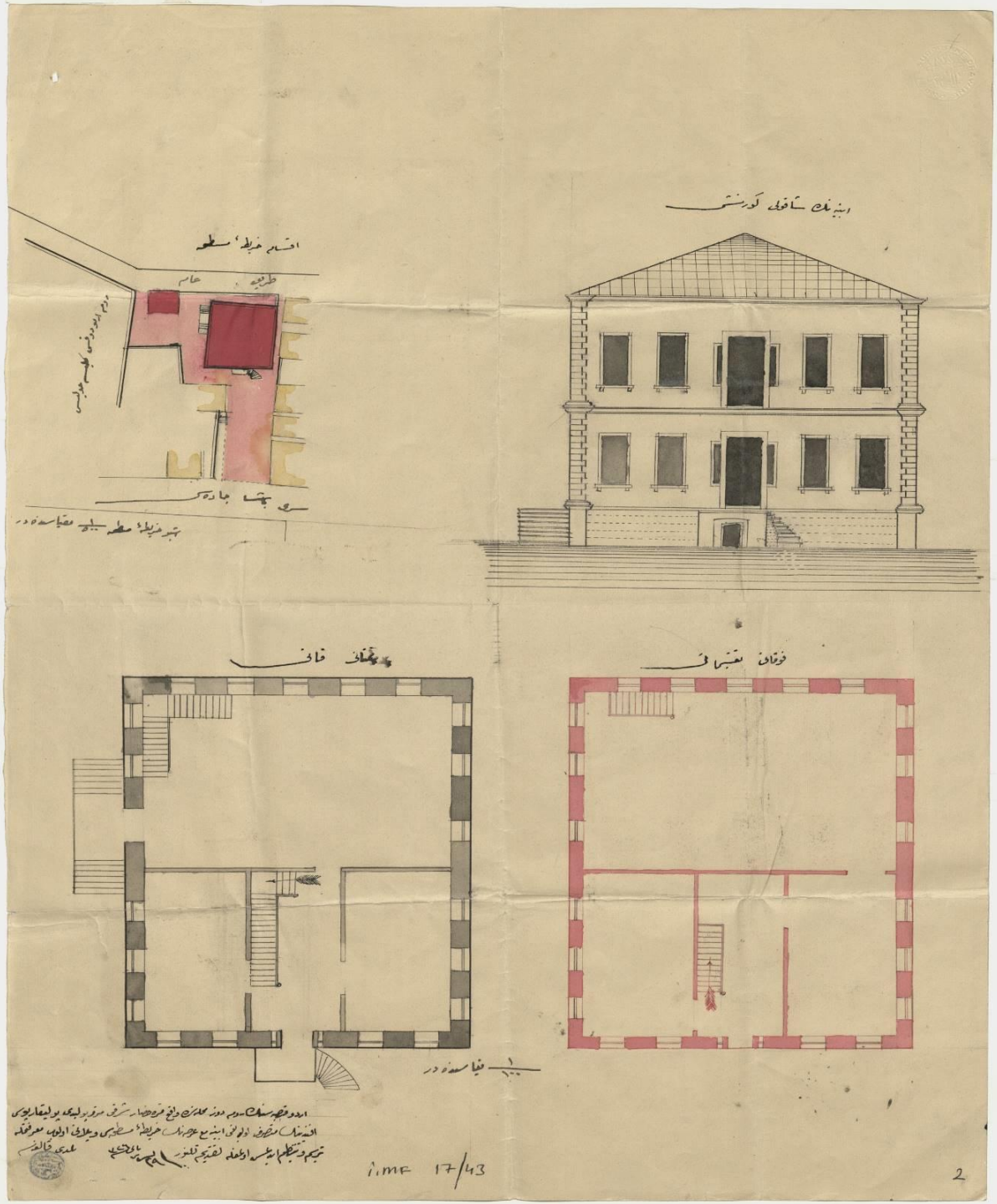
EK-9: Taşbaşı Mahallesi haritası ve Taşbaşı kilisesinin denize bakan tarafının görüntüsü²⁵¹

²⁵¹ BOA, Y.A.RES., 118/36, 28 Eylül 1318/ 11 Ekim 1902

EK-10: *Ordu kasabasında deniz kenarında yeni inşa edilecek olan Rum
mektebinin planı ve haritası*²⁵²

²⁵² BOA, Y.A.RES.. 83/78. 3., 3 Teşrinisani 1312/ 15 Kasım 1896

IMF.00017.00043.002

EK-12:Ordu Merkez Düz Mahalle Kilisesi²⁵⁴

²⁵⁴ Kurucu, 2014, Ekler(Fotoğraf 99)

EK-13: *Düz Mahalle Kilisesi Doğu Cephesi*²⁵⁵

EK-14: *Taşbaşı Kilisesi Eski Görünüm(OİKTM Arşivi*²⁵⁶)

²⁵⁵ Kurucu, 2014, Ekler(Fotoğraf 104)

EK-15: *Taşbaşı Kilisesi Yeni Görünüm*²⁵⁷

EK-16: *Yason Kilisesi*²⁵⁸

²⁵⁶ Ordu Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Ordu Kültür Turizm Envanteri, Ordu, 2005

²⁵⁷ <http://www.ordukulturturizm.gov.tr/TR-130738/tasbasi-kultur-merkezi-eski-cezaevi-kilise---ordu.html>. (18 Mayıs 2019).

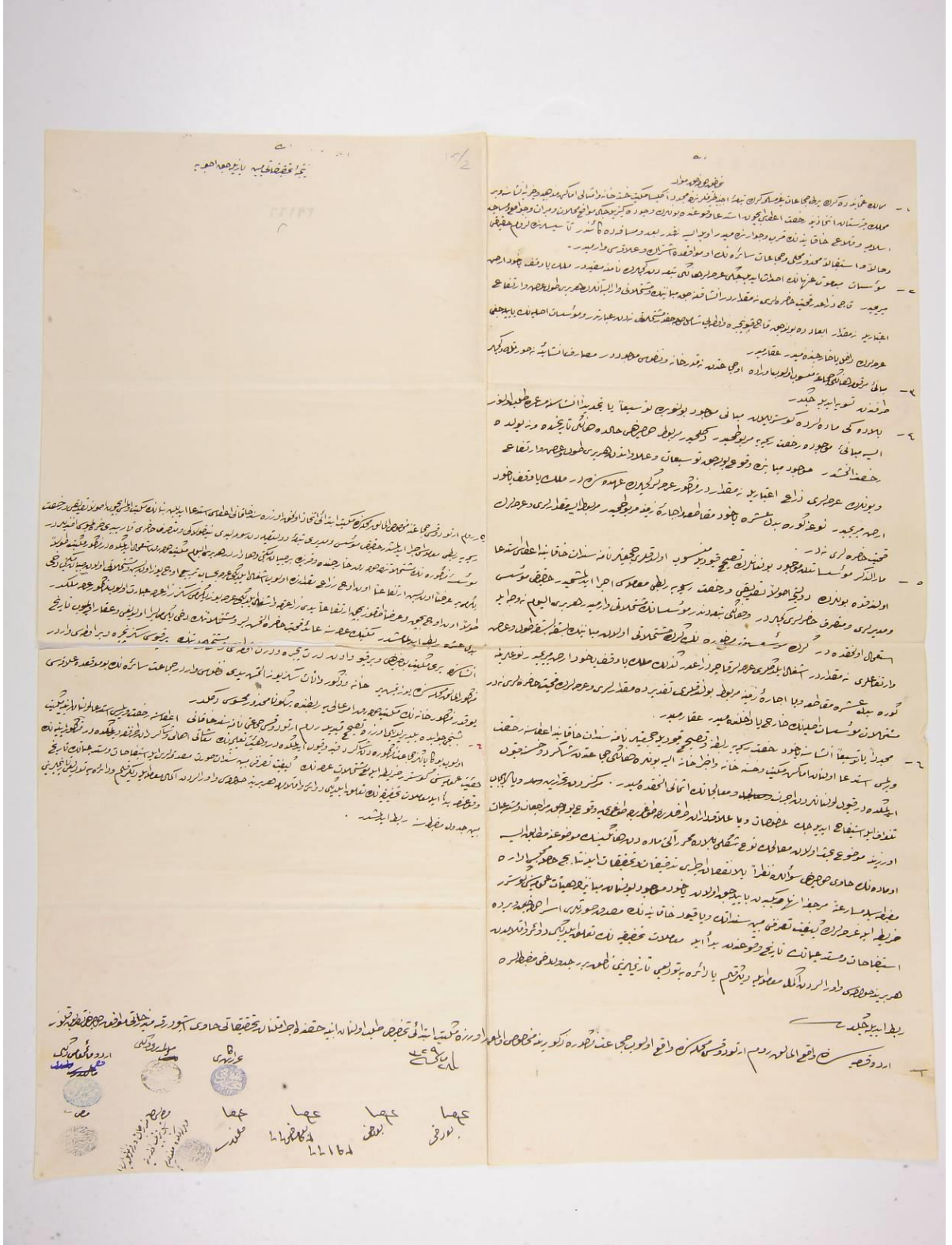
EK-17: Ünye Yalı Kilisesi Yeni Görünüm²⁵⁹

²⁵⁸ <http://www.ordukulturturizm.gov.tr/TR-130751/yason-burnu--persembe---ordu.html>. (:23 Mayıs 2019).

²⁵⁹ <https://www.unye.bel.tr/icerik.php?icerik=956&Kategori=1013>. (25 Mayıs 2019).

Hristiyan cemaatlerin Kilise, Hastane vb. inşasında uyacağı kuralları gösteren belge.²⁶⁰

EK-19: 13 Kânunuevvel 1326/26 Aralık 1910 tarihli Ordu kent merkezinde çeşitli cemaatlerin nüfus durumunu gösteren belge²⁶¹

۹۰	
انامات عدد	زکوة عدد
اسلام ۱۷۴۷	۱۷۴۵
روم ۴۶۹۴	۴۸۷۹
ارمنی ۱۰۹۴	۱۱۴۴
روم پرستانى ۴۷۷	۴۰۸
ارمنی پرستانى ۱۹۷	۱۸۹
یکونف ۵۶۹۷	۵۸۹۴

اردو قلمبازى موجود جماعات مختلفه نك نفوسى بالاده نوسرلىكى
مقدارده عبات بولندينى قيدا اهل اسلام اوليك ۱۷۴۷ كوردو روم ۴۶۹۴

²⁶¹ BOA, ŞD.MRF.ML.NF., 1866/20, 13 Kânunuevvel 1326/26 Aralık 1910.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Osman KARADENİZ
Doğum Yeri-Tarihi	Gölköy-1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü
Yüksek Lisans	
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Yoğunluk Tombaşlı İlköğretim Okulu İkizce/ORDU Düzyayla Demirtaş İlköğretim Okulu Gölköy/ORDU Ekindüzü İlköğretim Okulu MUŞ Düzyayla Demirtaş İlköğretim Okulu Gölköy/ORDU Düzyayla İlköğretim Okulu Gölköy/ORDU Aybastı Anadolu Lisesi Aybastı/ORDU Şehit Öğretmen Necmeddin Kuyucu Anadolu Lisesi Gebze/KOCAELİ
İletişim	
E-Posta Adresi	okaradeniz2005@hotmail.com
Tarih	